

**Med draging mot nord
Gerhard Schønning som historiker**

Stian Larsen

**Hovedoppgave i historie
Institutt for historie
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Høst 1999**

INNHold

1. GERHARD SCHØNING I SAMTID OG ETTERTID	3
1.1. Innledning	3
1.2. Litteraturen om Schøning	12
1.2.1. Ludvig Daaes Schøning-biografi	14
1.2.2. Francis Bull og Schøning	16
1.2.3. Halvdan Koht og Schøning	17
1.2.4. Annen litteratur	20
1.3. En presentasjon av historikeren Gerhard Schøning	23
1.3.1. Studieår og tidlige forskerår	24
1.3.2. Tiden i Trondheim	26
1.3.3. Professor ved Sorø Akademi	30
1.3.4. Schøning blir geheimearkivar	33
2. TOPOGRAFI OG HISTORIE I OPPLYSNINGSTIDENS NORGE	34
2.1. Opplysningen	34
2.2. Opplysningstid i Trondheim	36
2.3. Den historisk-topografiske litteraturen	41
2.4. Geografi og befolkning i nordområdene	48
3. HISTORIENS ORDEN	58
3.1. Om havet, skapelsen og nordområdene	58
3.2. Hvordan Schøning ordnet historien	63
3.3. Kunnskap i renessansen	65
3.4. Kunnskap i klassisismen	66
3.5. Kildene til kunnskap	69
3.6. Tiden og rommet	70
3.7. Innvandringsteorien; den første innvandringen	73
3.8. Den andre innvandringen	79
3.9. Foucaults teori - noen problemer	81
4. OM NORGE OG NORDMENNENE	84
4.1. Historie som et forråd av forbilder	84
4.2. Erfaring og forventning	87

4.3.	Et riss av den teoretiske bakgrunn for Schönings norgeshistorie	90
4.4.	Tysk, dansk og norsk	93
4.5.	Landet og lynnet	97
4.6.	Befolkningen på Røst anno 1432	100
4.7.	Håkon den godes eksemplariske styresett	103
4.8.	Heltekongen Harald Hardråde: «En skræk - end også for Naboene»	108
4.9.	Kjenn deg selv!	114
4.10.	Det nordlige som miljøfaktor	118
5. UTSYN OG OPPSUMMERING. DET NORDLIGE, INNVANDRINGSTEORIEN OG HISTORIEFORSKNINGEN I SCHÖNINGS NÆRE ETTERTID		122
5.1.	Faser i patriotismen inntil 1830-årene	122
5.2.	En ny oppfatning av historien	124
5.3.	Den norske historiske skole	127
5.4.	Reorientering	133
5.5.	Konklusjon	136
KILDER		144

1. GERHARD SCHØNING I SAMTID OG ETTERTID

Dette er en historiografisk oppgave om Gerhard Schøning (1722-1780) som historiker. Mitt formål er å søke etter og analysere tenkemåten til en historiker som virket i dobbeltmonarkiet Danmark-Norge i annen halvdel av 1700-tallet. Jeg vil også trekke noen forbindelseslinjer til de historikerne som arbeidet i tradisjonen etter Gerhard Schøning, og som dermed på et eller annet vis måtte ta stilling til hans verk og hans historie- og vitenskapsoppfatning, for dermed å plassere Schøning i en videre historiografisk kontekst. Dette gjelder fortrinnsvis de historikerne som virket i Norge i første halvdel av 1800-tallet, som Rudolf Keyser (1803-1864) og P. A. Munch (1810-1863).

1.1. Innledning

Historie som et eget *fagfelt*, er et moderne fenomen. Moderne vestlige samfunn, slik de utviklet seg fra 1700- og 1800-tallet, er preget av en høy endringstakt, noe som også har satt sitt preg på hvordan menneskene ser på seg selv og sin «plass i historien». Man oppfatter det slik at endring er en svært viktig del av tilværelsen, og i en moderne oppfatning av historie er nettopp endring det mest sentrale. Historie blir tenkt som en prosess fra en tilstand til en annen, og moderne mennesker ser det nærmest som en nødvendighet å «følge med i tiden», eller som Anne Eriksen sier: «Å tenke historisk er blitt en del av mentaliteten i moderne samfunn».¹ Gjennombruddet for og konsolideringen av denne formen for tenkning om fortiden kom på 1800-tallet, og man identifiserer som regel dette med gjennombruddet for historismen (se kapittel 5.2. og 5.3.). I de fleste historiografiske oversiktsverker blir det dermed satt et skille ved overgangen til 1800-tallet,² selv om visse linjer som oftest blir trukket tilbake til de historikerne som var virksomme i opplysningstiden. Begrunnelsen for å legge vekt på historismen som historieforskningens gjennombrudd synes å være flerfoldig, men hovedsaken er at denne retningen oppfattes som den første som «angrep» fortiden vitenskapelig, dvs. som «kombinerte den kritiske undersøgelse af kildematerialet med en

---

¹ Eriksen 1999: 153.

rekonstruksjon i berettende form af et begivenhedsforløb».³ Det fremheves vanligvis også at denne overgangen hang nøye sammen med at historie ble etablert som et eget uavhengig universitetsfag; med andre ord at denne institusjonaliseringen og profesjonaliseringen var del av en forvandling med så store konsekvenser at vi fra og med denne perioden kan snakke om historie som *vitenskapsfag*. Nå vil riktignok en analyse av historie som fag (*da* kontrastert med *nå*) vise at betydelige endringer er skjedd siden 1840-årene med hensyn til hva vi legger i historie som vitenskap. Men i alle fall kan vi si at vitenskapsfaget historie etablerte en særlig samfunnsmessig status i forhold til andre måter å bearbeide fortiden på. Historie som vitenskapsfag har altså hatt en kulturell dominans i forhold til den kollektive bearbeidelsen av fortiden som til enhver tid eksisterer.⁴ Dette kommer blant annet av at tradisjonen, dvs. tradisjonelle måter å begrunne f.eks. arbeid, leveregler og historie på, i moderne samfunn ikke blir oppfattet som gyldig appellinstans for argumentasjon og begrunnelse. Samfunnet og historien kaller på og er blitt gjenstand for forklaring og refortolkning, igjen og igjen; dette er en del av den moderne samfunnstilstand. Historien ble overlatt eksperter; den er «ingen lek for barn», som Jens Arup Seip sier. I moderne samfunn går det derfor et sterkt skille mellom egentlig historie og f.eks. folkeminne, selv om begge handler om fortiden. Universitetene har fremelsket eksperter som, på vegne av alle andre, skal være satt i særlig stand til å tolke de begivenheter som har funnet sted.

Det er disse ekspertenes virksomhet som vanligvis blir gjenstand for en historiografisk analyse. Det mest vanlige innen historiografien er altså å studere de historikerne som har hatt sitt virke i tiden etter historismens gjennombrudd, men i denne oppgaven skal jeg gå lengre tilbake i tid. Også historikere før 1830- og 40-årene var «eksperter», men de utøvde sin profesjon under andre rammer og forutsetninger, som vi skal se i denne oppgaven.

Ottar Dahl har i en bokmelding oppsummert den forvandlingen som fant sted på begynnelsen av 1800-tallet slik:

Først og fremst framheves gjennombruddet av 'historismen' som en almen tendens til å betrakte samfunn og kultur 'historisk', dvs. i deres individualitet og utvikling, og historievitenskapens 'profesjonalisering', dvs. oppfatningen og institusjonaliseringen av faget som en virksomhet med faste krav til opplæring, kompetanse og

---

² Se f.eks. Iggers 1980: 16-27; et norsk eksempel er Ottar Dahl som sier at fra «1830-årene trer en ny generasjon historikere fram i Norge, utrustet med rike evner og med et bevisst program i retning av å grunnlegge norsk historieforskning fra nytt av» (Dahl 1992: 43.).

³ Iggers 1980: 16.

⁴ Eriksen 1999: 16.

arbeidsmetoder. Denne utvikling har en samlende frontfigur i Leopold von Ranke, som i utpreget grad forener 'historismens' krav om å forstå fortiden på dens egne premisser og de skjerpede kritisk-metodiske prinsipper, i en forskerholdning som kan karakteriseres som 'objektivistisk'.⁵

Selv om Dahl her gir et konsentrat av synspunktene til en annen forsker, nemlig Inga Floto, så har han ikke «store innvendinger mot hennes framstilling». ⁶ Selv har han da også tidligere fulgt denne anvisningen i sitt standardverk *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*.⁷ Slik det ellers er vanlig, vurderer også han Rudolf Keyser (1803-1864) og Peter Andreas Munch (1810-1863) som grunnleggerne av en særegen *norsk* historisk vitenskap. Denne historikergenerasjonen har fått bære den flatterende karakteristikken «den norske historiske skole» – selv om denne merkelappen opprinnelig ikke var ment som et udelt positivt vedheng på denne generasjonen.⁸

Ottar Dahl legger relativt liten vekt på den historiske kapital som var opparbeidet i Danmark-Norge de siste tiårene før 1814.⁹ Norges fremste historiker på 1700-tallet (Holberg unntatt), Gerhard Schøning, blir omtalt på om lag en halv side. De felles dansk-norske bestrebelse på historieforskningens område kan i Dahls bok oppfattes som en innledning til historieforskningen på 18- og 1900-tallet, som jo er bokens tema. Dahl gir imidlertid viktige presiseringer her. Selv om han hevder at Schøning i sitt virke viser hvor avhengig han var av det danske lærde miljø, så sier han med henvisning til Holberg at «...med større rett kan Gerhard Schøning (1722-1780) oppfattes som grunnleggeren av en særnorsk historieforskning». ¹⁰ I samme retning peker et annet utsagn av Dahl. Et sted hvor det er tale om den norske historiske skole sier han at «...de kom vel ... i noen grad til å undervurdere tilknytningen til den eldre tradisjon, og ettertiden har kanskje i enda høyere grad vært tilbøyelig til å betrakte disse historikers [Keyser og Munchs] innsats uten bakgrunn i eldre generasjoners historiske arbeid». ¹¹ Særlig fremhever han den såkalte *innvandringsteorien* som et viktig kontaktpunkt mellom Schøning og den norske historiske skole. Han sier at «Gerhard Schøning har f.eks. temmelig nøyaktig tilsvarende forestillinger [som Keyser og

---

⁵ Dahl 1987: 101 f.

⁶ Dahl 1987: 101.

⁷ Se Dahl 1992.

⁸ Det var den danske historikeren Christian Molbech som først satte denne merkelappen på Keyser og Munchs virksomhet. Se Molbech 1840: 493.

⁹ Tiden før 1814 blir behandlet fra og med side 11 til og med side 20. Se Dahl 1992.

¹⁰ Dahl 1992: 15.

¹¹ Dahl 1992: 45.

Munch] om de nordiske folks innvandringsvei». ¹² Likevel ble denne forbindelsen mellom Schøning og den norske historiske skolen avvist av Keyser og Munch selv; i hele deres forfatterskap ble Schøning knapt nok nevnt. Hvordan kunne det ha seg slik?

Dette spørsmålet var begynnelsen på mitt eget bekjentskap med Gerhard Schøning, og denne hovedoppgaven kan på én måte leses som et begrunnet svar på dette spørsmålet. Men hoveddelen av oppgaven er lagt opp som en studie av historikeren Gerhard Schøning, der jeg har forsøkt å sile ut det særegne ved han, også tilknytningspunktene til historikerne som fulgte etter.

Hva kjennetegnet så historikeren Gerhard Schøning i forhold til f.eks. P. A. Munch? Mange andre hadde gjort seg opp tanker om dette før meg. Ludvig Daae, som i 1880 – ett hundre år etter Schønings død – skrev hans biografi, var den første som utdypet forholdet mellom den norske historiske skole og Gerhard Schøning:

Da Keyser og Munch optog den gamle norske Historie til Behandling, fulgte det ganske vist af sig selv, at de i det hele maatte betragte tidligere Forsøg som ikke eksisterende og overalt gaa tilbage til de oprindelige Kilder. De toge da intet Hensyn verken til Schønings Norges Riges Historie eller til hans Afhandling om de Norskes Oprindelse. Paa den Maade gik det til, at de to Mestre kom til at overse at en historisk Theori, paa hvilken de selv satte meget stor Pris, da den var Grundlaget for deres hele Betragtning af Norges Oldtid, og som ogsaa af Almenheden en Tidlang betragtedes som en af den 'norske historiske Skoles' originaleste og aandfuldeste Opdagelser, – allerede i 1769, sytti Aar, førend Keyser udtalte den som en formentlig Nyhed, var bleven fremsat af Schøning. ¹³

Spesielt siden innvandringsteorien var såvidt lik i sin utforming, har det stor interesse å bringe klarhet i hvorfor Keyser og Munch samtidig tok avstand fra Schøning. Ottar Dahl hevder at de fant et helt nytt grunnlag for innvandringsteorien siden de ikke kunne godta Schønings etniske klassifisering av nordmennenes stamfedre. ¹⁴ Dette er et interessant poeng, fordi det i så fall peker på en ulik oppfatning av *det norske* mellom Schøning og den norske historiske skole.

Rudolf Keyser og P. A. Munch hadde utvilsomt en sikrere metode å bedømme og vurdere kildene utfra enn hva Gerhard Schøning hadde. Schøning bygde blant annet

---

¹² Dahl 1992: 48.

¹³ Daae 1880: 83.

¹⁴ Dahl 1992: 47 ff.

historiefortellingen sin på de mytisk-heroiske sagaene som i realiteten forteller mer om de gamle nordiske folkenes religion og trosutøvelse enn om faktiske, historiske begivenheter.¹⁵ Et betydningsfullt utgangspunkt er at Keyser og Munch ikke oppfattet innvandringsteorien i Schønings utgave som *nasjonal* nok; den gav jo i virkeligheten heller ikke uttrykk for nasjonalisme, men for *norsk patriotisme*. Her ligger det en dyp splittelse mellom Schønning og den norske historiske skole. Mens Gerhard Schønning er en tidlig representant for den norske patriotiske bevegelsen på 1700- og 1800-tallet, representerer Keyser og Munch en helt annen tilknytning til sin egen etnisitet; de var representanter for nasjonalromantikken. En av de buffere som lå mellom Schønings og deres innvandringsteori, var at Schønning ikke så særlige egenskaper eller kvaliteter hos nordmennene som uttrykk for deres «*åndelige fellesskap*»; man finner ikke noe snakk om «folkeånd» eller nedarvede egenskaper hos Schønning slik man gjør hos Keyser og Munch. I likhet med tanken om historien ble også tanken om nasjonale fellesskap sterkt endret med det moderne, eller mer presist: Forestillingen om *nasjonen* som (skjebne)fellesskap ble introdusert. Også på Schønings tid hadde man begreper om noe norsk og om nordmenn som egen etnisk kategori. Nordmenn hadde egne karaktertrekk. Men dette var ytre kvaliteter ved den ellers like menneskeheten. Det var *omgivelsene*, særlig naturgeografien, som skapte ulikhetene. Keyser og Munch mente at forskjellene mellom nasjoner var naturgitte og vedvarende, representert ved «Folkeånden». De mente at nordmennene var knyttet sammen ved et åndelig slektskap og at de alltid hadde vært det. Nordmenns identitet var derfor knyttet til dette fellesskapet, til nasjonen. Også Schønning hadde ordet nasjon i sitt vokabular (se nedenfor kap. 5.1.). Han talte imidlertid aldri om nasjonal *ånd*, bare om nasjonal *karaktér*. Forskjellene med hensyn til oppfatningen av hvordan «det norske» var oppstått mellom nasjonalromantikerne og eldre generasjoner, bidro til at den patriotiske tradisjonen ble avgrenset og oppfattet som et blindspor eller noe «ufullendt». Arne Apelsest har sagt det slik:

Det vi i dag kallar 'norsk', er såleis i høg grad utforma etter 1800-talets ideologiske kriterium. Til dømes var dei vala som vart gjorde ved konstitueringa av ein norsk nasjonallitteratur, påverka av såvel politisk nasjonalisme som romantisk estetikk.¹⁶

Moderne forskning om patriotisme og nasjonalisme må selvsagt ta hensyn til fenomenenes ulikhet, men også forsøke å påvise forbindelseslinjer.¹⁷ Slike finnes også, først og fremst

---

¹⁵ Koht 1962: 139.

¹⁶ Apelsest 1998: 40.

gjennom de karaktertrekk og det symbolunivers for «det norske» som ble videreført og refortolket. Forestillingen om «det norske», men særlig «det nordlige», er viktig for meg i denne sammenhengen.

Ottar Dahl anfører også en annen grunn for at Schönings verk og hans innvandringsteori avvises, nemlig at Keyser og Munch «har betraktet den som del av et større system som måtte forkastes i sin helhet».¹⁸ En måte å forklare hva som måtte ligge i dette «større systemet», er å forstå Schönings verk som et uttrykk for en såkalt *klassisk* historieoppfatning, og følgelig at den norske historiske skole med sin *moderne* historieoppfatning måtte distansere seg fra han også på grunn av dette forholdet. Ut fra hva som tidligere er sagt om gjennombruddet for en historisk betraktningmåte ved historismen, skulle denne tolkningen også stå seg sterkt.

Jeg har tidligere nevnt noen kjennetegn ved det moderne (flere finnes i kapittel 4.1., 4.2. og kapittel 5.), men hva kjennetegner den klassiske historieoppfatningen? La oss ta utgangspunkt i begrepet «klassisisme». Klassisisme i bred forstand betyr minst to ting. For det første snakker vi om et *kunstsyn* som henter sine idealer og forbilder i antikken. For det andre representerer betegnelsen en kulturhistorisk *epoke* som i ulike land har opptrådt til ulik tid,¹⁹ i Frankrike i annen halvdel av 1600-tallet, i England på begynnelsen av 1700-tallet (neoklassisisme) og i Tyskland i annen halvdel av 1700-tallet (klassikk). Innflytelsen fra Frankrike var stor; det franske språket hadde høyest status i de lærde miljøer, og den franske litteraturen ble beundret i de vesteuropeiske landene, også i Danmark-Norge. I en rekke miljøer utfoldet det seg en rik kunstnerisk virksomhet som vegeterte på de fransk-klassisistiske forbilder, men som likevel alle utviklet variasjoner og særtrekk. Sett fra et norsk synspunkt er selvsagt det Norske Selskab i København (fra 1772) interessant. Et *fellestrekk* for de forskjellige lands klassisismer var at antikken representerte de idealer om menneskets fornuft og natur som man mente fanget virkeligheten til alle tider.²⁰ I den klassiske *historieoppfatningen* ligger det således en tendens til å betrakte fortiden som

---

¹⁷ Dette er en viktig innsikt som også er fulgt opp i det store prosjektet om norsk identitetsutvikling på 1800-tallet som munnet ut i boken *Jakten på det norske : Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Se Sørensen 1998: 23 f.

¹⁸ Dahl 1992: 48.

¹⁹ Solberg 1997: 123.

²⁰ Solberg 1997: 123.

prinsipielt lik samtiden;²¹ dermed blir ikke avstanden til eksempelvis antikken eller sagatiden en reell *historisk* avstand: Menneskene er like til alle tider, og de lovene vi er underlagt er universelle.²² Man har derfor hevdet at det bokstavelig talt var «romerånden» som, i norsk ham – med svermeriet om den frie norske odelsbonden – svevde over Eidsvoll i 1814. Christian Magnus Falsen var for sin del overbevist om at Norges statsforfatning etter 1814 var overensstemmende med den under Håkon den gode (Adalsteinsfostre) 850 år tidligere. Det er således dypt karakteristisk for tiden når Georg Sverdrup i sin tale 17. mai 1814 sier: «Reist er altså inden Norges enemærker Norges gamle kongestol, som Adelstener og Sverrer beklædte, og hvorfra de med visdom og kraft styrede gamle Norge».²³

Idealet for denne generasjonen var den form for styre en mente å finne i den norske oldtiden da de frie odelsbøndene og «den milde kongen» var norske karakteristika. Den klassiske historieoppfatningen preget også Henrik Wergeland, mens hans samtidige, Keyser og Munch, sto for en annen oppfatning av historien. Henrik Wergeland oppfattet det slik at eidsvollsmennene levde nært opp til de idealene han mente å finne i landets oldtid. Nordmennene, slik de hadde fremstått under dansk styre, var mer sveikefulle mot idealene; men etter at «den norske kongestol var gjenreist» i 1814, syntes det som om nordmennene igjen nærmet seg de opprinnelige idealene. Tiden imellom, dansketiden, var – i Wergelands berømte ord – som «den uegte Lodning» mellom to halvringer.²⁴ I den klassiske historieoppfatningen, slik vi finner den hos f.eks. Schøning og Wergeland, er fortiden viktig fordi en der finner forbilder for å forstå og å handle i samtiden. I fortiden har idealer blitt virkeliggjort, men også sveket. (Denne historieoppfatningen vil bli utredet i større detalj, se især kap. 4 og 5).

Som den store filosofen Montesquieu²⁵ (1689-1755) – Schøning var særlig inspirert av han – dro også Schøning inn *omgivelsene* eller miljøet rundt befolkningsgruppene for å forklare forskjellene mellom dem. Når han i sin *Norges Riiges Historie* skulle skrive om Norge og om nordmennene, så oppfatter jeg det som svært typisk at han startet med en redegjørelse om den rike naturen i Norge. På tross av kulden i landet, var ressursene og mulighetene

---

²¹ Eriksen 1999: 16.

²² Se for øvrig Fulsås 1999: 90 ff.

²³ Sverdrup, sitert etter Mykland 1989: 56.

²⁴ Mer om Wergelands historieoppfatning, se Sanness 1959: 120-127; Fulsås 1999: 90 f. For øvrig har også Odd Arvid Storsveen (1997a) gått grundig inn på *historikeren* Henrik Wergeland.

²⁵ Hans fulle navn og tittel var Charles-Luis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu.

mangfoldige, det gjaldt bare å ha den rette holdningen og å få den rette *oppdragelsen*. Motsatt av hva en finner hos for eksempel Thomas Hobbes (1588-1679), som forklarte sosiale institusjoner som resultat av rasjonelle aktørers adferd (jfr. kontraktsteorien hans), forklarte Montesquieu og Schøning disse sosiale institusjonene som uttrykk for spesifikke sosiale betingelser, som uttrykk for spesielle miljøfaktorer.²⁶ De sosiale institusjonene, f.eks. odelsretten, var særegne for det norske «Riiget». Dette peker i retning av det moderne fordi han lar visse karakteristika ved det norske bli objekt for sin historiske virksomhet. I flere forord og dedikasjoner taler Schøning til kongen, prinsen eller sine landsmenn og ber dem sette seg inn i det han har skrevet «for endnu nøiere at kiænde denne brave Nation». Schønings bøker gav et holistisk perspektiv, hvor *det norske* sto som uttrykk for omgivelsene som omga befolkningen. 200 år etter Schøning kan vi lese noen av de samme tanker hos Francis Bull:

Dette langstrakte landet fra Lindesnes til Nordkapp ligger slik til at nordmennene i sterkere grad enn vel noe annet europeisk folk, får oppleve naturens mangfoldighet og brå kontraster: årstidenes dramatiske skifte, vintermørke og midnattsol, snestorm og sommerbris, skred og rasog flom og fare, trange fjorder og dype daler, ville fosser og høye fjell, men også Sørlandets blide sommeridyll, storskogens sus, og stemningsdybden ved et stille fjellvann, frihetsfølelsen på viddene, og det store åndedrag som følger med synet av blånende åser og hvite fjell.

Norges natur har satt sitt preg på folkets lynne, og avspeilet seg i norsk malerkunst, musikk og litteratur, og fremfor alt i lyrikken.²⁷

Denne forestillingen om miljøets betydning for menneskesinnene – om forholdet mellom land og lynne – har vært sterk helt siden Schønings tid, og den lever i høyeste grad enda. Schønings beskrivelser av de norske karaktertrekk har vært retningsgivende for ettertiden. Da Schønings egen landsdel, Nord-Norge, fikk sin kulturhistorie nedtegnet i et samlet verk,²⁸ ble det for eksempel hevdet at naturen i Nord-Norge har «preget kultur og folkelynne gjennom alle tider».²⁹ I bokens første kapittel beskrives derfor de nordnorske landskapenes betydning for menneskenes liv og tankesett.³⁰ I dette bokverket, som hos Schøning, er det altså av stor betydning hvor *historien finner sted*, fordi *stedet* antas å gi menneskenes sed og skikk en viss retning.

---

²⁶ Mer om dette, se Guneriussen 1996: 44-53; spesielt side 47 f.

²⁷ Bull, sitert etter Bø 1998: 112.

²⁸ Drivenes; Hauan, Wold (red.) 1994: *Nordnorsk kulturhistorie : Det gjenstridige landet*.

²⁹ Drivenes; Hauan, Wold (red.) 1994: 9.

³⁰ Drivenes; Hauan, Wold (red.) 1994: 18-82.

Schøning viser til historien – til en tid da de norske hadde levd mer i pakt med omgivelsene, til en tid da man i oppdragelsen hadde tatt hensyn til at nordmenn levde *mot nord* (ungene ble eksempelvis lagt i en «Snee-dynge» ifølge Schøning), og derfor ble de også sterke og kloke. På grunn av levemåten mot nord hadde nordmennene kunnet dominere så sterkt i Europa som de hadde gjort i oldtiden. For Schøning ble altså det nordlige noe positivt. Også her benyttet han seg av en europeisk trend, nemlig den som identifiserte naturen som det saliggjørende for mennesket. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) er det sentrale navnet i denne forbindelse. Naturen og geografien er interessant fordi den beskriver eller sier noe om menneskene som bor der, om deres moralske kvaliteter. Fjell- og fjordlandet Norge skapte spesielle dyder hos befolkningen; den var frihetselskende, sunn, sterk. For Schøning hadde nordmenn på hans tid potensiale i seg til å leve opp til de gamle nordmenns idealer, og hans historieskrivning kan også karakteriseres som *didaktisk* (eller belærende) ettersom han viste til de gamle nordmenn som sin samtids forbilder. Likheten med Wergelands historieoppfatning er slående.

I underkapitlene 4.3. til og med 4.9. er Schønings miljøteori og forholdet til det nordlige av vesentlig betydning. I fjerde kapittel skal vi også se at nordmenn, ifølge Schøning, burde lese i historien om sine særegne kvaliteter fordi de der ville finne gyldige og inspirerende beskrivelser på hva det ville si å agere på det riktige norske vis. Jeg har trukket frem tre eksempler fra Schønings historieskrivning: Fremstillingene om Håkon den gode, Qverini og befolkningen på Røst og om Harald Hardråde. Disse historiene viser at for Schøning var historien livets læremester, dets «magistra vitae». Samtidig hadde han tro på fremskrittet, på å endre det bestående, og han blir derfor også et eksempel på en indre uforløst spenning hos opplysningstidens historikere: På hvilken måte og i hvilket omfang kan tidligere erfaringer brukes til å skape noe kvalitativt nytt? Hvordan kan samfunnet tilegne seg virkelige endringer hvis de menneskelige rammer for erfaring er like i fortid og samtid? Den norske historiske skole overvant denne spenningen ved å kaste vrak på opplysningstidens universalistiske historieskrivning. For dem ble de ulike epokers og nasjoners *individualitet* den sentrale kategorien. Dette åpnet igjen opp for å bake endringskategorien inn i de historiske fremstillingene, ved at ulike epoker utviklet ulike kjennetegn. Jeg går nærmere inn på dette i kapittel 5.

I koblingen mellom det nordlige og innvandringsteorien ble Keyser og Munch nokså tett sekundert av Schøning. For Schøning var det viktigste ved teorien om en innvandring fra nord og øst at den presenterte et harmonisk og attraktivt bilde av nordområdene. Ved hjelp av dette positive prospektet kunne det norsk-patriotiske prosjektet fylles med et innhold som begjærlig ble trykket til patriotenes bryst.³¹ Keyser og Munch holdt fast ved at innvandringsveiene til de norske hadde vært i de nordlige og østlige egner. Men dem fikk dette andre og mer radikale konsekvenser enn det hadde hatt for Schøning. De nasjonale forskjellene mellom folk var utslag av et åndelig slektskap, og innvandringen nord- og østfra hadde bare bidratt til å konservere de nasjonale forskjellene. Øystein Sørensen nevner i en passasje at særlig «Munch gikk ... ganske langt i å antyde at nordmennene dermed var 'renere' og etnisk sett mer høyverdige enn sine nordiske og germanske naboer».³² Keyser og Munch hadde «arvet» en teori som bygde på et harmonisk forhold til det nordlige, og denne delen av Schønings teori ser det ut til at Keyser og Munch ikke følte behov for å reformatolke. Det romantiske synet på *nasjonaliteten*, som ble uttrykt gjennom begreper som «folkestamme», «folkeånd» osv., ble ikke fulgt opp med et *romantisk* natursyn, som hos Johan Sebastian Welhaven.³³ Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 4.10. og kapittel 5.

Denne oppgaven er blitt til innenfor rammen av et hovedfagsstudium i historie, og jeg har derfor ikke hatt tid eller anledning til å ta i betraktning alle relevante kilder som Schøning har etterlatt seg. Ved det Kgl. Bibl. i København finnes det en rekke manuskripter, utkast, bruddstykker og noen brev som ville vært nyttige referanser. Det samme gjelder for Videnskabsselskabet i Trondheim. Jeg har konsentrert meg om det omfattende *trykte* materialet, dvs. omtrent alle hans bøker og artikler, og det gir et godt grunnlag for en oppgave som denne. Dette er ingen biografi om Schøning, men en historiografisk oppgave, og dermed er den vitenskapelige «samtales» i det offentlige rom Schøning tok del i uansett det mest interessante.

1.2. Litteraturen om Schøning

---

³¹ Mer om patriotismen, se f.eks. Lunden (1992), Storsveen (1997b), Fjeldstad (1990), og Feldbæk (1984).

³² Sørensen 1994: 48.

³³ Mer om Welhavens natursyn, se Fulsås 1999: 73 f.

Det finnes en betydelig mengde litteratur om Gerhard Schøning. Jeg kommer ikke til å gå inn på all den litteraturen hvor Schøning er nevnt – det er en for omfattende oppgave. Jeg kommer til å gjøre et utvalg hvor den litteraturen som har særlig relevans for mine problemstillinger blir presentert. Jeg kommer i tillegg til å fremheve en del litteratur som ikke direkte handler om Schøning, men hvor det likevel går frem at den har betydning for forståelsen av hans forfatterskap.

Ved siden av hans bøker, arbeider og notater finnes det noen få etterlatte stykker som er samtidige beretninger om Schøning. I hans etterlatte samlinger finnes det en kort selvbiografisk fortelling som rekker til hans tjuende leveår.³⁴ Her forteller han i korte vendinger om tiden i Lofoten og ved Katedralskolen i Trondheim.

Mer utfyllende er Suhms minneord om Schøning. Det er trykt som fortale til bind tre av *Norges Riiges Historie*, utgitt posthumt. Her forteller Suhm om et varmt og godt menneske, en inspirerende og meget kunnskapsrik lærer og kollega. Minneordet, som er på 18 sider, er en slags biografisk hyllest. Av samme art er også Lorents Wittrups minneord om Schøning. Wittrup, som var «Provst over øvre Indherreds Provstie og Sognepræst til Størdalens Præstegield», var også medlem av Videnskabsselskabet i Trondheim, og det var i dette forum han holdt minnetalen.

Keyser og Munch skrev lite om Schønings arbeider, og det er kun Munch som eksplisitt har drøftet forholdet til Schøning og hans samtidige kolleger. Halvdan Koht forklarer fraværet av Schøning hos den norske historiske skolen ved å vise til Dahlmanns dom over han i 1822. Dahlmann mente at Schønings norgeshistorie var tøv og juks. Han holdt Schøning lavt i kurs også når det gjaldt historisk kritikk. Koht skriver videre at «... då so Rudolf Keyser og P. A. Munch frå 1830-åra tok til å bygge den norske historia op på nytt grunnlag, då vørde dei ikkje so mykje som nemne Schøning, - dei gjords som han aldri hadde vore til».³⁵ Allikevel måtte de *forholde* seg til den eldre historiske tradisjonen på mange vis, og på ulike områder kom de til både å avgrense seg fra tradisjonen og å videreføre den. Jeg kommer tilbake til dette i kap. 5.3. I fortsettelsen kommer jeg til å se nærmere på Ludvig Daaes, Francis Bulls, Halvdan Kohts og Wencke Landmarks bidrag. Først Ludvig Daae.

---

³⁴ Selvbiografien er funnet av Ludvig Daae i Schønings etterlatte papirer. Trykt i *Historisk tidsskrift*, bind 1, under tittelen *Gerhard Schønings Ungdomshistorie*.

³⁵ Koht 1922: 3.

1.2.1. Ludvig Daaes Schøning-biografi

Heller ikke J.E. Sars behandlet Schøning i sin «Udsigt». Den ene setningen han trekker frem står ikke i forhold til Schønings bidrag til norske patriotismen i siste halvdel av 1700-tallet.³⁶ Sars bruker om lag 130 sider på å beskrive denne patriotismen. Både Halvdan Koht og – som vi skal se – Francis Bull undret seg over at Sars hadde behandlet Schøning så lemfeldig. Koht kom til at Sars ikke hadde lest Schøning i det hele tatt.³⁷ Dette er en mager forklaring av Koht. Forklaringen på Sars' behandling av Schøning ligger heller på det plan at *Ludvig Daae* var i ferd med å etablere seg som den autoriserte Schøning-fortolker. Det gjorde han i 1880 med boken *Gerhard Schøning, en Biographi*.

Daae tilhørte den generasjonen som hadde opplevd at Keyser og Munchs mest særpregede historiske teorier var blitt forkastet. Etter dette sprakk forskningsmiljøet opp i konkurrerende leire. Daae kom til å være en av de mest betydningsfulle av de konservative historikerne.³⁸ Sars var motpolen, ikke bare politisk, men også i synet på historisk vitenskap.

Daae og Sars fulgte hverandre som skygger gjennom den historiske og politiske debatten fra slutten av 1860-årene. Motsetningen kan spores helt fra denne tiden. Sommeren 1865 var siste gang Sars besøkte Daae privat, og at det lå både private og teoretiske motforestillinger til grunn, kom til uttrykk året etter da Sars noe nedlatende omtalte Daae som en «perspektivlaus manuskriptjeger».³⁹ Ifølge Fulsås sto for Sars «oppfatninga av historia som 'lovmessig' først og fremst i motsetning til å oppfatte henne som 'en Samling Enkeltheder', og i dette meinte han å vere i pakt med moderne vitskapleg metode».⁴⁰

Motsetningen mellom de konservative historikerne og Sars kom særlig til uttrykk i 1880-årene under vetostriden, hvor Sars' bok *Historisk Indledning til Grundloven* (1882) underbygde Venstres politikk.⁴¹ Det var denne politiske kampen som var bakgrunnen til at de konservative i realiteten kom til å snevre inn idealet for historisk vitenskap til å bety kritisk forskning. Likevel lå det et felless premiss i den grunnleggende historieoppfatningen

³⁶ «Man kjendte nu Landets Historie bedre end før, - *Schønings* Norges Riges Historie, hvis 3 Dele udkom 1771-1781, og den ved ham besørgede store Udgave af de norske Kongesagaer, hvis første Tomer udkom 1777-78, fortjener at nævnes i denne Sammenhæng ...» (Sars S.V., bd 2, s. 544).

³⁷ Koht 1922: 3.

³⁸ Dahl 1992: 113-156.

³⁹ Fulsås 1999: 81.

⁴⁰ Fulsås 1999: 131.

⁴¹ Fulsås 1997: 112.

(se nedenfor kap. 5.2.). Også Daae mente at historien utgjorde og kunne forstås som én enkelt handling, og fremstilles i én fortelling, selv om han aldri lot denne grunnoppfatningen realiseres i praksis.

I denne forbindelsen er det at Daaes biografi om Schøning blir spesielt interessant.⁴² Som sagt grep Daae tilbake til noen av 1700-tallets historikere når han skulle klargjøre sin teoretiske innfallsvinkel til faget. Følgende utsagn kom han med i biografien om Schøning, i den delen hvor han knyttet Leibniz til Gram, Langebek og Schøning, og seg selv til samme tradisjon:

Det kommer ingenlunde nærmest an paa at skrive et sirligt og blomstrende Compendium; hvad man først og fremst behøver er tvertimod en omfangsrig Kildesamling.⁴³

«Disse classiske Ord», fortsatte han, kunne ingen historiker forglemme ustraffet. Leibniz hadde vært den som «udtalte og gjennomførte den store Sandhed, at Historien alene hviler paa Kildernes Vidnesbyrd ...».⁴⁴

Hva så med fremstillingen og fortellingen? En historikers mål kunne jo ikke bare være å samle materiale? Om Schøning skriver Daae at han «... vilde ikke, saaledes som hans Ven Suhm senere gjorde ... nøie sig med at levere en stor Materialsamling, udførlige Aarbøger eller Regester. Han stiledede høiere, thi han vilde være Norges pragmatiske Historieskriver og fremlægge et Arbeide, der ikke alene skulde udtømme Stoffet, men også udforme det til et Kunstverk».⁴⁵ Det er ting som tyder på at Daaes fascinasjon for den kildearbeidet og for den klassiske dannelsen, slik han så den komme til uttrykk hos Gerhard Schøning og som han selv vektla så sterkt, både bidro til å avgrense seg selv og Schøning fra Sars. Normen for hva som er vektlagt innen den historiske vitenskap har alltid variert i tid og rom, og Sars og Daae var ikke enig på dette feltet heller.

---

⁴² For en utfyllende og spennende behandling av dette temaet, se Åsmund Svendsens hovedoppgave *Konservativ og nasjonsbyggende historieskrivning? - belyst gjennom Ludvig L Daaes og Yngvar Nielsens kritikk av Ernst Sars Historisk Indledning til Grundloven. 1882-1884*. Oslo 1997.

⁴³ Daae 1880: 12.

⁴⁴ Daae 1880: 10.

⁴⁵ Daae 1880: 72. Se også Svendsen 1997, særlig sidene 49-54.

1.2.2. Francis Bull og Schøning

Francis Bull var bredt orientert som litteraturhistoriker og hadde overveldende kunnskaper om åndslivet i dansketiden. Han tok doktorgraden i 1916 på avhandlingen *Fra Holberg til Nordal Brun*. Det er imidlertid verken Ludvig Holberg eller Johan Nordal Brun som opptar mest plass i avhandlingen, men Gerhard Schøning. Om lag en tredjedel av boken handler om han. Og grunnen til dette er klar: Schøning er selve fundamentet for den gryende nasjonale renessansen som oppsto i annen halvdel av 1700-tallet. For Bull er han bindeleddet mellom Holberg og Nordal Brun. For å påvise dette går Bull meget grundig til verks. Han opprettholder den anerkjennelse vi har sett Daae tilkjenne gav Schøning som vitenskapsmann. Men Bull går lenger. Han trer inn i den samme tradisjonen i synet på sammenhengen i norsk historie som Sars hadde grunnlagt. I Sars skjema hadde ikke Schøning blitt tildelt noen plass, slik vi har sett. Nå endret Francis Bull på dette, ikke ved å endre på hovedtrekkene i Sars syntese, men ved å inkludere Schøning i Sars' grunnfortelling, som Bull selv bygde på.

Sars gir selv uttrykk for hvordan hans grunnfortelling⁴⁶ var bygd opp i det han sier: «... vi skal se, at det er de samme grundforhold i vort samfund, som paa forskjellige udviklingstrin og under vekslende tidskrav gik over fra at have været folkets svagheit til at blive dets styrke».⁴⁷ Han fremhever at Norge i seinmiddelalderen hadde en svak og lite motstandsdyktig adel. På samme tid var det nettopp adelsveldet som i europeisk sammenheng var den dominerende styreform. I annen halvdel av 1700-tallet, da de liberale tankene spredte seg i Europa, hadde Norge en enestående indre forutsetning for å implementere de nye ideene i sitt styresett. Årsaken var klar: Det norske bondesamfunn hadde en demokratisk samfunnsstruktur - og hadde alltid hatt det. Og her er det Schøning fremstår som litt av en innovatør i Bulls fremstilling:

Dette verks [*Norges Riiges Historie*] betydning for fremveksten av en åpen og klar norsk nasjonalbevissthet kan vanskelig overvurderes; i vår diktning og politikk kunne man gjennom halvthundre år høre gjenklang av Schønings ord og tanker. Han er det, fremfor noen annen, som har vakt forestillingen om de gamle nordmenn som et folk «av kjempeart», hårdført og nøysomt, tappert, frihetselskende og trofast, og har risset opp bildet av idealkongen Håkon den gode, som ga bøndene odelen tilbake; og mange lesere tok inntrykk for livet av Schønings manende tale om hva historien burde lære oss: at nordmenn må se å finne tilbake til det beste hos fedrene, til det som

⁴⁶ For en grundig gjennomgang av denne, se Fulsås 1999, kap. 7.

⁴⁷ Sars 1887: Innledningen, upaginert.

kan 'charakterisere os som en Nation, og ei gjøre os til en broget Copie af andre Nationer, som vi en Tiid lang have gjort os Umage for at blive'.⁴⁸

Francis Bulls fremstilling kan sies å være lagt opp som en nasjonal-teleologisk fortelling, dvs. en fortelling som er sentrert rundt forestillingen om en indre logikk og en naturnødvendig utvikling mot et fremtidsideal.⁴⁹ Francis Bull videreførte Sars-arven idet han så utviklingen av en nasjonallitteratur fra den norske patriotismen og fremover fra sitt eget utsiktspunkt: Nasjonalismen og erfaringene fra 1905. For Sars hadde foreningstiden dannet en midtfase mellom middelalderens Norge og «gjenfødselen» på 1800-tallet, men *i seg* hadde den gått svanger med det som skulle komme.⁵⁰ Sars presenterte Holberg som den største helten i sin *Udsigt over den norske Historie* fordi «dei åndstendensane han representerte etter sine konsekvensar var så epokegjerrande for norsk nasjonalkjensle».⁵¹ Francis Bull greide ut om Schønings betydning, og han fant at den var stor: «Der kommer da et tidsrom hvor bannerføreren i aandslivet ikke er en digter, men en historiker».⁵² Mellom Wergeland på den ene siden og Ibsen og Bjørnson på den andre, står P. A. Munch. Mellom Holberg og det Norske Selskab står Schønning. På Munchs tid gjaldt det å etablere den nasjonale identiteten til det norske folk, sier Bull. På Schønings tid gjaldt det, ifølge Bull, å vise at Norge hadde vært – og var – et rike.

Det er Norge, landet og staten, som han og hans samtidige vil skildre og studere. Derfor heter hans hovedverk Norges Riiges Historie, derfor faar litteraturen i hans tid sit præg av de mange beskrivelser av landet og landsdelene, som gjennomforskes og skildres topografisk, historisk og økonomisk.⁵³

1.2.3. Halvdan Koht og Schønning

Ifølge den gamle grekeren Arkhilokos er det slik at «... reven veit mange ting, men piggsvinet veit ein stor ting».⁵⁴ Halvdan Koht var som historiker «en rev», det vil si en «... som følgjer mange forskjellige og ofte uforenlige mål» i sin forskning; men han ville gjerne, som Sars, være piggsvinet.⁵⁵ Av de mange prosjekter Koht samlet sin energi om, var hans biografiske prosjekt et av de største. Blant de mange personer Koht har portrettert og vært

⁴⁸ Bull 1958: 414.

⁴⁹ Meldahl 1983: 229-250. Disse sidene omhandler Francis Bull som litteraturhistoriker. Se også Thue 1998: 31.

⁵⁰ Thue 1998: 31.

⁵¹ Fulsås 1999: 149 f.

⁵² Bull 1916: 1.

⁵³ Bull 1916: 2.

⁵⁴ Sitatet har jeg fra Narve Fulsås artikkel «Sars og Koht - piggsvin og rev». *HIFO - nytt* nr 2 1997: 35.

⁵⁵ Fulsås 1997: 35.

biograf for, befinner også Gerhard Schøning seg. Han blir omtalt i en mengde artikler og bøker av Koht. I boken *Vore Høvdinger* fra 1913, som Koht var redaktør for, skrev han selv artikkelen om Schøning.⁵⁶ Etter egne ord viste han her «... koss han var ein grunnleggar i norsk historisk granskning både for den kritiske metoden og for emneval, og koss han frå fyrste til siste stund arbeidde for nasjonal nyreising».⁵⁷ Koht påpeker her at Schøning ikke var opptatt av den historieskrivningen som til da hadde vært fremherskende, med hovedfokus på helter, krigsdåder og kongehus. Som hos Voltaire og Montesquieu var «... fredens stillferdige gjerning ... det væsentlige i utviklingen. Med Roussau vendte han først og fremst tanken mot folkelivet; der fandt han den sande historie».⁵⁸

Året etter skrev Koht en artikkel i *Historisk tidsskrift* hvor han greide ut om «... korleis Noregshistoria hans [Schønings] hadde fødd den fyrste norske fedrelandssongen, «For Norge, kjæmpers fødeland», og forma den nasjonalhistoriske tenkemåten hos den næste ættleden, særleg hos mennene av 1814».⁵⁹ Koht slår fast at Schønings teorier om det norske folks opprinnelse og dets maktstilling i Europa var uomstridt helt til Keyser og Munchs dager. Og - som han sier - «... jeg holder det for utvilsomt at de har hjulpet til å forme Rudolf Keyser's innvandringshypotese, selv om Keyser gav læren et nytt grundlag».⁶⁰ Enda i Henrik Wergelands *Norges Historie* fra 1834 følges – i grove trekk – Schønings teorier, sier Koht.

Dette var ingen unik situasjon for Norge. I Danmark var Suhms *Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms Bedste* (1776) en grunnbok til langt ut på 1800-tallet. Den ble benyttet som skolebok og som grunnlag for forelesninger på universitetet. Selv etter at C. F. Allens *Lærebog i Danmarks Historie* kom ut i 1843, fant hans kollega Caspar Paludan-Müller det mer tjenlig å benytte seg av Suhms «Udtog».⁶¹ Det må her bemerkes at Allen og Paludan-Müller var de to fremste danske historikerne ved 1800-tallets midte.

---

⁵⁶ *Vore Høvdinger: portætter av berømte nordmænd. Med bidrag av forskjellige forfattere. Ved Halvdan Koht.* Trondheim 1913.

⁵⁷ Koht 1922: 5.

⁵⁸ Koht 1913: 20.

⁵⁹ Koht 1922: 5. Artikkelen det her er snakk om heter «Gerhard Schøning og «Norge, Kjæmpers Fødeland»». *Historisk tidsskrift* 1914. 5. R. III.

⁶⁰ Koht 1914: 157.

⁶¹ Bruun 1898: 193 f.

At Suhm og Schøning hadde et noenlunde korresponderende syn på Norges historie er hevet over enhver tvil. Derfor kan denne læreboken i noen grad ses på som en indikator på Schønings syn på landets utvikling også etter Olav Tryggvasons død. Halvdan Koht viser til den nettopp i en slik sammenheng når han gjengir Suhms syn på 1536 om at «... det danske riksdags-vedtaket frå 1536 som ville gjera Noreg til berre ein dansk provins, det hadde aldri vori sett i verk, hadde aldri komi til å bli lov for Noreg». Koht fortsetter: «Dermed hadde dei to vennene rydd or vegen den verste steinen som hadde sperra for tilføret til å sannkjenne at den norske staten hadde haldi seg ved lag tvert igjennom det danske styret».⁶² Da Koht i november 1958 holdt gjesteforelesninger ved Universitetet i Bergen,⁶³ grep han på ny tilbake til Schøning, denne gangen for å påvise at Schøning hadde vært en grunnlegger for den oppfatning som var utbredt i Norge tidlig på 1800-tallet, og som blant annet kom til uttrykk i 1814, om at Norge i middelalderen hadde vært «eit gamalt bondedemokrati».⁶⁴ Dette synet, «om eit nokalunde einslaga demokratisk bondesamfunn i det gamle Noreg, heldt seg i hovudsaka i nærare hundre år etter [Tyge] Rothe og Schøning».⁶⁵

Halvdan Koht var nøye med å påpeke den vitenskapelige kritikk som en viktig del av Schønings forfatterskap. Det er i dette ærend han er i med sin artikkel fra 1922, «Småting om Gerhard Schøning».⁶⁶ «Gong på gong», sier Koht, «skal ein finne at granskarar i vår tid har mått stri imot villfaringar som alt Schøning hadde gjort det av med, og har sett fram «nye» meiningar som dei kunne ha funne hos Schøning».⁶⁷ Kanhende hadde Koht merket seg Schønings egne ord om å tolke eldre kilder eller beretninger. Schøning anså at det «vel maae blive en fast Regel, at hvor der forefalde ligesaa mange, om ei fleere Vanskeligheder, ved at viige fra en gammel Skribents Ord, som ved at holde sig til dem, der bør man heller udvælge det sidste end det første».⁶⁸

---

⁶² Halvdan Koht: «Liner i norsk historie». I *På leit etter liner i historia*. Oslo 1953.

⁶³ Halvdan Koht 1959: *Frå norsk midalder: tre førelesningar for Universitetet i Bergen november 1958*.

⁶⁴ Koht 1959: 4.

⁶⁵ Koht 1959: 5.

⁶⁶ Trykt i *Håløygminne* 3-4 i 1922.

⁶⁷ Koht 1922: 5 f. Ifølge Koht kunne forskere som for eksempel Munch og Bugge med flere, ha spart seg noe arbeide ved å ha lest Schøning noe grundigere.

⁶⁸ Schøning 1769a: 86.

1.2.4. Annen litteratur

I 1913 kom boken *De Norske Bygdemagasiner*, skrevet av Ole Andreas Øverland (1855-1911).⁶⁹ Boken var foranlediget av at en interdepartemental komite skulle utrede hvilke foranstaltninger en burde ha med hensyn til kornforsyningene i tilfelle en krigssituasjon skulle oppstå i Norge. Året var 1905. Øverland ble bedt om å utføre en historisk granskning av feltet, noe som resulterte i en voluminøs bok på 850 sider, tilleggene ikke medregnet. Verket ble ufullendt; fremstillingen ble bare ført frem til året 1808. I boken blir historikerne Schøning og Suhm viet relativt stor oppmerksomhet. Øverland gir ingen kritikk eller karakteristikk av Schøning som vitenskapsmann, det ville dessuten falt utenom det mandatet han hadde fått fra departementene. Men Øverland plasserer han inn i en historisk sammenheng med hensyn til personer som har søkt innflytelse på utviklingen av jordbruket i Norge. I så henseende blir Schøning omtalt i rosende vendinger, selv om de råd han kom med aldri ble fulgt opp.⁷⁰

Det er tidligere skrevet én hovedoppgave om Schøning. I 1940 kom Wencke Landmarks oppgave som fikk tittelen *Gerhard Schøning : Liv og produksjon inntil 1770*. Hun hadde ambisjoner om å følge den ruten Halvdan Koht hadde staket opp og dermed gi en samlet analyse av hans vitenskapelige innsats. Oppgaven er kronologisk oppbygd, og den gir oversikt over hans bøker og artikler. I tråd med sit program, viser hun også til en rekke steder hvor Schønings synspunkter har «tålt tidens tann». Dette har vært en viktig innsikt også for meg.

Landmarks oppgave er grundig. Hun leverer også konsentrater av Schønings synspunkter fra de fleste av hans arbeider. Dermed finnes det også innholdsanalyser hos henne som man ikke vil finne hos meg. Den som f.eks. ønsker å vite mer om Schønings syn på f.eks. jordbruk, gruvedrift eller om Nidarosdomen, vil ha godt utbytte av Landmarks oppgave. De siste 60 års forskning har imidlertid etablert mye ny kunnskap som ikke sto til rådighet for Landmark. Dette gjelder naturligvis det realhistoriske, men det er særlig på det teoretiske feltet at det blir tydelig. Ord som «historisme», «klassisk historieoppfatning» osv. er

---

⁶⁹ Bygdemagasinenes oppgave var ifølge Øverland «(...) at forebygge Følgerne af Misvekst, at skaffe godt Saakorn, der passede for hver enkelt Egn Veirlag og Jordart, og i det hele virke til Jordbrugets Fremme». Øverland 1913, side IX i *Oversigt over de norske Bygdemagasiners Historie*.

⁷⁰ Øverland nevner to andre felt hvor Schøning har øvd stor innflytelse; for det første den «organiske» sammenheng mellom Vidensskabselskabet i Trondheim og senere Universitetet, og for det andre «vor

fraværende, og dermed mangler også en god del vesentlige innsikter som moderne historiografi har etablert.

Også Trygve Ræder har levert synspunkter på Schønings virke som historiker.⁷¹ I forbindelse med 200 års-jubileet for opprettelsen av Videnskabselskabet i Trondheim (se kap. 2.2.) holdt han foredraget om Schønning. Ræders synspunkter er ikke særlig originale; også han legger særlig vekt på det nasjonale aspekt ved Schønings virke.

Samtlige av dem som hittil er omtalt og som har beskrevet Schønning som historiker, har i hovedsak gjort det ut fra én eller begge disse forutsetningene: (1) Han var en grunnlegger i norsk historisk granskning både for den kritiske metoden og for emnevalget, og (2) han arbeidet fra første til siste stund for nasjonal nyreisning (Koht).⁷² Begge disse forutsetningene kan problematiseres.

Det første punktet blir særlig forsvart av Wencke Landmark, og dels også av Ludvig Daae og Halvdan Koht. Landmark mente at Kohts og hennes egne arbeider underbygget hennes påstand om at «grensen for nyere norsk historiografi [var] rykket lenger tilbake».⁷³ Ottar Dahl har siden (kap 1.1.) modifisert dette. Han har riktignok fremhevet at det fantes forbindelseslinjer mellom den norske historiske skole og eldre generasjoner,⁷⁴ men hovedinntrykket er at historikerne i den norske historiske skolen representerer en ny standard for forskning som historikerne siden har kunnet bygge på. At Schønning etter tidens målestokk likevel var en fremragende kildekritiker, viser likevel Roger Lockertsens arbeid (se neste side).

Ottar Dahl representerer én spesiell innfallsvinkel til historiografien. Hans *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre* er et eksempel på den rekonstruerende tema- og

---

Nationalitets Reisning». Øverland 1913, side XLVIII. Sigvald Hasund har også presisert at Videnskabselskabet i trondheim kom til å virke «i arbeid for bondenæringa» (Hasund 1946).

⁷¹ Ræder 1960.

⁷² Et eksempel for denne nasjonale tolkningen er Trygve Ræder: «Han [Schønning] hadde den faste tru at norsk historisk granskning skulle kunne gi nøring og kveik til den norske nasjonalkjensla han sjølv ville vere med å vekkje» (Ræder 1960: 105.). Folket skulle «vakne til medvet om seg sjølv».

⁷³ Landmark 1940: 3.

⁷⁴ «Det kan være grunn til å understreke at det arbeid som tidligere slektledd hadde gjort med samling og tilrettelegging av kildestoff, med spesialstudier og oversikter, og med utforming av metodiske prinsipper, ga utgangspunkter som man kunne godta eller forkaste, men som i alle fall ga bidrag til orientering innenfor

innholdsanalysen av historiske tekster. Andre tilnæringsmåter finnes, og f.eks. vil jeg lett berøre Michel Foucaults poststrukturalistiske teori (se nedenfor kap. 3.) og Reinhart Kosellecks begrephistorie (se nedenfor kap. 4.2.). I ettertid er det et savn at Ottar Dahl i for liten grad problematiserer de endringene i vitenskapsoppfatningen som har skjedd både før og etter 1830- og 1840-årene, og den betydning dette har hatt for forskningsprosessen, for kildearbeidet og fremstillingen av tekster (se nedfor kap. 5.5.).⁷⁵ Narve Fulsås bok *Historie og Nasjon : Ernst Sars og striden om norsk kultur* (1999) har vært spesielt klargjørende med hensyn til dette aspektet. Jeg vil legge vekt på at ulike måter å tenke om historie på blant annet er betinget av tid og sted, av når og hvor. Schønings historiske virksomhet fant sted innen en viss ramme, og kildekritikken kunne ikke heve han over denne rammen, selv om den også hos han ble utført med grundighet.

Det andre momentet har det vært bred enighet om hos alle (med unntak av Daae) som gjorde Schønning til sitt studieobjekt frem til krigen,⁷⁶ nemlig at Schønning så og si var med å «forberede nasjonens gjenfødelse». Schønning er i stor grad blitt del av en nasjonal-teleologisk fortelling, slik vi tydelig så det hos Francis Bull (se foran kap. 1.2.2.). En slik innfallsvinkel tar ikke Schønning på alvor. På denne måten projiseres nemlig en intensjon inn i Schønings verk som var han selv fremmed. Schønings norskhet ble uttrykt gjennom patriotismen, og som Odd Arvid Storsveen har vist (se nedenfor kap. 4.4.), yter man ikke denne rettferdighet ved å betrakte den bare som en «forberedelse» eller en «forutsetning» for det nasjonale gjennombruddet. At det er *forbindelseslinjer* er likevel klart. Patriotismen var, som Kåre Lunden har vist,⁷⁷ med på å aktualisere den etniske identiteten, men skal vi øve den rettferdighet må vi også betrakte patriotismen som et selvstendig historisk fenomen og ikke bare som noe «uferdig».

---

feltet» (Dahl 1992: 45.). Også Sverre Bagge har hatt en lignende karakteristikk av Keyser og Munch: «Keyser og Munch la grunnlaget som all senere forskning av norsk middelalder må bygge på» (Bagge 1996: 41).

⁷⁵ Fulsås 1999: 18 og 287 ff.

⁷⁶ Også Ræder (1960) hører inn under denne karakteristikken.

⁷⁷ Se Lunden 1992. Imidlertid har Lunden tidligere fått kritikk for sin forsvarstale for Ernst Sars teori om 1814 (Se Sørensen 1987). Fulsås har ment at Lundens forsvar av Sars også innebærer at historieteologien hans tas med på kjøpet. Det at Lunden (1992) også har ment å finne en form for «etnisk utskillingsnasjonalisme» på 1700-tallet har også møtt motbør. Lunden har dette begrepet fra Anthony D. Smith som blant annet har brukt det i en beskrivelse av Norge, men Storsveen mener at Smiths karakteristikk gjelder 1800-tallet. Storsveen mener at nasjonalismen må ha vært nokså fremmed for disse nordmennene på 1700-tallet, og på bakgrunn av min lesning av Schønning finner jeg ikke noen grunn til å bestride dette (se kap. 5.1.) (Lunden 1992: 51-150; Storsveen 1997b: 141; Fulsås 1999: 249, note 91.).

Av nyere litteratur fortjener Olav Christensens bidrag en spesiell omtale. Gjennom tre av sine arbeider, der Schønning i alle tre har en viktig plass, er Christensen en viktig referanse også for mitt arbeid.⁷⁸ Han har særlig vært opptatt av Schønings betydning for å utmeisle markører for særnorske karaktertrekk. Han har overbevisende argumentert for at det nasjonale gjennombrudds menn allerede hadde et nasjonalt symbolunivers til rådighet som de benyttet seg av. Her gir jeg min tilslutning. Kontinuiteten mellom patriotenes og nasjonalromantikernes virksomhet trer dermed frem. Dette må også kunne sies om Kåre Lundens overbevisende dokumentasjon av patriotenes virksomhet i siste halvdel av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet.⁷⁹ Også hos han fremheves Schønning som en slags premissleverandør for de karaktertrekk som ble fremhevet som særnorske hos blant annet tidens litterater.

Miljøet i Trondheim fra 1750-årene av, var særegent i norsk sammenheng. Rundt Videnskabselskapet sto noen av Norges fremste vitenskapsmenn på denne tiden. Ida Bull,⁸⁰ Steinar Supphellen,⁸¹ Monica Aase⁸² og Mikael Hård har vært mine fremste referanser som inngang til dette miljøet. Supphellen har også beskrevet den historisk-topografiske litteraturen flere steder (se nedenfor kap.2.3.).⁸³ Det må til slutt også nevnes at Roger Lockertsen har publisert et relevant arbeid med tittelen *Gerhard Schønning om bynamna Nidaros og Throndhjem*.⁸⁴ Lockertsen har drevet forskning på navnestriden i Trondheim i årene 1929-1931, og har i den forbindelse også systematisk gjennomgått Schønings bidrag til bynavnets historie. Det er særlig interessant å merke seg at D. A. Seip, som også hadde forsket på dette, hadde underkjent Schønings tolkning på feltet, men at Lockertsen i dag gir Schønning rett i at Nidaros er det eldste navnet.

1.3. En presentasjon av historikeren Gerhard Schønning

Gerhard (Gert) Schønning var nordlending, født 2. mai 1722 på gården Skotnes på Vestvågøy i Lofoten. Faren var landhandler Andreas Schønning. Moren, Marthe Ursin, var datter av

---

⁷⁸ Christensen 1993, 1996 og 1998.

⁷⁹ Lunden 1992.

⁸⁰ Bull 1992.

⁸¹ Supphellen 1997.

⁸² Aase og Hård 1997.

⁸³ Supphellen 1979 og 1998.

⁸⁴ Lockertsen 1998.

Michael Bjørnsen som var prest i Buksnes prestegjeld. «En velstuderet Fader, betroet Kongens Eiendom; en gudfryktig Moder, selv en Levidatter, synes de ikke at Love Fædrelandet en saa lærd, en saa dydig Søn?» spør Lorentz Wittrup optimistisk.⁸⁵

1.3.1. Studieår og tidlige forskerår

Tre ganger i hans barne- og ungdomstid ble han anbragt på forskjellige prestegårder i Lofoten, og her lærte han latin og delvis også gresk og hebraisk. Spesielt nøt han godt av onkelens undervisning i latin, men også - som Schøning selv sier - «udi gode Prygl, som han efter de Tidens Maade var temmelig rund i at uddele».⁸⁶ Da han var 17 år gammel, ble det bestemt at han skulle sendes til Katedralskolen i Trondheim. Katedralskolens rektor var Benjamin Dass (1706-1775), en slektning av Petter Dass og Thomas von Westens (1682-1727) elev. Dass var svært inspirerende for Schøning, og det utviklet seg et livsvarig vennskap mellom de to. Dass var en dyktig pedagog og satt med store kunnskaper i klassisk filologi og historie. Han var også en betydelig samler av bøker og antikviteter - for øvrig også den første Holberg-samler.⁸⁷ Schøning ble ved Katedralskolen fra pinsetiden i 1739 til han ble dimittert til universitetet i København våren 1742 «... med så godt og reputerligt Testimonio til Academiet, som nogen kunde gives», som han selv sier.⁸⁸

Schøning gikk i gang med å studere teologi, og avla eksamen i dette allerede i 1744. Men ved siden av studerte han en rekke andre fagfelt som jus, matematikk og fysikk. Mer inngående studerte han filosofi og klassisk filologi; han nådde blant annet et svært høyt nivå i latin.⁸⁹ Videre behersket han en rekke av de moderne språkene, såsom engelsk, fransk, italiensk og tysk. Schøning merket seg særlig ved det spesifikke historiske i det han leste, det går frem av hans notater.⁹⁰ Francis Bull skriver at «... mer og mer kom han, fædrelandsmannen, til at føle sig kaldet til at arbeide med norsk historie. Baade Benjamin Dass og Hans Gram hadde fra den klassiske filologi vendt sig mot den nordiske historie, og

⁸⁵ Wittrup 1805 (1781): 201.

⁸⁶ Daae i *Historisk tidsskrift*, 1. R., bind 1.: 512.

⁸⁷ Landmark 1940: 7.

⁸⁸ Daae i *Historisk tidsskrift*, 1. R., bind 1. De notatene Daae lot trykke her, var etterlatte notater fra en påbegynt selvbiografi av Schøning.

⁸⁹ Bull 1916: 148 f. og Landmark 1940: 9.

⁹⁰ Bull 1916.

det blev også tilfældet med Schøning. Av Gram og Langebek, og av Grams store forbillede, Leibniz, lærte han historisk metode og kritik».⁹¹

Fra tiden omkring 1748 -1749 kan man tydelig se at han for alvor har tatt fatt på studiet av sagaene. På samme tid var islendingen Jon Erichsen kommet til København, og ifølge Bull satte dette fart på Schønings studier av sagatiden.⁹² I løpet av sine senere studieår hadde Schøning også samlet på den antikke og den middelalderlige litteraturens beretninger om nordisk og norsk historie. Dette hadde han sammenfattet i et manuskript under tittelen *De Normannis*. Avhandlingen er på latin, og formålet er å undersøke hva man kan si om de normanniske vikingene. Schøning konkluderer med at normannerne verken kan ha vært danske eller svenske - de må ha vært norske!

Schøning tok sin filosofiske magistergrad i 1748. I 1750 kom han så med sin første avhandling på dansk, et gratulasjonsskrift i forbindelse med sin gresklærer C. F. Munthes bryllup. Avhandlingen fikk tittelen *Nogle Anmerkninger over vore gamle Nordiske Forfædres Giftermaal og Brylluper*. Dette skrev han i stedet for den mer vanlige praksis med gratulasjonsvers fordi (som han sier) «... jeg ikke haver den Lykke at kunne regne mig blant Poeter og verken Humeur eller naturlige Gaver til at gjøre vers».⁹³

Året etter, i 1751, kom et større historisk arbeide som ble trykt under tittelen *Forsøg til de Nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie*.⁹⁴ Samme år hadde Schøning blitt opptatt som medlem av *Det kongelige Danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogets Forbedring*, og det var dette selskapet som, under Langebeks ledelse, bekostet trykkingen. Boken var et vitenskapelig innlegg i grensetvisten mellom Sverige og Danmark-Norge. Schøning ville ved hjelp av historisk kildemateriale vise hva som historisk sett hadde vært grensene for Norges rikes utstrekning i nordområdene. Her gav han også en allmenn fremstilling av Finnmarks eldste historie. Han tok også for seg «finnefolkets» (samenes) historie. Den rådende oppfatningen var at samene var Nordens eldste befolkning – en tese presentert av filosofen Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716). Schøning delte Leibniz'

---

⁹¹ Ibid.: 147.

⁹² Ibid.: 151 f.

⁹³ Daae 1880: 16.

⁹⁴ Bokens fulle tittel er *Forsøg til de Nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie, Hvorved Finnmarkens og hosliggende Lapmarkers gamle Grændser og Strekning, Indbyggernes Oprindelse, Landenes Ælde, samt andre saa vel Geographiske som Politiske omstændigheter undersøges*.

etiske optimisme – at verden med menneskenes innsats kunne utvikle seg mot en større fullkommenhet. Men han delte ikke Leibniz' teori om menneskenes innvandringsveier (se kap. 2.4.).

Samme år som boken kom ut ble den nå 29 år gamle Gerhard Schøning utnevnt til å etterfølge Benjamin Dass som rektor ved Katedralskolen i Trondheim. Her ble han i 14 år. Benjamin Dass var gått lei av arbeidet som rektor, en prosess som nok var blitt påskyndet ved at den meget nidkjære Fredrik Nannestad var blitt utnevnt til biskop i 1748. Biskopen var rektors overordnede. Også Schøning kom til å ha samarbeidsproblemer med Nannestad, men alt dette forbedret seg da Johan Ernst Gunnerus (1718-1773) ble biskop i 1758.

1.3.2. Tiden i Trondheim

Med seg til Trondheim hadde han sin gode venn P. F. Suhm, en av de fremste historikerne i Danmark på 1700-tallet. Disse to samarbeidet kontinuerlig om historiske problemer; de kom sammen minst to dager i uken i de 14 årene de ble i Trondheim. Suhm var adelsmann. Selv om de var gode venner måtte etiketten holdes. Følgelig omtalte Schøning Suhm som sin «høistærede Velynder» o.l.

Ludvig Daae beretter et sted om årsaken til at Suhm fulgte med til Trondheim. Han ønsket seg en rik kone som kunne gjøre han økonomisk uavhengig.⁹⁵ Da han fikk beskjed om «... at en sådan just var at finde i Throndhjem, thi en meget rik Kjøbmand, Etatsråd Lorentz Angell, var just afgaaet ved Døden i Martz 1751 og havde foruden sin Enke kun efterladt en eneste nittenaarig Datter, Karen, som Arving til hele sin Formue. Der maatte handles raskt, thi her vilde der ikke mangle Friere. Men Suhm var ogsaa strax reiseferdig ...».⁹⁶ Han fikk altså et behagelig gifte. Gerhard Schøning ble selv gift i 1756 med Frederika Hveding. Hennes far var justisråd Jens Hveding.

I sin åpningstale som rektor, naturligvis holdt på latin, beskrev Schøning utviklingen innen vitenskap og diktning i Norge – særlig Trøndelag – fra eldre tider til hans samtid. Han tegnet et bilde som gikk fra gullalder til forfall, og klagde over at landet i mange århundrer hadde

⁹⁵ Se også Ida Bull 1992: 226. I denne boken er det ikke uanstrengte forholdet mellom familien Angell forøvrig - særlig Thomas Angell - og P. F. Suhm grundig dokumentert.

⁹⁶ Daae 1880: 20 f.

manglet vitenskapelige institusjoner. Likevel så han tegn til bedring fordi man hadde kunnet frembringe flere lærde og fremstående personer fra Trøndelag den siste tiden.⁹⁷ Schøning var nok en streng skolemann, men hadde åpenbart også sine sympatiske sider. Lorents Wittrup kan på sin side huske at Schøning ikke trodde «at hans Pligt mod de Unge ophørde med Skoletimerne. Af egen lykkelig Erfaring kan jeg bevidne, hvor villig han var, til hjemme i sit Huus, i hans egne kostbare Timer, at vise de lærvillige Unge hans rige Skatte af Bøger, Tegninger og samlede Anmærkninger».⁹⁸ Men han tilføyer samtidig: «Jeg er vis paa, at Schøning selv ofte vilde have ønsket sig et lettere Sind, en mere munter Lune.»⁹⁹ Det er nok en ganske streng lærer og en alvorstung historiker som vi her blir kjent med.

De første frukter av samarbeidet mellom Suhm og Schøning kom i 1757 da de sammen fikk trykt boken *Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie*. Denne boken ble til etter påtrykk fra Langebek og Dass.¹⁰⁰ Suhm bidro med tre arbeider i boken. Schøning forfattet to stykker, et om Harald Hårdråde og et om erkebiskop Eystein. De to stykkene ble skrevet «... med utførlige kildehenvisninger og kritiske anmerkninger, i virkeligheten de første avhandlinger i norsk historie bygget på stringent kritisk metode», ifølge Koht.¹⁰¹ Wencke Landmark hevder at «... de interesserte i København ventet å få Harald Hårfagres levnet beskrevet av Schøning; men når han valgte å beskjeftige sig med Harald Hårdrådes var det ingen tilfeldighet. ... Harald Hårdråde var den store konge med krav både på Danmark og England. Han tilhørte Nordens storhetstid, da vikingehærer drog ut og smittet det øvrige Europa med sin frihet».¹⁰²

Etter dette arbeidet ble både Suhm og Schøning innvalgt i *Det Kongelige Danske Videnskabers Selskab* i 1758. I samme selskap hadde man allerede i 1753 kunnet behage seg med å bli forelest omkring *Nordlysets ælde*, et populært emne på denne tiden. Mange hevdet at nordlyset måtte være et nytt fenomen, noe som før ikke hadde eksistert. Dette synet hadde blant annet presten Lars Barhow hevdet i hans *Observationes von Nordlicht* (1751). Nordlyset skulle første gang ha blitt observert i Bergen i 1709 ifølge Barhow. Men Gerhard

⁹⁷ Daae 1880: 22. Blant annet hadde hele fem trøndere blitt biskoper fra begynnelsen til midten av 1700-tallet. Det var Caspar Wildhagen (Viborg, 1712), Eiler Hagerup (Trondheim, 1731), Christian Ramus (Fyn, 1732), Christopher Mumme (Aalborg, 1735) og Peder Hersleb (Christiania i 1730 og Sjælland i 1737).

⁹⁸ Wittrup 1805 (1781): 215.

⁹⁹ Wittrup 1805 (1781): 217.

¹⁰⁰ Landmark 1940: 29.

¹⁰¹ Koht 1958: 88.

¹⁰² Landmark 1940: 31.

Schønning mente at nordlyset har eksistert til alle tider.¹⁰³ Når mennesket ikke har sett det, skyldes det ikke lyset selv, men enten atmosfæriske forhold eller menneskets uaktsomhet. Man har ikke vært dyktige nok som iakttagere. Til støtte for denne forklaringen anfører han at nordlyset oftere har blitt observert ved kriger og ved ulykker «når sinnet står oppskremt og våkent». Manuskriptet om nordlyssets elde fikk Schønning trykt av selskapet i 1758.

Denne perioden i Schønning's liv er preget av et intenst skrivearbeide, og allerede i 1759 lå det neste manuskriptet klar til trykking. Det ble trykt i 1762 og fikk tittelen *Beskrivelse over Den tilforn meget prægtige og vidtberømte Dom-Kirke i Trondhjem, egentlig kaldet Christ-Kirken*. Øyvind Norderval beskriver boken som «... et imponerende arbeid målt ut fra datidens vitenskapelighet».¹⁰⁴ Halvdan Koht setter imidlertid denne utgivelsen i sammenheng med Schønning's øvrige forfatterskap, og det er på denne bakgrunnen den blir beskrevet som «... eit av dei veikaste arbeida til Schønning».¹⁰⁵ Til Schønning's forsvar kan en reise det argument at det enda på denne tiden ikke fantes noen funderte teorier om gotikk i det hele. I tillegg levde han i et århundre som ikke levnet den gotiske stilart mye ære. Bull nevner blant annet Holbergs forakt for dens «mange urimelige Zirater».¹⁰⁶ Samme sted berømmer Bull Schønning for hans «forutsetningsløse hengivelse» til dette studiet. Kohts påstand om at boken fremstår som beskrivende og lite analytisk er sikkert riktig, men de nevnte modifikasjoner må også tas i betraktning.¹⁰⁷

Som nevnt ble Johan Ernst Gunnerus utnevnt til biskop i Trondheim i 1758. Gunnerus ble Schønning's og Suhms gode venn. Disse tre stiftet, etter initiativ fra Gunnerus, *Det Trondhjemske Lærde Selskab* i 1760.¹⁰⁸ I 1767 fikk selskapet tillatelse til å kalle seg *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*. Schønning kom til å prege virksomheten til dette selskapet. Helt fra studiedagene hadde han i tillegg til historiske studier også gjort flittige notater om Norges landbruk og økonomi. Schønning har i denne forbindelse nok også vært betydningsfull for Gunnerus virksomhet. Da han var blitt biskop, sendte han i 1758 ut et hyrdebrev til prestene i sitt stift, og året etter utvidet han dette brevet. Her skriver han ikke bare om de religiøse pliktene, men formante også prestene om å sette seg inn i økonomi,

---

¹⁰³ Se Schønning 1758b: 211 ff.

¹⁰⁴ Sitert fra Norderval 1997: 3.

¹⁰⁵ Dette er hentet fra Koht 1922: 4.

¹⁰⁶ Dette er hentet fra Bull 1916: 173. Han nevner her en rekke lignende eksempler.

¹⁰⁷ Landmark 1940: 40 ff. Hun fremmer her det syn som jeg også bygger på.

¹⁰⁸ Koht 1958: 89.

gårdsdrift, naturhistorie og andre emner.¹⁰⁹ Inspirasjonen fra Schønning var tydelig, ifølge Francis Bull.¹¹⁰

Høsten 1758 kom Schønning's første skrift som behandlet spørsmål som hadde med økonomi og jordbruk å gjøre. Det utkom anonymt under tittelen *Velmeente Tanker om Agerdørkningens muelige Forbedring i Norge*. Her beretter han om hvordan kornet gradvis har spredt seg fra Egypt og siden nordover fra middelhavslanene. Fra samme tid er ganske sikkert hans avhandling *Beregning over Kornavlingen i Trondhjems Stift ved Aaringene 1589-1625-1628-1644* utgitt av J. C. Berg i *Hermoder* i 1799. Her tar han for seg problemer knyttet til jordbrukets nedgangs- og stillstandstid, og legger vekt på den store oppgangen som tok til ved slutten av 1600-tallet.

I første bind av vitenskapsselskapet i Trondheims skrifter (1761) skrev Schønning to avhandlinger. I den første, *Beretning om endeel Uaar og Misvæxt, særdeles i Trondhjems Stift*, fremsetter han tanken om at uår og misvekst var en viktig årsak til vikingetogene: De var «push-effekter» for å bruke moderne terminologi. Samtidig legger han merke til de mange uårene på 1300-tallet. Landmark sier at «Schønning kom her inn på et problem som siden er blitt tatt op igjen av Edvard Bull, om man ikke må slutte sig til en foreløpig klimaforverring i Nord-Europa på den tid, og at dette kan ha vært en medvirkende årsak til de store pestkatastrofer i siste halvdel av århundret, eller i hvert fall ha bidratt til å gi dem en så ødeleggende virkning at landet brukte 300 år til å komme sig på fote igjen».¹¹¹

I samme bind skrev han en betenkning om å få opprettet offentlige kornmagasiner rundt om i Norge. Det var hans erfaring at bøndene led når det var ufred ute i Europa. Magasinene skulle være bøndenes eiendom og bøndenes valgte representanter kunne være administratorer. Hadde Schønning's forslag fått bifall, ville kanskje det lokale selvstyret blitt styrket. Han tenkte seg nemlig at fullt utbygde kornmagasiner ville legge seg opp et overskudd som kunne brukes på fellesskapet.

I 1763 kom andre bind av selskapets skrifter ut. Her gav Schønning også to bidrag, og det ene dreide seg om Piero (Pietro) Qverinis forlis og opphold på øya Røst i 1432. I dette stykket

---

¹⁰⁹ Nordhagen 1960: 64 f.

¹¹⁰ Bull 1916: 165 ff.

¹¹¹ Sitert etter Wencke Landmark 1940: 54.

kan man godt merke, særlig i fotnotene, den personlige tilknytningen til det nordlige Norge og til Lofoten (se kap. 4.5.). I samme bind gav han også en kritikk av «Hr. Artillerie-Capitaine» O. A. Wangensteins Norgeskart. Schøning fant det lite hensiktsmessig å forsøke å gi en oversikt over landets geografi som helhet når de ulike landsdelene enda var såvidt lite kartlagt:

Thi mig synes, at ligesaa lidt som man kan skrive et Lands almindelige Historie ret som den bør være, førend enhver enkelt Deel deraf er ret utarbeidet, ... saa lidt er man og i Stand til at sammensætte et almindeligt Kart over et Land, førend rigtige Karter ere forfærdigede over enhver af Landets Deele og Provincer især; Jeg taler her om, naar Tingen skal gøres tilgavns og tages op fra Roden: Thi tænker man kun at udgive andres Arbeide, uden at bekymre sig, om det er ret eller ikke, saa negter jeg ikke, et jo Tingen kan skee paa en anden Maade.¹¹²

Selv foretok han i årene 1773-1775 en slik kartlegging av Møre, Trøndelag og det indre av Østlandet.

Hans neste bidrag handlet om det Meldalske kobberverks historie de første årene, publisert i tredje bind av selskapets skrifter (1765).¹¹³ I 1758 hadde han gått inn i direksjonen i kobberverket. Slik fikk han direkte adgang til verkets arkiv, noe som var en nødvendig forutsetning for at han i det hele kom til å befatte seg med bergverkshistorie.

1.3.3. Professor ved Sorø Akademi

Vi har sett hvordan Schønings arbeider i en periode hadde dreid seg om økonomiske og naturvitenskapelige emner. Disse fagområdene virket i det hele som trygge støtter hvorpå hans historiske virksomhet kunne hvile seg. Han måtte sette seg inn i landet, geografien og naturen for å kunne si noe om befolkningen i dette rikets historie. Vi kan likevel snakke om en viss dreining i fokus fra om lag 1765, siden han fra da av i grove trekk kom til å arbeide med *Norges Riiges Historie* og forarbeidene til denne. I 1765 ble han utnevnt til professor i historie og elokvens (dvs. veltalenhet) ved Sorø Akademi. I Trondheim fortsatte Gunnerus det vitenskapelige arbeide de sammen hadde stiftet. Halvdan Koht mener at det kunne være tjenelig for Schøning å flytte til Sorø «... dels fordi han dermed kom nærmere til det

---

¹¹² Schøning 1763a: 361 f.

¹¹³ Avhandlingens tittel er *Beretning om det Meldalske eller Løkkens Kobber-Verkes Opfindelse og Fremgang i de Første Tider*.

historiske kildemateriale i Kjøbenhavn, dels fordi Suhm nettop nu besluttet å flytte [tilbake] til Kjøbenhavn og da tok sitt store bibliotek med sig». ¹¹⁴

I 1765 hadde Schøning også fått trykt et manuskript med tittelen *Om de gamle Grækernes og Romeres Kundskab om de Nordiske Lande* i Videnskabernes Selskabs skrifter i København. Her forsøkte han ved klassiske litterære skrifter å rydde vei i Norges tidligste historie. Det var Schønings oppfatning at man ved utelukkende å bruke litterære kilder kunne bringe klarhet om også den eldste historien. Noen egentlig arkeologisk innfallsvinkel til å hjelpe seg med, fantes ikke. Etter denne omfangsrike avhandlingen kom tre mindre som beskrev *Hvad Begreb og Kundskab man har havt om de nordiske Lande efter Ptolemæi og indtil de saa kalte midlere Tider*. Til sist kom en analyse av Herodots beretning under tittelen *Darii Hystaspis Tog til Schytien*. Selv om disse stykkene var forarbeider til Schønings teori om nordmennenes innvandring, kan de også ses på som selvstendige arbeider. Som sådan ble de høyt verdsatt i sin samtid.

Senere gjorde særlig to forskere grundige studier av de klassiske forfatternes oppfatning om nordområdene: Rudolf Keyser og Fridtjof Nansen. Keyser's avhandling om *Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab* fra 1839 henviser til Schøning bare i to fotnoter. Allikevel er oppbyggingen og innholdet i analysen av den klassiske litteraturen temmelig samstemt med Schønings. I samme avhandling fremla Keyser innvandringsteorien sin, hvor han hevdet at innvandringen til Norden måtte ha skjedd nordfra. Den samme erkjennelsen hadde også Schøning nådd sytti år tidligere da han i 1769 gav ut *De Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse*. På samme tid kom Suhm ut med sin *Forsøg til et Udkast af en Historie over Folkenes Oprindelse i Alindelighed som en Indledning til de nordiske Folks i Særdeleshed*. Schøning og Suhm stod naturligvis i nær kontakt også under arbeidet med disse bøkene (se kap. 3.7. og 3.8.). ¹¹⁵

Som professor ved Sorø Akademi hadde han en rekke embetsplikter. Han underviste i veltalenhet og historie. Hans forelesningsmanuskripter er for en stor del bevarte. Forelesningene er oppdelt i perioder, og hver periode gir han karakteristikker. For øvrig er

---

¹¹⁴ Koht 1958: 90.

¹¹⁵ Daae 1880: 45.

notatene nokså kortfattet.¹¹⁶ Schøning pliktet også å representere Akademiet med skrifter og taler ved kongelige høytider. Her fulgte han naturligvis alltid tidens skikk med å føre inn en rekke smigrende ord overfor kongemakten, akkurat som han også gjorde det i de ulike bøkens forord og dedikasjoner.

I oktober 1771 utkom det første bindet i Schønings *Norges Riiges Historie*. I selve tittelen lå hans program. Han fremhevet at landet alltid hadde vært – og fremdeles var – et eget rike. Det var hans uttalte vilje at han skulle føre historien like til sin egen tid. Tidligere hadde han fremført sin innvandringsteori og sin teori om hvorfra de europeiske statene hadde erhvervet sin frihet. Derfor fulgte det naturlig at han vektla den nordiske histories betydning for Europa. De fleste europeiske statene var jo grunnlagt av folk som kom fra Norden:

Intet folk i heele Europa, naar man undtager Græker og Romere, naaer saa høit op i Tiiden med sine Konge-Familier og Slægte-Registere; blant intet Folk finder man saa mange Efterretninger om Nationens Oprindelse, de ældste Regenteres Bedrivter, Staternes første Stiftelse; ingensteds har man saa gamle Sange, saa troverdige Skalde, der have bevaret os Erindringen af de ældste Tildragelser, og ingensteds finder man saa udførlige Beretninger derom, som i den ældre Norske Historie.¹¹⁷

I alt fikk Schøning gitt ut tre deler av sin *Norges Riiges Historie*. Siste del ble utgitt etter hans bortgang. Den stanser i året 996, etter at Olav Tryggvason var ankommet landet.

Schøning kunne ikke bare drive forskning, han hadde også sine embetsplikter. Dessuten var hans interessefelt også såvidt bredt at han fikk knapphet på tid. Tidsmangelen ble ikke mindre påtrengende ved at han til stadighet måtte gjøre nybrottsarbeid på de feltene han tok for seg. Dette gjaldt ikke minst på de geografiske og kulturhistoriske områdene. Han hadde selv et sterkt ønske om også å drive videre utforskning på disse områdene. Han møtte forståelse for sitt ønske, og beslutningen om en kongelig bevilgning til en reise i Norge ble gitt i desember 1772. Målet var å finne ut av og samle på opplysninger som vedkom landets

---

¹¹⁶ I Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling finnes således J. C. Bergs avskrift av *G. Schønings forelesninger over den Danske Historie i Forening med den Norske og Svenske*. Avskriften er fra 1794 (1797?), og noen få steder har Berg føyd til noen kommentarer og referanser. Berg var student i København mer eller mindre sammenhengende i perioden 1792-1803. Jens Christian Berg (1775-1852) har også etterlatt seg spor i en av Nasjonalbibliotekets bøker av Suhm og Schøning, nemlig *Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie* (1757). Notatene hans er ikke kritiske; det dreier seg som oftest om kryssreferanser til annen relevant litteratur. Se Ms. 4: 431; Schøning og Suhm 1757.

¹¹⁷ Gerhard Schøning i fortalen til *Norges Riiges Historie*, bind 1, upaginert.

historisk-geografiske forhold.¹¹⁸ Som forbilde for Schønings reiseskildringer holder Francis Bull Carl von Linnés reisebeskrivelser.¹¹⁹

1.3.4. Schøning blir geheimearkivar

I 1773 reiste han i Romsdalen, på Nordmøre og i Trøndelag. På reisen til Nordmøre døde hans reisefelle, biskop Gunnerus. Schøning holdt minnetalen over han vinteren 1774 i Videnskabsselskabet. I 1774 gjorde han flere utflukter i Trøndelag. Det påfølgende året dro han ned Gudbrandsdalen, Hedmark og Romerike. Her stoppet imidlertid hans reiseundersøkelse brått. Han fikk beskjed om at enda en av hans venner var død, geheimearkivar Jacob Langebek. Han ble også meddelt at han selv var blitt utnevnt i dette embetet.

Selv fikk han bare utgitt små deler av sin reisebeskrivelse, andre deler er blitt utgitt senere. Særlig må nevnes at hele beretningen om Trøndelag ble utgitt i bokform av Videnskabsselskabet i Trondheim i 1910. Men noen samlet utgivelse av hans manuskript er aldri kommet.

Som geheimearkivar var hans jobb å bidra med å systematisere arkivet. Arkivet vi her snakker om, var det man kan betegne som riksarkivet i Danmark-Norge.¹²⁰ Han ble også medlem av kommisjonen som arbeidet med den Arnemagnæanske samling. Her besto arbeidet i å utgi de islandske håndskriftene. Schøning ble også bedt om å utarbeide en utgave av Snorres *Heimskringla*. Han gav ut to bind i årene 1777 og 1778. Også store deler av tredje bind var ferdig trykt innen han døde. Dette ble den grunnleggende utgaven av kongesagaen helt til C. R. Ungers nye utgave kom i 1868.¹²¹

Gerhard Schøning døde 18 juli 1780. Enken etter han overlevde han i åtte år. Han testamenterte hele sin boksamling på over 11.000 bind til Det kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim.

---

¹¹⁸ Koht 1958: 93.

¹¹⁹ Bull 1916: 198.

¹²⁰ Koht 1958: 93.

¹²¹ Dahl 1992: 15.

2. TOPOGRAFI OG HISTORIE I OPPLYSNINGSTIDENS NORGE

2.1. Opplysningen

I renessansen hadde man oppdaget at fortiden var *forskjellig* fra samtiden. Man oppdaget også at det måtte ha skjedd en teknologisk utvikling. Denne erkjennelsen hadde likevel ikke ledet til en forståelse av at fremskritt var et generelt trekk ved menneskehetens historie.

I opplysningstiden endret verdensbildet seg radikalt. Fra Nordvest-Europa kom det protester mot at antikkens kultur skulle være overlegen samtidens på noen måte. Menneskets historie var ikke en historie om forfall, og samtidens begavelser stod ikke tilbake for tidligere tiders. Forskere, som for eksempel Newton, la vitenskapelig grunnlag for tekniske nyvinninger. En begynte å tro på at en kunne nytte teknologien til fremskritt; at en kunne omforme naturen. Dette medførte også et nytt syn på andre folkeslag som levde i samfunn hvor teknologien og samfunnsformasjonen ikke var like avansert som i de landene hvor man opplevde en gryende industriell utvikling. Man så ikke lenger på primitiv teknologi som et tegn på degenerasjon. Dette ble heller betraktet som folk som på sitt vis levde nærmere naturtilstanden. Også disse hadde potensiale til utvikling.¹²²

De tankene som vokste frem i løpet av renessansen, og som René Descartes (1596-1650) og Leibniz siden utviklet rent metodisk innen vitenskapsfilosofien, kan sies å ha blitt rendyrket mot slutten av 1700-tallet. Da bygde man opp den filosofiske overbygningen som Isaac Newton (1642-1727) og Galileo Galilei (1564-1642) la grunnlaget for. Resultatet ble en utviklingsoptimisme som til da var ukjent i Vestens historie. I den tyske tradisjonen er denne perioden blitt hetende *opplysningstiden* (Aufklärung). Den kontinentale hovedretning var *rasjonalismen*, hvor man hevdet at fornuften (ratio) var den eneste kilde til gyldig erkjennelse. Rasjonalismen i bred forstand - som motsetning til empirisme - hadde naturligvis en lang historie. Allerede Parmenides (ca. 515-450 f.Kr.) påpekte at sansene gir oss et galt bilde av verden; inntrykkene stemmer ikke med menneskets fornuft. Den rasjonalistiske tenkningen var typisk for 1600-tallet. Descartes mente, som Sokrates (ca. 470-399 f.Kr.) og Platon (ca. 428-348 f.Kr.), at det er en sammenheng mellom tanke og

---

¹²² Trigger 1996 (1989): 50.

eksistens. Dess mer innlysende noe er for tanken, dess sikrere er også dettes eksistens. Andre representanter for denne filosofien var Baruch Spinoza (1632-1677) og Leibniz. På 1700-tallet ble rasjonalismen utsatt for en stadig mer dyptloddende kritikk. Flere filosofer inntok nå det standpunkt at vi overhodet ikke har noe bevissthetsinnhold før før vi har gjort våre sanserfaringer. Et slikt syn kalles *empirisme*. John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1753) og David Hume (1711-1776) var viktige representanter for denne filosofien. På de britiske øyer dominerte denne andre innfallsvinkelen – empirismen – hvor det het at erfaringen er kilden til all sikker kunnskap.¹²³ I moderne teori og i oversiktsverker over perioden brukes som oftest betegnelsen *opplysningstid*. Man opererer da i tradisjonen etter Immanuel Kant (1724-1804). Kant forsøkte å forene rasjonalismen og empirismen (jfr. Kants teori om *a priori* og *a posteriori*). Kant hevdet at man i tillegg til empirisk innsikt også kan nå kunnskap uavhengig av sanseerfaringer, eller sagt på en annen måte: Våre erfaringer og vår erkjennelse er delvis fornuftsstyrt.¹²⁴

Gerhard Schøning var særlig påvirket av rasjonalismen. Fornuften var menneskets særlige artsmerke. I fortellingen om de nordiske folks historie ble derfor – symptomatisk nok – kristendommen og Gud bare det nødvendige faste punkt hvor denne fortellingen kunne starte. De mirakuløse og uforklarlige delene av Bibelen holdt han seg unna. Han søkte heller etter naturlige forklaringer. Disse naturlige forklaringene, som for eksempel teorien om miljøets sterke påvirkningskraft på samfunnet, gjorde at fortellingen fikk en sikker enhetlig form og en fast indre struktur. Innen rasjonalismen dyrket man den strenge, logiske enhet i fremstillingen. Carl W. Schnitler sier at det formspråk eller uttrykk (klassisismen) man siden kunne gjenfinne i generasjonen av 1814, dermed hang nøye sammen med den «aandelige struktur» (rasjonalismen).¹²⁵ Karakteristisk for kunst og litteratur innen klassisismen var den vekt som ble lagt på det lovmessige, uforanderlige, universelle, ytre og mekaniske. Det man kan sanse, deriblant våre subjektive følelser, så man ikke på som tingenes *primære* egenskap. I den kulturhistoriske epoken vi kaller *romantikken*, skulle sansene og følelsene (det subjektive) komme mer i fokus i kunst, vitenskap og litteratur. Innen klassisismen betraktet man også naturen på en annen måte enn det natursyn romantikken siden kom til å fremme. Naturen kunne beherskes, sa klassisistene; naturen er død, fargeløs og fremmed.¹²⁶

---

¹²³ Høystad 1994: 29.

¹²⁴ Høystad 1994: 31.

¹²⁵ Schnitler 1911: Forordet, upaginert.

¹²⁶ Guneriussen 1996: 98-102.

Deler av det mekaniske lovmessighetssynet ble overført på samfunnet og menneskene. Den norske klassisismen, slik den blant annet utfoldet seg i det *Norske Selskab*,¹²⁷ var også intellektualistisk preget; den var «i slekt med skjønnheten i den riktige tenkning, det matematiske bevis», sier A. H. Winsnes – og fortsetter: «Det er neppe noen tilfeldighet at flere av det Norske Selskabs medlemmer nærte en levende interesse for matematiske studier. Særlig Niels Treschow som øvet stor innflydelse på dets estetiske opfatning, men også andre».¹²⁸ Også på andre hold, praktiske som teoretiske, søkte man å kartlegge og å systematisere så sikkert som mulig. Man redegjorde for de norske landskapene, økonomien, jordbruket og historien. De historisk-topografiske undersøkelsene, hvor Schøning i høy grad deltok, er en mektig arv fra dette arbeidet, og de står som vitner om den tids syn på samfunn og natur (se kap. 2.3.).

2.2. Opplysningstid i Trondheim

Som alle andre var naturligvis også Schøning påvirket av sin tids tenkemåte og den kultur som omga han. Han kom også selv til å påvirke sine omgivelser ganske sterkt, kanskje særlig gjennom sitt arbeid i Trondheim. Trondheim var på mange måter et spesielt og særpreget miljø i Danmark-Norge. Det er derfor nødvendig å presentere Trondheim som lærested på midten av 1700-tallet og det intellektuelle miljøet der.

I Sverige har det pågått en debatt mellom historikere omkring omfanget av opplysningen og om dens karakter. Tore Frängsmyr var den som initierte denne debatten. Han har senere også oppsummert den.¹²⁹ Frängsmyr har kritisert tidligere forskning for å være for lempelig med begrepsbruken slik at opplysningsbegrepet blir tømt for mening. «Vi vet», sier han, «att det hände en massa nytt under 1700-talet, men bara att räkna upp allt detta och kalla det opplysning förefaller en smula andefattig».¹³⁰ For Frängsmyr betyr dette at innholdet må presiseres. Typiske kjennetegn på opplysningen er rasjonalisme, empirisme, sekularisering,

---

¹²⁷ Det Norske Selskab (1772-1813) var en klubb for norske studenter og litterater i København. I 1772 ble det opprettet et slags hovedkvarter for klubben i Madam Juels kaffehus i Sværtegade. Midtpunktet var evighetsstudenten Johan Herman Wessel. En oppdatert historiebok om Selskabet er Liv Bliksruds *Den smilende makten : Norske Selskab i København og Johan Herman Wessel* (1999).

¹²⁸ Winsnes 1924: 61.

¹²⁹ Se Tore Frängsmyrs artikkel «Mer ljus över opplysningen» i *Lychnos* 1996, side 153-165. Debatten er også kort oppsummert hos Monica Aase og Mikael Hård i artikkelen «Det norske Athen. Trondheim som lærdomsstad under 1700-talets andra hälft». Mskr.

¹³⁰ Frängsmyr 1996: 155.

utilitarisme, et nytt syn på mennesket og dets rolle i samfunnet. Men det kan innvendes at vi for eksempel gjenfinner filosofisk rasjonalisme hos Sokrates, Platon og Descartes, og at nye tilnæringsmåter å betrakte menneskets plass i samfunnet fra tid til annen alltid har oppstått og kommer til å oppstå. Det nye i den franske bevegelsen var selve det selvbevisste uttrykket til opplysningsfilosofene: For de franske filosofene ble idéene til et program for å endre samfunnet, et program som Francois de Voltaire (1694-1778) fulgte opp med sin autoritetskritikk og som gjennom Denis Diderot (1713-1784) fikk uttrykk i *Encyklopedien*. Først og fremst var altså opplysningen en fransk bevegelse hvis idéer og program delvis spredte seg i Europa og Amerika. Tore Frängsmyr kan ikke se at en slik kraftfull bevegelse etablerte seg i Sverige. Når forskere hevder at en slik bevegelse fantes i Sverige, skyldes det en noe «raus» begrepsbruk sier Frängsmyr, noe som igjen har en internt-faglig årsak. Moderne faglige tilnæringsmåter hos *dagens* kjennere av opplysningstiden – som mentalitets-, kvinne- og sosialhistorie – er stikkord her. Peter Gay, for eksempel, representerer en «social history of ideas», hvor ideene blir satt i sammenheng med dypere strukturer i samfunnet.¹³¹ En slik ambisjon finner vi spor av i en av hans artikler, hvor han omtaler opplysningen som «the party of humanity».¹³² Siden har blant annet Roy Porter foreslått å gå enda noen skritt videre til å studere andre *lag* av samfunnet enn de intellektuelle for å få det riktige blikket på opplysningen.¹³³ Dorinda Outram har også fremhevet de uformelle kontaktnett hvor borgere, vitenskapsmenn og embetsmenn kunne diskutere disse ideene, og hvor kvinnene også trer frem i lyset ved å være organisatorer for denne kontakten.¹³⁴

Arne Jarrick er blant dem som har presentert en mer åpen definisjon av opplysningen. Han har blant annet prøvd å «identifera vad som hände med vissa delar av skriftkulturen i det sena 1700-talets Stockholm, särskilt bland stadens lägre borgerskap».¹³⁵ Til dette trengs en annen oppfatning av hva opplysningstiden består i enn hva vi har fått oss presentert av Frängsmyr, sier Jarrick. Vi kan for eksempel tenke oss en svensk opplyst borgerlig offentlighet som hentet sine idéer fra opplysningsfilosofien, men som ikke dro de samme radikale politiske slutninger i det praktiske virke som Voltaire. Opplysningen er dermed et

¹³¹ Frängsmyr 1996: 157.

¹³² Se Gays artikkel «The Enlightenment in the history of political theory», *Political Science Quarterly*, volume sixty-nine, 1954.

¹³³ Frängsmyr 1996: 157. Kfr. Roy Porters bok *Opplysningen. En introduktion* (1990) 1995, særlig kapittel 6 og 8.

¹³⁴ Frängsmyr 1996: 157. Se Dorinda Outrams bok *The Enlightenment* 1995, kapittel 2 og 6.

program «grundat på en kombination av tilltro till förnuftet, individen och utvecklingen».¹³⁶ Liksom man innen svensk historieforskning i opplysningstiden – hos Lagerbring, Botin og Dalin – finner påvirkning fra encyklopedistene, finner vi at også Schøning var sterkt påvirket av forfattere som Montesquieu og Rousseau. Selv om vi dermed ikke kan si at opplysningsprogrammet var stringent i sin utforming, var resultatet klart nok: Det offentlige rommet for meningsutveksling ble mer tolerant; det dukket opp et syn på samfunnsutviklingen som fastslo at endring kom som en følge av den menneskelige aktiviteten. Samtidig ble sekulariseringen en viktig spore til å tolke menneskets plass i verden på en ny måte.

Hvis vi går ut fra en slik bred definisjon av opplysningen, vil konklusjonen være at den fantes i Trondheim, i alle fall i én periode.¹³⁷ Den utviklet seg særlig rundt Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (Videnskabselskabet), der spesielt biskop Johan Ernst Gunnerus ble en drivende kraft. Samtidig kan vi slå fast at Trondheim på denne tiden var en relativt liten by (den hadde om lag 7000 innbyggere ved 1700-tallets midte), som i tillegg lå langt fra «det kulturelle episenter», Paris. Påstanden krever dermed en utdyping.

I denne perioden levde omkring ti prosent av Norges befolkning i byer; i Danmark var det om lag 20 prosent som levde i urbane omgivelser. Av Norges bybefolkning, bodde nesten halvparten i de fire stiftsbyene, det vil si Bergen, Christiania, Kristiansand og Trondheim. Det økonomiske fundamentet for bybefolkningen var handelen, skipsfarten og avkastningen fra bergverksdriften. Stiftsbyene hadde i tillegg et vesentlig økonomisk grunnlag i forbindelse med de statlige virksomheter. Knut Mykland har beregnet at mellom 35 og 40 prosent av befolkningen i stiftsbyene må ha basert sitt levebrød direkte eller indirekte på statlige midler.¹³⁸

Mange av de rike handelsslektene som etablerte seg i Trondheim, for eksempel slektene Angell, Horneman og Schøller, støttet aktivt opp under den lærde virksomheten som særlig skjøt fart med Schønings og Suhms entré. Noen av disse, som Thomas Angell, hadde virkelig store boksamlinger. Da boksamlingen hans ble auksjonert bort i 1769, besto den av

---

¹³⁵ Arne Jarrick 1990: 191.

¹³⁶ Jarrick 1990: 195.

¹³⁷ Aase og Hård: 3.

¹³⁸ Bagge og Mykland 1987: 233.

drøyt 6.800 bind.¹³⁹ Nyttig sakprosa om bergverksdrift, mekanikk, bergrett, finansvesen og handel var selvsagt å finne i Angells bokhyller. Men hans interesser favnet videre enn som så. Leibniz, Linné og Newton var også representert. Angell holdt seg også godt orientert om geografiske og historiske emner, og ikke minst var han interessert i teologi.¹⁴⁰ Og Angell var langt fra den eneste som var godt orientert. I 1739 var den litterære virksomhet kommet så langt at det ble etablert et trykkeri i byen da Jens Christensen Winding fikk dette kongelige privilegium. Men det meste av litteraturen ble naturligvis importert utenfra, først og fremst fra København. For Schønings del var det spesielt Benjamin Dass som så og si fungerte som hans «vitenskapelige konsulent» i hovedstaden. Schønning og de andre i hans krets ble således holdt godt orientert om litterære nyheter.

Med opprettelsen av Videnskabsselskabet ble kulturlivet institusjonalisert. Det var personligheter i dette miljøet som kom til å oppebære opplysningen. Gunnerus var den som hadde tatt initiativet. Johan Ernst Gunnerus var født i Christiania. Etterhvert gjorde han seg kjent som en velstudert elev ved katedralskolen der, hvorfra turen gikk videre til studier i København. Med et kongelig stipendium i ryggen kunne den flittige student fortsette til Halle. Her ble han kjent med Christian Wolff og hans rasjonalistiske lære. Etter videre studier i Jena returnerte han til København i 1755, hvor det ventet han et professorat i teologi. Så, endelig, ble han i 1758 kalt til Trondheim som biskop. Her ble han en fremtredende representant for opplysningsteologien.¹⁴¹ Francis Bull mener at det blant andre var Schønning, Suhm og G. C. Oeder som inspirerte «den vulkansk aktive»¹⁴² Gunnerus til å dreie sin interesse i mer naturvitenskapelig retning:

Gunnerus har eiet en aandelig aktivitet, som er sjelden og beundringsverdig; men hvilken retning den skulde gaa i, vekslet aabenbart efter den paavirkning han var utsat for fra sine omgivelser.¹⁴³

Uansett om Bull har rett i sine formodninger eller ei, så ble Videnskabsselskabet en institusjon hvor hovedvekten særlig ble lagt på å studere regionens naturhistorie, men også dens humanhistorie. Man la også ned en betydelig innsats i å fremme den økonomiske

¹³⁹ Supphellen 1997: 322; Bull 1992: 239.

¹⁴⁰ For utdypende lesning om Thomas Angell, se Ida Bulls bok om han, *Thomas Angell : kapitalisten som ble hjembyens velgjører* (1992). T. Angell var onkelen til Karen Angell, Suhms kone. Mellom Suhm og Angell ble det etterhvert et svært anstrengt forhold, blant annet fordi det var et betraktelig avvik mellom deres moralske standarder.

¹⁴¹ Supphellen 1997: 324, Aase og Hård: 33.

¹⁴² Karakteristikken er hentet fra Jørn Sandnes. Se Jørn Sandnes 1970: 19.

¹⁴³ Bull 1916: 168:

utviklingen. Videnskabsselskabet hadde også et tidsskrift, men de tre ledende skikkelsene fant likevel tid og anledning til å bre sitt virke enda videre utover. Suhm hadde sitt eget tidsskrift, *Tronhiemske Samlinger* (1761-1765), som Winding fikk i oppgave å trykke. De åtti (!) artiklene han rakk å skrive her, gav han rom til å behandle ulike temaer som filosofi, moralske spørsmål, politikk, historie, økonomi etc. Han omtalte i tillegg en voldsom mengde internasjonal litteratur, og han gav råd om hvilke bøker en burde kjenne og hvilke en burde eie.¹⁴⁴ Hvilken gjennomslagskraft Suhm fikk med alle disse velmente skriftene er det imidlertid vanskelig å stadfeste.

I tillegg til å studere bokutgivelser, brevveksling og tidsskriftslitteratur, kan man få et bredere innblikk i bybefolkningens forestillingsverden ved å se på innholdet i Adresseavisen (1769-), slik Monica Aase og Mikael Hård har gjort.¹⁴⁵ Avisen hadde ingen kritisk profil i politisk henseende, men for det borgerlige lesende publikum var den nyttig i allmenn patriotisk forstand. Man fant artikler om de ulike næringsveienes historie; artikler om hvordan en skulle få kapitalvekst i handelen; det var artikler om tekniske nyvinninger; det fantes til og med et kort utdrag fra Montesquieus *De l'Esprit des Lois* hvor slavehandelen ble behandlet; kort sagt: Kunnskap som muliggjorde fremskrittet. Vi kan dermed se at det ikke var de politiske og borgerlige rettighetene som ble aksentuert utenfor kretsen i Videnskabsselskabet. Derimot var «tron på förnuftets framstegsbringande potential ... tydlig och utbredd – långt utanför Videnskabsselskabets innersta krets».¹⁴⁶ Disse tankene kunne bre seg blant embetsmenn og borgere nettopp fordi disse tankene var nyttige. En opplysning i streng forstand, slik Frängsmyr fremstiller den, er vanskeligere å spore. I den grad den fantes, var den knyttet til enkeltpersoner som Suhm, Schøning og Gunnerus. Dermed må vi si at bevegelsen var svært skjør; Schøning og Suhm forlot byen i 1765 og Gunnerus døde i 1773:

Og da han [Gunnerus] døde i 1773, var Selskabets tid som videnskabsakademi forbi. Når det kunne leve videre med sit fornemme navn, skyldtes det, at styret i København overlod det uddelingen af kongens landbrugspræmier i Norge. Forholdene havde været for små, og afhengigheden af enkeltpersoner for stor.¹⁴⁷

---

¹⁴⁴ Aase og Hård: 15.

¹⁴⁵ Aase og Hård: 16-30.

¹⁴⁶ Aase og Hård: 50.

¹⁴⁷ Feldbæk 1998:146.

2.3. Den historisk-topografiske litteraturen

Den historisk-topografiske litteraturen fikk sitt gjennombrudd på 1760-tallet, men hadde røtter tilbake til 1500- og 1600-tallet. Dette var skrifter som beskrev naturforhold, folkeliv og næringsliv, og som i varierende grad også hadde en historisk innfallsvinkel.¹⁴⁸ På denne tiden var Norge en del av en dynastisk statsdannelse hvor hovedstaden lå utenfor rikets grenser. Man hadde bare begrenset kunnskap om de norske landskapene i København, og man ville vite mer. Som på så mange andre områder, var Ludvig Holberg noe av en pionér også på dette feltet. Hans *Dannemark og Norriges Beskrivelse* fra 1729 var et tidlig forsøk på å skaffe oversikt. Samtidig ble boken en viktig spore til videre utforskning fordi den viste hvor begrensede kunnskaper en hadde om Norge.

Et utgangspunkt fra sentralt hold vedrørende utforskningen av landet kan vi finne fra tidlig i 1740-årene. I København var det en uttrykt vilje til å skaffe seg bedre kunnskap om landskapet i Norge. Blant annet sendte Kanselliet i 1743 ut en liste med 43 spørsmål til embetsmennene i Norge (som oftest prester). «Deira svar er ikkje alltid mykje å bli klok av», skriver Steinar Supphellen.¹⁴⁹ Uansett vekket dette initiativet interesse blant landets embetsmenn, samtidig som det sier noe om sentralmaktens ønske om en bedre kartlegging av ressursene. Bortsett fra statsmaktens interesser av praktisk og økonomisk art, kan vi også legge merke til en vitenskapelig tilnærming, særlig representert ved menn som Pontoppidan, Gunnerus, Suhm, Schøning og Hans Strøm.

Erik Pontoppidan (1698-1764) var en av de mest innflytelsesrike personer i dannelsesfasen av denne litterære kulturen. I en tid hvor vitenskapens nytte var i fokus, kom Pontoppidans *Norges naturlige Historie* (1752-1754) ut i et miljø som visste å sette pris på den.¹⁵⁰ Pontoppidan redigerte også *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, som i perioden 1757 til 1764 kom ut i 8 bind. Her kunne en blant annet lese artikler som omhandlet filosofi, moral, praktiske artikler (for eksempel om jordbruk) og artikler med historisk innhold; med andre ord ingen snever definisjon av økonomi.¹⁵¹ Mens Pontoppidan var biskop i Bergen,

¹⁴⁸ Supphellen 1998: 108.

¹⁴⁹ Supphellen 1979: 201.

¹⁵⁰ Verkets lange tittel er *Det første forsøg paa Norges Naturlige Historie, forestillende dette Kongerigets Luft, Grund, Fielde, Vande, Væxter, Metaller, Mineraler, Steen=Arter, Dyr, Fugle, Fiske og omsider Indbyggernes Naturel, samt Sædvaner og Levemaade*. Boken kom ut i to deler; første del i 1752 og annen del i 1754.

¹⁵¹ Supphellen 1979: 199.

oppfordret han gjerne prestene til å sette seg inn i forholdene i sine respektive prestegjeld (ikke bare de religiøse forholdene), og å beskrive dem. Biskop Johan Ernst Gunnerus var som kjent også opptatt av å lede prestene i retning av å forfatte lærde skrifter. Det mest kjente uttrykket for dette er hans alt nevnte «Opvækkelig Hyrde-Brev» fra 1758. Landets prester hadde som regel fått sin utdannelse ved det vel utbygde universitetet i København, og mange av dem hadde lært å orientere seg i andre fag enn teologi.

Et tidlig arbeide i den topografiske sjangeren var J. Essendrops *Physisk – oeconomisk Beskrivelse over Lier Præstegjæld* fra 1761. Essendrop gav i forordet beskjed om at målsetningen hans med skriftet var å bedre de næringsmessige og økonomiske kår.¹⁵² Hovedvekten ble lagt på å fremme jordbruket. Essendrop hadde imidlertid ingen sans for det historiske perspektivet, noe som skiller han klart fra Hans Strøm.

I 1762-1766 kom Hans Strøms *Physisk og oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør*, et verk de fleste mener aldri siden ble overgått i denne sjangeren. Det er derfor grunn til å beskrive denne forfatteren nærmere. Hans Strøm hadde fått sin utdannelse i København og ble siden prest i Borgund (hans fødested), Volda og til slutt i Eiker. Marit Lovise Brekke fremholder Erik Pontoppidans *Norges naturlige Historie* som Strøms største inspirasjonskilde i arbeidet for å beskrive Sunnmøre.¹⁵³ Men hvor Pontoppidan hadde avgrenset sine studier hovedsakelig til naturvitenskapelige emner, ville Strøm utvide perspektivet. Han ville også greie ut om naturressursene; han ville gjøre zoologiske og botaniske studier; han gjorde også et grundig studium av områder og steder og historien som var knyttet til disse. Strøms store inspirasjonskilde til studiet av flora og fauna var Linné. Jørn Sandnes sier at «Strøm, som før knapt nok hadde vært i stand til å skjelve mellom bygg og havre når tiendkornet kom inn, ble snart en fremragende botaniker».¹⁵⁴ Strøms veileder i historiske spørsmål må for en stor del ha vært Schøning, selv om Brekke er taus om denne forbindelsen. Strøm var fire år yngre enn Schøning, men de studerte samtidig i København og vi kan gå ut fra at de allerede da har blitt bekjente. Selv om Strøm sannsynligvis har fått mange opplysninger fra sine geistlige kolleger i forbindelse med *Søndmørs Beskrivelse*, sier han at «næst disse har jeg ingen mer at takke, end Hr. Rector Schøning, som har viist sig sær beredvillig i at meddele adskillig til min hensigts Befordring tienende Historiske

---

¹⁵² Sandnes 1970: 20.

¹⁵³ Brekke 1998: 61.

¹⁵⁴ Sandnes 1970: 19.

Efterretninger». ¹⁵⁵ Strøm var en ledende skikkelse i den praktisk-patriotiske strømning som bredte seg i Norge på denne tiden og som den historisk-topografiske litteraturen er en del av. Et eksempel på dette er at Strøm også etablerte et slags tidsskrift, *Tilskueren paa Landet*, som dog ikke fikk den utbredelse han nok hadde ønsket. ¹⁵⁶

Steinar Supphellen har argumentert for at den historisk-topografiske litteraturen ikke må forstås verken som utslag av nasjonalisme eller regionalisme, men bør heller beskrives som fornuftig norsk patriotisme. ¹⁵⁷ Fornuftig var den, fordi man i rasjonalismens og opplysningstidens ånd søkte kunnskap gjennom å vektlegge vitenskapelighet og observasjon. Dessuten var det norske landskap og den norske befolkning en kartla; i den forstand var den norsk. Litteraturen hadde også en patriotisk *tendens* i det man ønsket å fremheve fedrelandet som «ein rik nasjon for seg sjølv»: Man beskrev *det norske «patria»* (dvs. fedreland). Igjen kan Strøm stå som et fremtredende eksempel. Bind to av *Søndmørs Beskrivelse* var dedisert Christian VII. I det han dediserte boken til kongen fant han også anledning til å klage over mulighetene til å drive vitenskapelige studier i Norge:

Uagtet Norge er et af de største Riger i Europa [vi merker oss her innflytelsen fra Schøning], har det dog havt denne besønderlige Skiæbne frem for dem alle, at det hidindtil ei har kundet fremvise noget Slags Akademie eller Stiftelse til nyttige Kunsters og Videnskabers Forfremmelse, ja ikke engang et offentlig Bibliothek... Det staaer til Deres Kongelige Majestæt alene, at raade Bod paa disse og flere Mangler. ¹⁵⁸

Siden kom Strøm også til å legge press på kronprins Fredrik i forbindelse med kampen for å få opprettet et universitet i Norge. Det skjedde ved kronprinsens besøk i Norge i 1788. Selv om Strøm fikk samtale med kronprinsen om temaet, vant han ikke frem med sitt synspunkt. ¹⁵⁹

En annen skikkelse som er av stor interesse i denne sammenhengen er Hans Paus (1710-1770). Paus var født i Vadsø. Han var sønn av sogneprest Ludvig Christian Paus d.e. I 1732 ble han student ved universitetet i København. Når han ikke tok sin juridiske eksamen før i 1753, så har dette en interessant forklaring. Straks Paus var blitt student, foretok han nemlig

---

¹⁵⁵ Hans Strøm, sitert etter Bull 1916: 208.

¹⁵⁶ Bull 1916: 209.

¹⁵⁷ Se Steinar Supphellen 1979 og 1998.

¹⁵⁸ Hans Strøm, sitert etter Francis Bull 1916: 209 f. Strøm hevdet her synspunkter som også Schøning hadde tatt til orde for, blant annet i hans tiltredelsestale som rektor i Trondheim.

¹⁵⁹ Feldebæk 1998: 300 f.

en toårig reise i Finnmark for å samle stoff til en beskrivelse av – og en historie om – denne delen av landet.¹⁶⁰ Koht forteller at Paus i perioden fra 1741 til 1753 – han bodde da i København – delvis levde av oversettelser han gjorde fra latin og fransk. Dessuten arbeidet han med å utarbeide historiske tabeller «som kunde appellere til et kongelig sinnet publikum».¹⁶¹ Paus leverte også et historisk arbeid om Corfitz Ulfeldt i to bind (1746 og 1747). I 1748 kom så et juridisk arbeide om *hevd*, og i 1749 en bok om *naturretten*. Hensikten med disse arbeidene var å vise hvordan de danske og norske lovene var grunnet i nettopp naturretten. Hans Paus gav også ut en «Samling af gamle Norske Love» i to bind (1751 og 1752). Dette var den første utgaven av Norges gamle lover. Det var en bredt orientert og lærd mann som i 1753 ble utnevnt til sorenskriver i Finnmark. Som sorenskriver i Finnmark fortsatte han sine studier av området; han hadde en posisjon som ga han rike muligheter til å reise og kartlegge området. Paus fikk naturligvis gjennom embetet også anledning til å granske sorenskriverarkivet. Hans Paus' historisk-topografiske studier ble da også omfattende. Hans *Beskrivelse over Finmarken eller Samling til Finmarkens Beskrivelse* (1768) ble dessverre aldri utgitt – forfatteren døde av slag før han fikk besørget dette.¹⁶²

Paus forsøkte å finne opprinnelsen til «det Ord «Find» [les:Same] og den Findske Nation, hvoraf Findmarken haver faaet sit Navn».¹⁶³ Paus slår for det første fast – som Schøning forøvrig – at det «udi Harald Haarfagers Tid, og længe derefter ingen Nordmænd var å finde i Findmarken, men landet alleene med Finner besadt, som baade i Sprog og Sæder komme overeens med de Svenske og Russiske Lapper».¹⁶⁴ Dette kunne han videre bevise ved at innbyggerne i «Findmarken», ifølge Paus, ikke syntes å ha seilt til Bergen eller Trondheim «fjørend i de sildigere Tider», da nordmenn bosatte seg på kysten av Finnmark.¹⁶⁵

Gerhard Schøning holdt det for sannsynlig at ordet «Finn» var avledet av ordet «Venno»; «hvilket Finnerne skal bruge indbyrdes, naar de hilse hinanden, og bemerke det samme, som Monsieur paa Fransk».¹⁶⁶ Dette synspunktet delte ikke Hans Paus. Han mente at ordet

---

¹⁶⁰ Halvdan Koht: «Hans Paus», i *Norsk Biografisk Leksikon*.

¹⁶¹ Halvdan Koht: «Hans Paus», i *Norsk Biografisk Leksikon*.

¹⁶² Manuskriptet finnes ved det Kgl. Bibl. i København. Avskrift finnes i Norsk Historisk Kildeskrifts-Institutt, Kildeskriftfondets manuskript nummer 272-292. En annen mulig tittel på manuskriptet synes å ha vært *Samlinger til en historisk Beskrivelse over Finmarken*.

¹⁶³ Paus 1768: S. 1., manuskript.

¹⁶⁴ Paus 1768: 2 f, manuskript.

¹⁶⁵ Paus 1768: 3, manuskript.

¹⁶⁶ Schøning 1751: 1.

«Finn» var så gammelt at ingen med visshet kunne si noe om hvorfra det stammet.¹⁶⁷ Når det gjaldt dette folkets herkomst derimot, ble det samstemmighet mellom Schøning og Paus:

Imidlertid er det baade rimeligt og troeligt, som vor berømmelige Rector til Tronhjems Skole Hr. Magister Schøning udi sit grundige og lærde Skrift, kaldet Norges gamle geographie slutter, nemlig at Finnerne, som kalde sig «Same», have udi de ældste Tider været et Folck med de Samojeder, og at de Østen om den Hvide Søde ere indkomne her i Landet.¹⁶⁸

Når det gjaldt Finnmarks gamle grenser og utstrekning, støttet Paus seg også her på Schøning. Også han mente at grensene hadde gått ved «Hvid Søen» og «Biarmeland» i øst, og til «Tromsen» i vest; altså grenset Finnmark i vest til de landskaper hvor de nordligste norske bosetningene var å finne. Mot sør hadde Schøning trukket grensene til Ula-Träsk i Finland, samt innlemmet hele den nordlige delen av den svenske «Lapmark». Paus sa seg enig i alle disse betraktningene.

Schønings utsyn over Finnmarks historie stanset med seinmiddelalderen. Men Paus støttet seg ikke bare på Schøning i sin historiske fremstilling. I tillegg til sin egen granskning finner vi blant annet referanser til større verker som Jonas Ramus, Saxo Grammaticus, Tormod Torfæus, Cornelius Tacitus, Snorre og Ottars beretning. Paus' arbeide er et selvstendig historisk-topografisk bidrag. Likevel må det bemerkes at Paus og Schøning er temmelig samstemte i sin fremstilling av den eldste historien, og at Paus dermed har trukket veksler på Schønings historiske betraktninger.¹⁶⁹

Men Hans Paus' historisk-topografiske skrift omfattet langt mer enn de historiske vurderingene av forholdene i Finnmark i middelalderen. Paus gjorde meget omfattende og selvstendige studier om Finnmarks historie fra seinmiddelalderen og frem mot hans egen samtid, basert på det rikholdige sorenskriver- og amtsarkivet i Finnmark.¹⁷⁰ Dette er for Paus en beretning om hvordan russerne og svenskene gradvis og – som vi forstår – urettmessig har økt sin innflytelse over de gamle norske landskaper og skattland i nord.

---

¹⁶⁷ Paus 1768: 12, manuskript.

¹⁶⁸ Paus 1768: 14, manuskript.

¹⁶⁹ For en nærmere analyse av Schønings *Forsøg Til de Nordiske Landes, Særdeles Norges, Gamle Geographie* (1751), se kapittel 4.5.

¹⁷⁰ Dette fremheves også av Einar Niemi i artikkelen «Nord-norsk lokalhistorie - kulturaktivitet, vitenskap og politisk redskap» (1987). Interessen for Nord-Norge - og spesielt Finnmark - som vi kan spore i de topografiske fremstillingene fra opplysningstiden må for en del forklares ut fra den aktpågivenheten man viste overfor *samekulturen*. Knut Leems verk *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* (1767) er et uttrykk for dette.

En av de kildeavskriftene som finnes i Paus' manuskript, er fra Christian den fjerdes norgesreise:

Og som man finder ved Archivet en Journal om denne Reise, som er forfattet af en fornemme Person, som selv haver været med, og samme Journal giver os Underretning ei alleene om den hele mærkverdige Reise, men ogsaa om Wardoehuus Slots og Fiskeværers Beskaffenhed paa denne Tid, vil jeg samme her Ord for Ord indføre.¹⁷¹

Den første delen av hans *Beskrivelse over Finmarken eller Samling til Finmarkens Beskrivelse*, den historiske delen, brer seg over 134 sider i manuskripts form. I del to av manuskriptet beskriver Paus landskapet, befolkningen, handelen, næringsgrunnlaget, dyreliv og livet i sjøen, forsvaret av landområdene, geistligheten og kirkestedene, øvrigheten, klimaet, laksefisket, etc. Her kan vi naturligvis ikke spore noen innflytelse fra Schønning. Det er Paus' egne observasjoner og kildegranskninger som her trer for lyset, og de er grundige. Det er særlig disse observasjonene, samt de avskriftene han tok av andre kilder, som siden har kommet til nytte for historikerne. Einar Niemi tidligere omtalt Hans Paus som historisk-topografisk forfatter, men at han forøvrig ikke har vært bedre kjent, kan ikke ha annet grunnlag enn at manuskriptet aldri ble utgitt.¹⁷² Det at en såvidt stor del av manuskriptet hadde en *historisk* innfallsvinkel er vel verdt å merke seg; det gjør at skriftet hans bør ha en viktig plass i vår vurdering av den historisk-topografiske litteraturen. Samtidig kan man hevde at Paus var bærer av en viss tradisjon innen den topografiske sjangeren i Finnmark. Niels Knag, Hans Lilienskiold, Sporring og Collet hadde alle tidligere levert omfattende topografiske beskrivelser.

Schønning's betydning for fremveksten av denne litteraturen var stor – Paus og Strøm var langt fra de eneste han stod i kontakt med og påvirket. J. A. Kroghs beskrivelse over Nordfjord var et eksempel; Marcus Schnabels *Udkast til en Beskrivelse over Hardanger* (1781) et annet.¹⁷³ Schnabel hadde også gjort møysommelige språkstudier, og planen hans var å skrive en grammatikk for hardangermålet for siden å jamføre det med dansk. Han ville også finne ut av hvilke gammelnorske ord man enda kunne spore i hardangermålet.¹⁷⁴ I dette

---

Men også andre forhold virket inn, blant annet statens økonomiske og politiske interesser i disse områdene. Se Niemi 1987: 61.

¹⁷¹ Paus 1768: 70, manuskript.

¹⁷² Einar Niemi har likevel beskrevet hans innsats flere steder. Niemi 1987; Niemi 1988; Niemi 1993.

¹⁷³ Lorents Wittrup er den som beretter om denne sammenhengen. Se Wittrup 1805 (1781): 232, note **.

¹⁷⁴ Monsson 1998: 79.

arbeidet rådførte han seg med Schøning, som jo var en av tidens største autoriteter på området.¹⁷⁵ Også J. M. Lunds *Beskrivelse over Øvre-Tellemarken* (1785) kom i stand etter oppmuntring fra Schøning.¹⁷⁶ Lund, som flere andre, bygde boken opp etter mønster fra Hans Strøm, og som Strøm gav han rikelig plass til historisk stoff.

Foruten den nevnte historisk-topografiske litteraturen, finnes en mengde annen litteratur i samme sjanger som det ikke er anledning til å gå inn på her. Et eksempel som likevel bør nevnes i denne sammenhengen er *Det topographiske Selskab*. Selskapet gav i perioden 1793-1808 ut tidsskriftet *Topographisk Journal for Norge* i 34 hefter, tilsammen 10 bind.

Jeg har her spesielt lagt vekt på de forfatterne som *direkte* var knyttet til Schøning. Den topografiske litteraturen i seg selv fikk etterhvert et slikt omfang og så stor gjennomslagskraft at Francis Bull beskrev den slik:

Denne praktisk-patriotiske aandsretning blir efterhaanden saa sterk at den i siste tredjepart av aarhundredet raar grunden næsten i hver eneste bygd. Oftest er det presterne som har ledelsen; de føler sig, likesom Hans Strøm, som folkeopdragere baade til evig og timelig lyksalighet, selv om traditionen om potetpresterne mest har fremhævet den sidste side. Deres arbeide var i virkeligheten et kulturarbeide i videste forstand, og det viser sig at de fremste mænd i datidens norske aandsliv ofte ogsaa har været blant de ledende i det praktiske reformarbeide.¹⁷⁷

Blant de sistnevnte finner vi Gerhard Schøning. Det mektigste uttrykket for hans historisk-topografiske arbeider er hans *Reise giennem en deel af Norge*, en reise som jeg tidligere har nevnt ble foretatt 1773-1775. Den er grundig omtalt andre steder.¹⁷⁸ Dette arbeidet ble imidlertid ikke utgitt da, og fikk dermed ikke den betydning i hans samtid som det ville fått dersom det hadde blitt publisert. For øvrig øvet Schøning stor påvirkning ved hjelp av sin veiledning samt alt det øvrige skrivearbeide, og – som jeg her klarlegger – ved et lite skrift om geografi og befolkning i nordområdene. Hans Paus hadde som vi har sett, dratt nytte av Schønings arbeide. Men også Knud Leem (1696-1774), som i kraft av sin misjonærrolle hadde bred innsikt i samekulturen, benyttet seg av Schønings kunnskap.

---

¹⁷⁵ Bull 1916: 211.

¹⁷⁶ Bull 1916: 211.

¹⁷⁷ Bull 1916: 212 f.

¹⁷⁸ Se f.eks. Bull 1916: 195-205.

2.4. Geografi og befolkning i nordområdene

Allerede i boken *Forsøg Til de Nordiske Landes, Særdeles Norges, Gamle Geographie* (1751), finnes antydninger til hvorledes Schøning betraktet innvandringen:

Samme [«samme» henspeiler på den foreliggende boken, *Geographie*] kan ogsaa tiene dem til Oplysning, som vilde undersøge, paa hvad Kant og igienom hvilken Vei vore Forfædre ere komne her ind i Norden, om det kan være mueligt, at disse Lande strax efter Syndfloden har været besatte med Indbyggere, som endeel Svenske Skribenter paastaae, og om samme, efter deres Mening, i de ældste Tider, førend de rykkede længere mod Synden, kan have boet oppe ved Torne, eller længere mod Norden, og der gjort deres Astronomiske Observationer; hvad som er mest rimeligt, enten at de Norske ere komne fra Sverige, eller dette Rige har faaet en stor Deel, om ikke sine fleste Indbyggere, særdeles paa de vestlige og nordlige kanter, fra Norge; og endelig, hvorledes det kan hænge sammen, at i de ældre Tider ere saa mangfoldige Folke-Sverme udgaaene fra vort Norden, og i de senere ikke.¹⁷⁹

Det mest brennbare spørsmålet Schøning tok opp i denne boken, var grenseforholdene til nabolandet Sverige. Etter 1720 begynte en fredsperiode som gav anledning til å rydde opp i grenseforholdene mellom landene. Riksgrensen ble i årene 1742-1745 gått opp, merket og beskrevet av major Peter Schnitler.¹⁸⁰ Selve grenseforhandlingene mellom Danmark-Norge og Sverige pågikk i årene 1747-1751. Schnitlers arbeid var et ledd i den definitive oppdelingen av de territoriene som utgjorde det samiske bosetningsområdet, og disse utgjorde det viktigste beslutningsgrunnlaget i forhandlingene.¹⁸¹ Danmark-Norge og Sverige forhandlet om statlig høyhetsrett over disse områdene.¹⁸² Den delen av landområdet det hersket mest usikkerhet om, var den nordlige. Fra svensk-patriotisk side fantes en tendens til og ønske om å dra rikets grenser langt mot vest. Olof Rudbecks arbeider kunne fortelle om og legitimere svenske historiske krav helt sørvest til Lyngen. Schøning ville motbevise dette med sin historiske granskning. Etter at Schøning hadde presentert sitt arbeide, ville det bli opp til leserens «egen Skiønsomhet, at dømme». Den dommen måtte nødvendigvis bli hard, ettersom Schøning totalt nedgraderte Sveriges posisjon som hovedlandet i Norden, i sterk motsetning til hva Rudbeck hadde hevdet.

¹⁷⁹ Schøning 1751: Fortalen, upaginert.

¹⁸⁰ Se Lars Ivar Hansens innledning til bind tre av Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller. Hansen 1985: IX.

¹⁸¹ Tidligere har det vært en tendens til å oppvurdere Schønings innsats på dette feltet. Hvorvidt Schønings arbeide hadde noen innvirkning på de konkrete forhandlingene er vanskelig å si; det er vel riktigere å si at helstatens krav ble ytterligere legitimert ved Schønings initiativ. Schøning selv hadde ikke tilgang til Schnitlers protokoller.

¹⁸² Hansen 1985: IX.

Den tradisjonen Schøning opponerte mot var en lang svensk idétradisjon som vi gjerne kaller gøtismen, og en av de fremste representantene for denne tradisjonen var den svenske biskopen Olaus Magnus. I 1555 gav han ut sitt hovedverk *Historia de gentibus septentrionalibus* (Historien om de nordiske folkene). For det meste beskrev Olaus Magnus de folkene som bodde i Sverige, og dette fremsto som kjerneområdet i Norden.¹⁸³ I disse områdene fantes det utrolige muligheter, særlig for næringsutvikling, og i sine visjoner fant Olaus Magnus støtte hos antikkens forfattere og hos vestgoteren Jordanes. Jordanes hadde holdt frem Norden (eller Scandia) som et *vagina gentium* – folkenes urhjem.¹⁸⁴ I dette arktiske Eden var naturen utrolig rik mente Olaus Magnus,¹⁸⁵ men den var også temmelig overveldene. Fra Nordens egen tradisjon – bl.a. hos Saxo Grammaticus og Adam av Bremen – fantes det tanker om et fantasiland i nord, og i renessansens skildringer av Norden ble denne siden ved det nordlige ofte presentert. Her skulle det finnes monstre og fantasidyr; det skulle finnes spesielle geologiske forekomster – kanskje også en voldsom rikdom? Også denne siden ble presentert av Olaus Magnus, men den dominerende vurderingen av det nordlige var positiv. Disse miraklene og overdrivelsene var nemlig «spor etter Gud» – de skulle tjene menneskene til veiledning og forbedring. Klimaet hadde satt sitt preg på befolkningen, f.eks. mente Olaus Magnus at den kalde vinden forbedret tanken og helsen. Frøene man sådde med, trosset kulden og gav desto bedre avling.¹⁸⁶ Miraklene og overdrivelsene viste bare at dette var ekstraordinære områder.

Forestillingen om dette eksotiske landet ble videreført inn i stormaktstidens og frihetstidens gøtisme med det patriotiske storverket til Olof Rudbeck *Atlantica* (1679-1702) som et høydepunkt. Han fortsatte denne idealiseringen av det nordlige som Olaus Magnus hadde startet. I det arktiske Eden levde man i fred og lykke, og samene – som i mange tilfeller ble beskrevet i odiøse vendinger – fikk hos Rudbeck anledning til å bli fremtredende representanter for det frie livet.¹⁸⁷ Dermed var det slått an en tone som lenge kom til å høres: Norden som frihetens urhjem, som mulighetenes sted.

---

¹⁸³ Hagen 1996: 61.

¹⁸⁴ Sörlin 1988: 26.

¹⁸⁵ «Det arktiske Eden» er Sverker Sörlins uttrykk.

¹⁸⁶ Sörlin 1988: 26.

¹⁸⁷ Sörlin 1988: 28.

Dette var tanker som fristet Schøning. Også han så for seg store muligheter for spredning av jordbruket og for utviklingen av nye næringer.¹⁸⁸ Han var imidlertid ikke enig i at Sverige historisk sett var «hovedlandet» i Norden. Dette redegjorde han for i boken om Nordens gamle geografi i 1751.

Blekinge, Skåne og Halland var opprinnelig danske land, Jämtland, Härjedalen, Dalarna, Värmland og Helsingaland var opprinnelig norske landskaper. Sveriges kjerneområde var *Upplandene*, sier Schøning – og brysker seg i patriotiske vendinger på vegne av helstaten:

Saadane var Sveriges Grændser paa de Kanter i gamle Dage. Men hvad Landets indvortes Omstændigheder er anbelangende, saa saae det gamle Sverige, dette, efter nogles Mening, jordiske Paradis, disse Lyksalige Øer, disse deilige Elyseiske Vange, disse Lystige Hesperiske Haver, denne Platoniske Republik, denne alle Kunstners og Videnskabers Moder, som Østerlandene, Grækenland og Italien saa meget brystede sig af, dette Gudernes og Over-Regenternes høieste Sæde, som ei alene de øvrige Nordiske Riger, men og alle Lande indtil Tanais, jeg troer China selv, ærbødigst maatte erkiende for deres Hoved, og til visse Tider paa de store Rigs-Dage besøge, og hvorfra alle Nationer i Europa, om ikke over den hele Verden, har deres Oprindelse, dette Land, siger jeg, saa saaledes ud i de ældste Tider, at man for Skove, Udørkener og Moradser neppe kunde komme frem.¹⁸⁹

Schønings oppfatning var at samene i begynnelsen var ett folk sammen med samojedene, men at disse sannsynligvis ble skilt etter påtrykk fra hunerne eller russerne, og dette var et synspunkt også Knud Leem delte med Schøning.¹⁹⁰ Det at samojedene og samene i utgangspunktet måtte være ett folk, begrunnet Schøning ut fra likhet i språket, i hva de selv kalte seg, samt andre kulturelle fellestrekk. Han mente at folkegrupper som samer, kvener, finlendere og bjarmere alle var folk av den «Finske Nation»; alle disse folkene var altså av felles herkomst. Han mente også at alle disse folkene av den «finske nasjon»¹⁹¹ talte «det Finske Sprog», men andre kjennetegn skilte dem. De som bodde lengst mot nordøst – i Bjarmeland – «have næsten allesammen rødt Haar og blaaeagtige Øine, liige derudi vor Nordens ældste Indbyggere».¹⁹² Disse måtte ha vært en blanding av de nordiske folks

¹⁸⁸ Jfr. *Velmeente Tanker Om Agerdørkningens muelige Forbedring I Norge*. (Schøning 1758a)

¹⁸⁹ Schøning 1751: 105 f.

¹⁹⁰ Knud Leem 1975 (1767): 6, note 5; samt side 9, note 6.

¹⁹¹ Folk av den finske nasjon kunne deles i «Permecker eller Biarmer, Ostiaker, Sirener, og Wotiaker» på den ene siden; «Scheremisser, Kalmukker, Wogulizer, Morduiner, Samoieder, Lapper og Finner tildeels» på den annen. Schøning 1769a: 145.

¹⁹² Schøning 1769a: 145.

forfedre og folk av den finske nasjon. De skilte seg fra de andre finske folk, siden disse andre «have sort Haar og smaae brunegraae Øine».¹⁹³

Samene hadde, ifølge Schøning, opprinnelig bodd på den «høire eller østlige Side af Øster-Søen og den Botniske Bugt, og saa videre nord efter». Dit hadde de kommet fra øst, fra nord i Russland. Senere vandret de vestover og nord for Finskebukten og videre opp Finland til Finnmark. Samene hadde innvandret til Norden senere enn nordmennene, om lag ved Kristi fødsel. Om samene hadde Schøning gjort den observasjon at når de omtalte seg selv, så «kalde [de] sig selv Sabmi eller Sami».¹⁹⁴ Han avviste at Samene hadde vært så sterke at de skulle ha kunnet gi navnet til den danske øyen Fyn (jfr. ordet «Finn»), slik blant annet Hugo Grotius hadde hevdet. Heller ikke Leibniz' tese om at samene hadde bebodd hele den skandinaviske halvøya, for siden å bli drevet nordover, kunne Schøning gå med på. Men at de i tidligere hadde bodd mer utbredt enn de gjorde rundt 1750, fant han sannsynlig. *Finlenderne* (dvs. de som nå er majoritetsbefolkning i Finland) hadde innvandret fra områder sør for Finskebukta, man på et senere tidspunkt enn samene igjen. Hva angår *bjarmene*, så var også de folk av den «finske nasjon» ifølge Schøning; nærmere bestemt det folket som bebodde områdene omkring Dvina ved Kvitsjøen. Disse var de mektigste av den «finske nasjon». Både nordmenn og andre besøkte dem flittig og drev en utstrakt handel med dem. Også *kvenene* hadde sin egen historie. Schøning merket seg at også Adam av Bremen hadde beskrevet denne folkegruppen. Men han hadde bygd på en del blinde innbildninger som at «Qvænland» egentlig skulle ha hett «Qvindeland, og deraf taget Anledning at snakke os noget om de vilde Qvinder, som skulde boe paa Fieldene i Norden».¹⁹⁵ Schøning mente at de kvenene som etterhvert hadde slått seg ned i «Qvæninger og andre steder i Nordlandene og Finmarken», måtte ha kommet fra «Lapmarken, norden for den Botniske Bugt».¹⁹⁶ De hadde heller ikke fått betegnelsen kven i det de slo seg ned i Norge; lenge før den tid hadde de kaldtes kvener, slik at «Finnerne norden for den Botniske Bugt i de ældste Tider ere blevne kaldet Qvæner».¹⁹⁷ Siden kom Schøning til at kvenenes eldste bosteder var det nordlige området øst for Bottenviken, nord for der finlenderne holdt til.¹⁹⁸ Kvenene hadde ikke kommet fra Finland, men fra Bjarmeland. Disse «Finlandske Lapper», som man ellers kalte

---

¹⁹³ Schøning 1769a: 145.

¹⁹⁴ Schøning 1751: 2.

¹⁹⁵ Schøning 1751: 28. Se også Niemi 1991: 120.

¹⁹⁶ Schøning 1751: 28.

¹⁹⁷ Schøning 1751: 29.

¹⁹⁸ Schøning 1771: 138.

kvener (Qvæner), lå ofte i konflikt med nordmennene, slik Schøning fant det blant annet i Ottars beretning.

Schefferus hadde fremsatt den påstand at ordene «finn», «lapp», kven, bjarmar og «skrikfinn» (*sic!*) var betegnelser på ett og samme folk. Slik var det ikke, mente Schøning. *Opprinnelig* hadde de vært ett folk akkurat som nordmenn, svensker, dansker og gotere. Når det gjaldt ordet skrikfinn (eller «skritfinn»/ «skrickfinn»), var ikke dette et opprinnelig nordisk ord, men et ord som hadde hørt hjemme hos utenlandske skribenter: Et falskt ord altså.¹⁹⁹ I den grad man kunne ta betegnelsen på alvor, må man her ha ment «Siøfennene i Finnmarken».

På midten av 1700-tallet, da Schøning skrev denne boken, var uklarheten stor omkring de geografiske og «etnografiske» temaene boken tok opp.²⁰⁰ Boken er da også preget av dette forholdet. I dag vet vi mye mer. Som Schøning påpekte, møtte håløyghøvdingen Ottar bjarmar ved Kvitsjøen. «Bjarmeland» og innlandsområdet øst for Kvitsjøen *Perm*, er i den senere tiden koblet sammen; man antar at bjarmene kan knyttes til dette området.²⁰¹ Bjarmene var sannsynligvis finsk-ugriske folk, kanskje særlig *vepsere*. Einar Niemi sier at vepserne delvis kan ha blitt assimilert med kvenene, som hadde sitt kjerneområde nord for Bottenviken.²⁰² I dag bor majoriteten av vepserne i området fra Onega og Ladoga og nordover mot Kvitsjøen.

Kvenene hører vi første gang om i Ottars beretning fra 890-tallet, fra hans besøk hos kong Alfred i England.²⁰³ De bodde i middelalderen trolig øst for den nordlige delen av Norge, vest for karelene, men sør for det nordligste av middelalderens «finnmarker»; med andre ord ved kysten av de nordlige områder av Bottenviken. Vi kan gå ut fra at kvenene i hovedsak var folk med finsk bakgrunn. I middelalderen ble det i kvenland bygd opp en samfunnsorganisasjon som hovedsakelig baserte sin økonomi på jakt, fangst, handel og

---

¹⁹⁹ Muligens tenker Schøning her på Prokopius (død år 560) som et sted omtaler et folk på øya Thule som han kaller «Skritiphinoi».

²⁰⁰ Dette får en også inntrykk av ved å lese i Knud Leems bok om samene i Finnmark. Se f.eks Leem 1975 (1767): 9, note 6.

²⁰¹ Niemi 1992: 9 f.; Stang 1980: 302-314; Stang 1981: 337-361. Nå kjente imidlertid både Schøning og Leem til navnet *Perm* eller *Permia*, og det kan synes som om Leem. setter likhetstegn mellom Bjarmeland og *Permia*. Se Leem 1975 (1767): 7, note 5.

²⁰² Niemi 1992: 10.

²⁰³ Niemi 1991: 120; Vahtola 1994.

jordbruk. Dette samfunnet ble etterhvert satt under sterkt press som følge av karelenes ekspansjon fra om lag 1100, og samfunnsorganisasjonen brøt etterhvert sammen. Trolig hadde kvenene også tidligere kolonisert deler av Tornedalen, men fra senmiddelalderen av skjøt denne prosessen fart. På 1500-tallet var store deler av Tornedalen kolonisert, og på 1700-tallet var de delene av de svenske og finske lappmarkene som egnet seg til jordbruk også bosatt.²⁰⁴ På 1700- og 1800-tallet slo kvenene seg også ned i Norge.

Det kan synes som om kvenenes etniske identitet stadig trer klarere frem i kildene frem mot 1700-tallet, som f.eks. hos Knud Leem.²⁰⁵ Schøning er et annet godt eksempel på dét. Selv om mange av Schønings ytringer om kvenene ikke har tålt «tidens tann», er likevel en del hovedtrekk ved kvenenes historie på plass allerede i Schønings bok fra 1751. Det er tydelig at han mente kvenene utgjorde en egen folkegruppe. På kartet han utarbeidet over det gamle Norge i *Norges Riiges Historie*, kan vi merke oss at han opererte med et eget land han kalte «Qvænland», nord for Finland.

Schøning oppfattet også *samene* som en egen folkegruppe. Han innledet en tradisjon hvor samene kom til å bli behandlet i forbindelse med den norske innvandringen til landet, noe som tvang han til også å ta stilling til samenes innvandring. Årsaken til at samene kunne sette seg ned i «Finmarken» var at nordmennene hadde forlatt dette området og bosatt seg ved kysten i «Nordlandene» og videre sørover.

Schøning fant at de tidligste kildene som kunne si noe om samene var ved Kristi fødsel. Selv i dagens forskning har man store problemer med å redegjøre for samenes tidligste historie på grunn av kildesituasjonen.²⁰⁶ Den gamle komsakulturen (ca. 9000-3000 f.Kr.) kan ikke si noe sikkert om eventuell etnisk tilhørighet. Samene trer frem i de skriftlige kildene fra om lag Kristi fødsel, så her var Schøning inne på noe. Men dagens arkeologiske tilnærming til feltet har ført ny kunnskap med seg. Bjørnar Olsen har tatt utgangspunkt i at at felles identitet er noe som skapes ved samhandling mellom grupper som er forskjellige. Identitet er altså ikke *gitt* men *skapt* gjennom opplevd forskjellighet med «andre». Olsen har kommet til at det finnes så mange økonomiske og sosiale særegenheter i fangstsamfunnene i Finnmark at «det [er] grunnlag for å fremsette en hypotese om at det siste årtusen før Kristus var en

---

²⁰⁴ Niemi 1991: 122.

²⁰⁵ Niemi 1991: 124.

²⁰⁶ Aslak Nils Sara i NOU 1984: 18, side 70 f.

avgjørende fase for tilblivelsen av mange samiske kulturtrekk». ²⁰⁷ Den viten vi i dag har om den eldste historien, sier oss at Schønings teori om nordmennenes «elde» i forhold til samene viste seg å være feil. Hans beskrivelse av samene var likevel ikke nedvurderende eller fientlig, tvert imot. Han mente at mennesker som levde i pakt med naturen utviklet prisverdige dyder og at deres moralske nivå derfor var godt utviklet. Han så heller ingen prinsipielle forskjeller mellom ulike folk fordi menneskene fra skapelsen av var like. Det fantes imidlertid forskjell på menneskenes «Indretninger», dvs. samfunnsformasjon, men alle menneskesamfunn hadde de samme muligheter til utvikling. Samene og eskimoene f.eks., ble sammenlignet med nordmennene, og sto ifølge Schøning på et nivå som nordmennene hadde gjort i de eldste tider:

«Nordens første Indbyggere ..., levede omtrent som vore Lapper og Grønlandere nu omstunder, hist og her adspredde, hvor en Elv eller Aae var, en Søe, en Bæk, en Skov, som Tacitus siger om de Tydske, hvor de fant Leilighed til et slags Boepæl for sig ...». ²⁰⁸

Etter å ha gjennomgått «Finnernes Tilstand» i «Biarmeland og Finmarken», ville Schøning rette fokus på landområdet vest for Bottenviken, altså Nord-Sverige. Disse områdene hadde vært ubebodd i de «ældre Tider». På den andre siden av Kjølen derimot – i Norge – fant han derimot at det måtte ha vært store bygder som var vel besatt med innbyggere, «Thi ... saa længe man kan spore udi Historierne, har Helgeland og det øvrige af Nordlandene, ei at tale om Finmarken, havt sine Indbyggere». ²⁰⁹ Områdene nordøst for Jemtland fikk først sine innbyggere «nogen Tid før og under Harald Haarfagers Regering».

Under hvilket styre hadde så disse folkene stått? Det første Schøning slår fast er at ikke bare Finnmark, men også området fra Vardøhus til Kvitsjøen (Gandviken²¹⁰) har vært under norsk herredømme. Før Hårfagreætten var det gjerne stormenn fra Helgeland eller de øvrige «Nordlandene» som oppebar kontrollen og drev skatteinnkrevningen av folkene som bodde der. Schøning mener altså å forevise belegg for at verken svenskene eller russerne hadde oppebåret interesser i Finnmark i de eldste tider. Svenskene og russerne hadde for stor geografisk avstand til området. Annerledes falt det seg for nordmennene. Naturen skilte ikke

---

²⁰⁷ Olsen 1994: 139.

²⁰⁸ Schøning 1769a: 129.

²⁰⁹ Schøning 1751: 20.

²¹⁰ Kvitsjøen hadde Schøning utpekt som det de norrøne skriftene kalte Gandviken. Senere hen blandet ikke historikerne sammen Gandviken og Bottenviken slik de hadde gjort før Schøning. Etter Schønings «opprydding» ble det også klart at «Finmarken» og «Biarmeland» var forskjellige historiske landområder som ikke måtte forveksles, slik blant annet Schefferus hadde gjort det i sin *Lapponica* (1673).

nordmennene fra Finnmark, og «hvad skulde da vel have hindret de Norske fra at tilegne sig et Land, som Naturen selv havde tildømt dem»?²¹¹ Han spør også hvorfor ikke de mektige familier som flyttet til Island på Harald Hårfagres tid heller ikke flyttet til Finnmark? Naturligvis måtte dette ha en logisk årsak:

... at Finmarken allerede for lang Tid siden havde hørt de Norske til, og været en Provins under Norge, saa det var forgieves at flytte derhen, for at naae deres Øiemerke, som var, at blive frie for Harald Haarfagers Herredømme, hvilken de let kunde giette sig til at ville strekke sine vidt om sig gribende Hænder ogsaa til dette Land.²¹²

Schøning fant også, med støtte i «Others [Ottars] Beretning», at samene har betalt skatt til nordmennene lenge før de betalte skatt til svenskene og russerne.²¹³ De betalte først skatt til nordlandske stormenn, siden til Harald Hårfagres «Læns-Herre over Helgeland og Finmarken». Han mente også at samene har måttet holde reinsdyr som tilhørte de norske sammen med sine egne. Nordmennene hadde også i hundrevis av år holdt husdyr, om enn ikke i store mengder. Han fremhever også hvalfangsten som en gammel norsk næringsvei. Hva gjelder samene, så «maae de og have lagt sig efter Hval-Fangsten».

Finnmark hadde altså tilhørt nordmennene, men hadde de også bodd der? Til dette svarer Schøning nei. Før Harald Hårfagres dager, eller kanskje ikke før innføringen av kristendommen i Norge, hadde ingen eller bare noen få nordmenn bodd der. Senere, «da Sø-Røveriet efterhaanden kom af Brug», bosatte nordmennene seg på kysten av og i de store fjordene i Finnmark. Her var deres leveveier henholdsvis jordbruk og fiskeri. Beviset på at nordmennene tidligere ikke hadde bebodd Finnmark, fant han i Ottars beretning: «Other sagde, at det Land, som han boede udi, hed Halgoland, og at ingen boede længere mod Norden i samme Land, end han».²¹⁴ Ottar hadde også fortalt fra sin reise til Bjarmeland. Han sa at hele veien langs kysten nord og øst for hans eget bosted, levde bare «luter Finner». Det landet Ottar her beskrev, var «Finmarken tillige med den Russiske Lapmark».

---

²¹¹ Schøning 1751: 33.

²¹² Schøning 1751: 34.

²¹³ Schøning 1751: 35. Schøning mener at årsaken til at Ottar dro til England og kong Alfred, var misnøye med «Regeringens Forandring» ved Harald Hårfagres maktøvertakelse. På samme måte resonnerer Suhm omkring bebyggelsen av Island: «Disse Haralds [Hårfagres] Erobringer gave Anledning til Bebyggelsen af Island og Færøe; thi alle de, som ikke vilde finde sig i at staae under den nye Reiering, flyede did, og førte med sig de Norskes Lyst til Digterkunsten, Slægtereregistre, og til Kundskab om Forfædrenes Bedrifter» (Suhm 1776: 35.). Også her var Schøning og Suhm av samme oppfatning.

²¹⁴ Schøning 1751: 39.

Hvor langt nord strakte Hålogaland seg? Og: Hvor kan Ottar selv ha holdt til? Schøning finner det sannsynlig at «Other har boet paa et eller andet Sted, enten i Nord-Senjen, eller paa den Øe, som hos de Gamle ofte nævnes og kaldes Biarkey; paa Trones, eller, som de Gamle skrive, Thrandarnes [Trondenes]...» .²¹⁵ Dermed var det «rimeligt, at Senjen, ide ældste Tider, har været det nordeste District i Nordlandene, som af de Norske er bleven beboet» .²¹⁶ Senja strakte seg helt til Rødbergodden («Røberg»), og det var så langt nord man tok utgangspunkt når man i gamle dager beregnet grensene mellom Norge og Sverige. På øyene i Troms fantes det riktignok en norsk bosetning opp mot «den Øe, Arnøya, hvilken er den yderste i Tromsen mod Finmarken».²¹⁷

Finnmark var altså norsk land, og Finnmark var stort; det hadde strakt seg helt til Kvitsjøen i øst, ja faktisk helt til «Jotunheim» som lå nordøst for «Gandviken», altså Kvitsjøen. Schøning ble styrket i sin oppfatning ved å trekke inn russernes begrep om Kola, nemlig «Mouremanskoy Leporie»:

Men Moureman bemerker hos dem en Nordmand eller Sømand (da de Norske af deres Sjø-Væsen og Sjø-Røverie i gamle Dage maae allerførst være blevene dem bekendte) saa at Mouremanskoy Leporie da bliver det samme, som Nordmændenes eller de Norskes Lapmark.²¹⁸

Etter at Harald Hårfagre var kommet til makten, hadde de norske kongene beholdt den rett de fra Arilds tid hadde hatt til Finnmark «... lige indtil disse tre Nordiske Rigers Forening».²¹⁹ Schøning forteller også om stormenn i Hålogaland som satt på betydelige forleninger:

Da Kong Knud den Store af de fleste var bleven antagen til Konge over Norge, heder det om han, at han fik Harek paa Thiøttu og Thorer Hund i Biarkey store Forlæninger og Indkomster i Hænder, tillige med den Rettighet at drage til Finmarken ... for at handle med og kræve Skat af Finnerne. Hvoraf nu tydelig sees, at begge Læns-Herrer, saa vel den, som boede nordst som synderst paa Helgeland, har været af de Norske Konger forlænte med Finmarken, og tillige bekræftes, hvad jeg tilforn om Thorer Hund har sagt, nemlig at det Land, han af Kong Olaf den Hellige blev forlænet med, har egentlig været Finmarken.²²⁰

---

²¹⁵ Schøning 1751: 42.

²¹⁶ Schøning 1751: 42.

²¹⁷ Schøning 1751: 45.

²¹⁸ Schøning 1751: 66.

²¹⁹ Schøning 1751: 72.

²²⁰ Schøning 1751: 81.

Schøning forklarer også hvordan samene har kunnet spre seg så vidt ut over det skandinaviske landskapet fra sine områder i nord. Etter «den forfærdelige Sorte Død» ble mange områder liggende øde og glemt, og samene kunne dermed ta i bruk landområder som tidligere hadde tilhørt nordmennene.²²¹ For øvrig hadde også Kalmarunionen en betydelig negativ innflytelse på Norges evne til å hevde sine rettigheter i nord. Rivningene og uenigheten mellom rikene, fremmede lensherrer i Norge, kongenes fravær, problemene med hanseatene – alt dette influerte på Norges evne til å vedlikeholde sine historiske interesser.²²² Selv om han var forsiktig med å kritisere danske konger, måtte også Erik av Pommern tåle historiens dom. Også under hans styre ble nordområdene forsømt – til fordel for svenskene og spesielt russerne, som gradvis nå flyttet sitt aktivitetsområde nord- og vestover til gamle norske skattland.

Schøning hadde med dette arbeidet gitt Norge en fremskutt plass i de nordiske lands historier. Han hadde også gjort det klart at «finnene» (dvs. det han oppfattet som folk av den finske nasjon) – og dermed også samene – var et senere innvandret folk enn de øvrige nordiske folk. Schønings «etnografiske» og historiske undersøkelser i nordområdene fikk – som all annen historisk virksomhet han bedrev – stor innflytelse. Spesielt kan man merke seg at både Hans Paus og Knud Leem dro vekslers på Schønings undersøkelser om geografi og befolkning i nordområdene.

---

²²¹ Schøning 1751: 92 f.

²²² Schøning 1751: 93 f.

3. HISTORIENS ORDEN

3.1. Om havet, skapelsen og nordområdene

Nysgjerrigheten omkring skapelsen, om fortiden og opprinnelsen synes å være et allmennmenneskelig fenomen. Det gjenfinnes i alle kulturer til alle tider. I våre dager hevdes det med stor tyngde at en gigantisk eksplosjon i verdensrommet skal være opphavet til livet på jorden. Den vanligste forklaringen i Europa i historisk tid er imidlertid den Bibelske. På 1700-tallet var det nesten umulig å forestille seg en alternativ forklaring på opprinnelsen. Den Bibelske forklaring kunne sammenstilles med annet skriftlig materiale fra oldtiden, og til sammen kunne disse kildene kaste lys på menneskehetens tidligste historie. Man fikk således en sammenhengende fortelling som strakk seg fra skapelsen til samtiden; et hele som tilfredsstilte den rasjonalistiske ånd.

Middelalderens historieparadigme sa at den sikre kunnskapen om fortiden nettopp var å finne i Bibelen, i de greske og romerske historieverker og i middelalderske dokumenter og beretninger.²²³ Man forestilte seg at verden var av en overnaturlig opprinnelse og at den ikke kunne være mer enn 5-6000 år gammel. Erkebiskop James Ussher, som levde på 1600-tallet, regnet seg til at verdens skapelse måtte ha skjedd 4004 år før Kristus, basert på alderen til Adams etterkommere.²²⁴ Dette var en *autoritativ* beregning. At verden også var i en tiltakende degenererende tilstand, kunne en utlede av menneskenes og naturens forfall i forhold til de tilstander som hadde hersket etter skapelsen.

Etter skapelsen hadde den tidligste historien utspilt seg i Midt-Østen. Det var fra dette området folkenes spredning hadde tatt til; den var initiert delvis av syndefloden, delvis av språkforvirringen. De lærde i Europa søkte gjerne å knytte sine egne nasjoner og sine kongers opprinnelse tilbake til det gamle Midt-Østen. I fremstillingen av nasjonenes og kongenes historie hadde naturligvis en rekke begivenheter funnet sted. Men det var ikke

---

²²³ Trigger 1996 (1989): 33 f.

²²⁴ Trigger 1996 (1989): 33. Denne teorien ble siden ytterligere raffinert. Også dr. John Lightfoot ved universitetet i Cambridge daterte helt nøyaktig skapelsen til 4004 år før Kristus, den 23. oktober, klokken 0900 om morgenen.

menneskene som hadde utløst de viktige begivenhetene. Begivenheter fant sted ved hjelp av Guds forutbestemte inngripen; det var Gud som drev historien. I tiden mellom Guds inngripen levde menneskene sitt jordiske liv, med en forståelse av utviklingen som var grunnleggende syklisk.²²⁵

Utover på 1700-tallet ble det imidlertid vanlig å betrakte og forstå hendelsene som manifesterte seg i verden som resultat av mekaniske årsaker; dvs. at de ting en skulle forklare ikke var forstått som et resultat av «Guds inngripen». For noen betydde dette at Bibelens Genesis ble uaktuell som menneskehetens tidligste referanse. Andre så det slik at Gud hadde dannet et selvoppholdende system som fungerte gjennom allmenne naturlover. Men flere innfallsvinkler var også mulig.²²⁶ På samme måte som det står i Bibelens fortelling om syndefloden, var mange av de vitenskapsmenn som drev geologiske undersøkelser, overbevist om at *havet* var den faktoren som hadde formet jordens overflate. Denne gruppen vitenskapsmenn – «neptunianerne» – kom etterhvert til den erkjennelse at det å studere fossiler og geologiske lag var nødvendig.²²⁷ Etter en tid med studier av sedimentære lag kom de til å temporalisere og utvide jordens historie mer og mer. En anerkjent teori gikk ut på at det man kunne observere som tørt land tidligere hadde vært skjult i havdypet.²²⁸ Havet hadde altså vært «skulptør» av det landskapet som man kunne observere. Med dette oppsto en distinksjon mellom Bibelens fortelling om syndefloden – som er en mønstergyldig katastrofeteori – og neptunianernes synspunkter. Neptunianerne fremhevet at det måtte ha vært *flere* voldsomme omveltninger. Likevel kunne dette synet forenes med utlegningen i Bibelen; man antok at det måtte ha foregått en tidvis intens omforming av jordskorpen *mellom* skapelsen og syndefloden, altså mens jorden var mer dekket av vann enn den siden ble.

Neptunianernes virksomhet gjorde det også mulig å forestille seg at jorden og menneskene ikke hadde den samme historiske alder, dvs. at jorden var vesentlig *eldre* enn menneskeslekten. I 1779 hevdet den franske naturforskeren Georges de Buffon (1707-1788) at jorden hadde eksistert i 75.000 år, og mot slutten av 1700-tallet kom det forslag om at

---

²²⁵ Trigger 1996 (1989): 35.

²²⁶ Se Corbin 1994 (1988): 96-105.

²²⁷ Alain Corbin snakker om «the Neptunians». Se Corbin 1994 (1988): 100.

²²⁸ Corbin 1994 (1988): 100.

jorden måtte være om lag en million år gammel.²²⁹ Havet og kysten var et viktig studieobjekt for å nå denne erkjennelsen. Ved kysten kunne en blant annet legge merke til flomålet ikke var stabilt, men endret seg over tid. Det ble lagt vekt på at havet trakk seg tilbake fra landområdene. Svensken Urban Hiärne presiserte at skandinaviske fiskere lenge hadde observert dette fenomenet. Siden kom landsmannen Anders Celsius til å foreta seg grundige studier på dette feltet. På 1740-tallet konkluderte han med at havet faktisk sank i forhold til landet.²³⁰ Celsius og hans meningsfeller kom også til at Sverige som landområde hadde steget opp av havet på et relativt *sent* stadium. På dette grunnlaget slo han fast at befolkningen i nord måtte ha innvandret på et sent stadium i historien. Dette vakte naturlig nok debatt i patriotiske kretser.

Schøning hadde liten tro på at Celsius' forklaring holdt stikk. For det første mente han at Celsius' beregninger var alt for usikre til å bygge på. For det andre: Hvis man skulle anta at Celsius hadde rett, så ville det frata de nordiske folkene sin historiske elde og betydning; de ville i en europeisk sammenheng være *unge* folkeslag med lite tradisjonsrike styresett, og Schøning som norsk patriot hadde lite til overs for slike tanker. Dessuten bygde Schøning alltid på skriftlige kilder, og med sin allmenne klassiske dannelse mente han at svarene nok heller var å hente i litteraturen enn i leira og i grusen. I tråd med dette synet gav han fønikerne og de eldste greske oppdagerne en bred omtale i sine skrifter – de var jo de første som hadde omtalt nordområdene i skriftlig form. Spesielt var Pytheas' fortelling om Thule interessant. Schøning betraktet Pytheas som den sikreste kilden til viten om grekernes forestilling om Norden. Han la merke til at samtlige greske og romerske kilder beskrev landområdet i nord som annerledes enn hva hans egen erfaring tilsa. Delvis mente han dette kunne skyldes manglende kunnskap, men han var samtidig overbevist om at landskapene faktisk *hadde* forandret seg. De nordlige landområdene var blitt omformet, og havet var årsak til disse endringene. Med henvisning til Celsius sier Schøning at «... synes end det faste Land at have nu omstunder, paa sine Steder, gjort store Erobringer: Havet har vist paa andre Tiider gjort ei mindre».²³¹ Den største forandringen hadde ifølge Schøning skjedd om lag 500 år før Kristus, og, som vi skal se, dette skjedde like før den andre innvandringsbølgen til Norden. Det var disse innvandrerne i den andre bølgen som kom til å danne de Nordiske rikene, Norge, Sverige og Danmark.

²²⁹ Corbin 1994 (1988): 102.

²³⁰ Mer om Hiärne og Celsius, se Corbin 1994 (1988): 103 f.

²³¹ Schøning 1771: 44.

Sett i et perspektiv som omfavnet hele verden, utgjorde havet og landområdene konstante størrelser ifølge Schøning; alle ting «har deri sin Til- og Aftagelse, sin Flod og Ebbe, dette sine visse Tiider og Perioder. Det faste Land taer til, og har tiltaget, paa visse Steder, Havet synes derimod at falde, at aftage: dette kan ingen negte».²³² Schønings synspunkt var et havet bare *tilsynelatende* falt. Om Celsius fant at landet steg, så hadde ikke dette allmenn gyldighet; landet steg bare i *Sverige*: «Synes Havet at aftage i vore Tiider i den Botniske Bugt: saa tiltager det derimod ved de Hollandske Kyster». Schøning trodde at «vor Norden, og blant de Nordiske Lande vort Norge især, tilliige med den heele vestlige Strækning af Europa, har i de ældste Tiider havt langt meere fast Land, end nu omstunder».²³³ Før år 500 før Kristus hadde de første innbyggerne i Norden – jotnene og goterne – mer fast land under seg enn det man siden fikk: «Da en hastig paakommende og forfærdelig Vandflod fra det store Vester-Hav, geleidet af skrækkelige ødeleggende Jorskiælve, forarsagede ei alleene der, men ogsaa langs de øvrige vestlige Kyster af Europa, skrækkelige Omvæltninger, overalt store Forandringer, og betydelige Folke-Vandringer, hvilke lagde den rette Grund til de iidelige Bevægelser de Nordiske Folk saa længe vare udi».²³⁴

Schøning kjente til både Buffon og Celsius – han var på de fleste fagfelt kjent med «forskningsfronten» – men han sto fast på at de skriftlige kilder hadde rangen og at verden og menneskeslekten hadde noenlunde samme alder: Verden *var* skapt 4004 år før Kristus:

Thi enskiønt den Sats om Havets iidelige aftagelse, som den lærde Celsius og endeel andre Svenske i vore Tiider saa meget har forelsket sig udi, ere undnu alt for usikker til at bygge noget paa, og dens Udregninger i det mindste gandske vist ere falske; saa bliver det dog paa den anden Side igien en vis og afgjort Sag, at mange Steder, som nu ere tørre, og ligger høyt oppe i Landet, har tilforn staaet under Vand, eller ligget ved Havet, og at mange Elve, Strømme, Moradser og Søer ere med tiden udtørrede.²³⁵

Det kan slås fast at Schøning var påvirket av dem Corbin refererer til som «neptunianerne». Også for Schøning var havet «skulptør» – han kjente ikke til faktorer som endringer i jordskorpen som plateforskyvninger, istider etc.²³⁶

---

²³² Schøning 1771: 44.

²³³ Schøning 1771: 45 f.

²³⁴ Schøning 1771: 52.

²³⁵ Schøning 1765b: 202.

Mange teorier gikk ut på at havet var stedet der *livet* hadde oppstått. Blant dem som hevdet dette synet var også Leibniz, en av Schönings teoretiske forbilder, som hevdet at dyrene på landjorden var etterkommere etter arter som fantes i sjøen. Erik Pontoppidan var også overbevist om at havet hadde rommet dyrearter som hadde artsfrender på landjorden.²³⁷ Et slikt syn gav plass for *overføring* mellom elementene hav og land, og spesielt var en slik overføringskapasitet mulig der luft og vann smeltet sammen. I slike områder ble det mulig for arter som egentlig var tilpasset livet i havet å naturaliseres til et liv på land. Ifølge franskmannen Benoît de Maillet kunne en slik transformasjon bare finne sted i de nordlige områdene. Dette var også synspunktet til Buffon. Han mente at det måtte være i disse områdene at dyrerikets arter hadde oppstått, en tanke han la for dagen i *Histoire naturelle générale et particulière* (1749). Verket til Buffon ble et av de mest leste vitenskapelige arbeider på 1700-tallet. Ikke bare var de nordlige områdene de egner som først hadde fremelsket artene i dyreriket, det var også her *proporsjonene* til dyrene antok de mest imponerende dimensjoner; håkjerringa og hvalen var eksempler på dette, for øvrig dyr som den aktive biskop Gunnerus nitidig beskrev og studerte. For Buffon var den dominerende og skapende funksjonen til de nordlige områdene bare virksom *i begynnelsen*, slik at når f.eks. mennesker nordfra spredte seg sørover til steder der omgivelsene så og si ikke var *skapende* og *formende* på samme måte, ble menneskene sivilisert eller «polerede», som Schøning ville ha uttrykt det.

Det bildet man hadde av havet som den opprinnelige livgiveren ble billedlig forstått. Benoît de Maillet forklarte f.eks. badingens funksjon ut fra det faktum at badet virket styrkende på kropp og sjel – bokstavelig talt. Hete, tørre landskaper, lite menneskelig energi og vitalitet, sol og sivilisasjon – alt dette henger sammen på en motsetningsfylt måte. Mange observatører ved Middelhavet på 1700-tallet så en motsetning mellom de majestetiske levningene fra svundne tider i antikken og de omgivelsene som samtidig fantes der og som ikke kunne være kilde til vitalitet og kraft. Kunne dette forklares med at det hadde funnet sted påvirkning fra nordligere områder? Det trodde mange, og blant dem Gerhard Schøning. Hadde det noen gang eksistert et folk av kjempeart, så hadde de levd i Norden, særlig i Norge. Hos Schøning finnes altså en overføring av «biologiske» teorier fra f.eks. Buffon, til teorier om «historisk antropologi» representert særlig ved de eldste nordmenn – jotnene

---

²³⁶ Mindre endringer, som issprengning og lignende kjente Schøning naturligvis til. Se f.eks. Schøning 1910 (1773-1775), bd. 1.: 149 f.

²³⁷ Corbin 1994 (1988): 109.

(«Kiæmpene») og delvis goterne.²³⁸ Denne forståelsen lå som bakgrunn da Schøning utformet sin innvandringsteori, men før denne blir beskrevet nærmere skal jeg presentere noen andre tilnærminger og refleksjoner omkring det å ordne historien – slik Schøning så det.

3.2. *Hvordan Schøning ordnet historien*

I fortalen til *Afhandling om de Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse* sier Schøning:

Det har været mit Øiemed, ei at sige andre efter, hvad 100de Gange tilforn er sagt; ei at lade det beroe med at give Sagen et nyt Sving, med at samle andres Tanker eller Gietninger derom, med at kuldkaste samme og sætte andre i Stedet, ligesaa usikre, ligesaa uvisse, eller med at bringe en Person, der 100de Gange har været paa Skuepladsen, kun under en nye Modens Masqve, frem igien: men at fastsætte visse enten sikre eller antagelige Grunde, udtrække deraf rigtige eller riimelige Slutninger, bringe alting, saavidt skee kunde, i en ret Orden og Sammenhæng, kort: at afhandle Tingen som en Videnskab.²³⁹

Her må en merke seg det sist sagte i den lange setningen, at orden og sammenheng er viktig når en skal behandle historien som en vitenskap. En som særlig har vært opptatt av dette kjennemerket ved denne tidens vitenskapsmenn, er Michel Foucault. I boken *Les Mots et Les Choses* (1966)²⁴⁰ har han kartlagt de strukturene som danner basis for tre ulike kunnskapssystemer (epistémér). Han snakker da om renessansen, klassisismen og det moderne. Klassisismen kjennetegnes ifølge Foucault av at man systematisk ordner og katalogiserer forskjeller mellom ting; man kan ikke som i renessansen gjøre enkle improviserte sammenligninger mellom tingene som verden består av for å finne ut av hvordan den henger sammen. I klassisismen forsto mennesket verden på en ny måte. I stedet for å tenke i analogier og likheter, begynte menneskene å måle og ordne forskjeller mellom ting, og dette utgjør et stort brudd innen vestlig tenkning:

Man må gjerne gi det navnet «rasjonalisme»; man må gjerne, om man nå ikke har annet i hodet enn ferdiglagede begrep, hevde at det syttende århundret markerer bortfallet av gammel overtro og trolldom, og den endelige innføringen av naturen i vitenskapene.²⁴¹

²³⁸ At Schøning satte stor pris på blant annet Buffons teorier kommer klart frem i minnetalen over Gunnerus hvor Schøning sammenligner Gunnerus' naturvitenskapelige arbeider med blant andre Linné, Haller og Buffon. Se Schøning 1774: 45.

²³⁹ Schøning 1769: Fortalen, upaginert.

²⁴⁰ Norsk utgave kom i 1996 på Aventura forlag under tittelen *Tingenes Orden*.

²⁴¹ Foucault 1996: 88.

Foucault hevder at kunnskapssystemene er grunnleggende forskjellige og har sin egen struktur.²⁴² Spesielt har han vært opptatt av forskjellene mellom «den klassiske tidsalder», som konstituerer seg fra om lag 1650, og bruddet som leder over i det moderne ved overgangen til 1800-tallet. Det er ifølge Foucault ved denne overgangen at kunnskapen om det tenkende menneske oppsto som eget felt, og med dette det vi vanligvis kaller for humanvitenskapene. Foucault sier:

Det første som lar seg konstatere, er at humanvitenskapene ikke arvet en mark som allerede var oppmålt, ferdig pløyd og kanskje til og med gjennomkultivert, den lå derimot brakk, og det ble deres oppgave å bearbeide den med ordentlige metoder og med begrep som omsider var vitenskapelige. De hadde intet mottatt fra det attende århundre som gikk under navnet «mennesket» eller «menneskenaturen», og som svarte til et rom avgrenset fra utsiden, men som ennå var tomt, og som det deretter var deres oppgave å dekke og analysere.²⁴³

Dette bruddet kom ikke som følge av en gradvis utvikling, men som følge av en opplevd diskontinuitet for de som kom til å beherske kunnskapssystemet i perioden etter: Det moderne.²⁴⁴ Foucault maner frem et bilde av seg selv som arkeologen som graver seg ned i idéenes historie og som gjennom profilene kan bestemme de ulike lagene som ligger der. Med dette har han etablert «kunnskapsarkeologien».²⁴⁵

Enhver språklig kommunikasjon innen hvert av disse kunnskapssystemene er styrt slik at det bare er mulig å omtale tingene som verden består av på visse måter, dvs. på basis av den kunnskapen en eier innen et kunnskapssystem.²⁴⁶ *Vitenskapelig kunnskap* er ikke synonymt med *kunnskap* hos Foucault. Vitenskapen er bare et av mange felt som kunnskapen eksisterer innenfor. Vitenskap er såkalt «overflatekunnskap», til forskjell fra «dyp kunnskap». All overflatekunnskap, som f.eks. vitenskap, er bare representasjoner av den dype kunnskapen som igjen konstituerer disse representasjonene. Den dype kunnskapen er den vi gjenfinner i de ulike kunnskapssystemene.²⁴⁷ Formålet med denne tilnæringsmåten er å skildre sammenhengen innen et eller flere kunnskapssystem, for eksempel klassisismen.

---

²⁴² Schaaning 1993: 110 ff.

²⁴³ Foucault 1996: 457.

²⁴⁴ Svestad 1995: 55.

²⁴⁵ Brattli 1993: 8.

²⁴⁶ Svestad 1995: 54.

²⁴⁷ Svestad 1995: 56 f.

Kunnskapssystemet er altså det grunnlaget en har for å skille falske utsagn fra korrekte utsagn. De politiske, vitenskapelige og ideologiske monumentene som står igjen som samlet uttrykk for et kunnskapssystem, kaller Foucault for *arkivet*.²⁴⁸ Arkivet rommer en mengde utsagn og danner det reservoaret for mulige ytringer som eksisterer innen et kunnskapssystem.²⁴⁹

3.3. Kunnskap i renessansen

Før jeg undersøker kunnskapssystemet i den klassiske tidsalder, kan det være klargjørende å si noe om perioden som kom før, nemlig renessansen.

Likhet og *samsvar* er forestillinger som var særlig viktige innen dette kunnskapssystemet. I kildene fra denne perioden finner en mengdevis av ord som tilsvarende likhet. Mennesket, for eksempel, står i forbindelse med en stor mengde andre ting som for eksempel dyrene, himmelen og stjernene. I mennesket finnes mange analogier til den jorden det bebor: Benene er klipper, legemet er jord, årene er floder. Oswald Crollius kan stå som eksempel for tankegangen, her mellom vær og sykdom:

Stormen begynner når været blir tungt og urolig, krisen i det øyeblikk tankene blir tunge og urolige; så smaler skyene seg, maven blåses opp, tordenen drønner og blæren renner; lynene flammer opp mens øynene stråler med en forferdelig glans, regnet faller, munnen skummer, lynet gnistrer, mens livsåndene får huden til å slå sprekker, da skjer det, himmelen blir på ny klar, og forstanden vender tilbake til den syke.²⁵⁰

Disse likhetsformene viser at menneskene i renessansen trodde på en verden fylt av nødvendige sammenhenger. En kunne jo *se* at det var et samsvar mellom den giftige planten aconite og menneskeøyet, for planten hadde en *signatur* som sa dette. Signaturen var frøet, og frøet lignet på menneskeøyet. Likhetsformene stadfestet at tingene i verden var tiltrukket av hverandre; at verden hang sammen. Gjennom et utall av slike signaturer kunne en se Skaperens mening med verden,²⁵¹ fordi gjennom slike signaturer kunne en faktisk se likhetene, som var gjemt i tingene. Et eksempel er menneskehodet og valnøtten. Siden disse

---

²⁴⁸ Brattli 1993: 19.

²⁴⁹ Se også Østergård og Ifversen 1996: 136.

²⁵⁰ Foucault 1996: 48 f.

²⁵¹ Svestad 1995: 79.

lignet, trodde man at valnøtten kunne kurere hodeplager.²⁵² Verden besto av en mengde slike analogier; analogier som skulle anskueliggjøres.

Dette betydde heller ikke at det var noen prinsipiell forskjell på å lese de synlige signaturene i verden og det skrevne ord i de antikke verkene og i Bibelen. Begge skulle tolkes og kommenteres. Det var således ikke noe skarpt skille mellom det man så og det man leste. For naturhistorikerne betydde det at å skrive et dyrs eller en plantes historie besto både i å gjøre rede for deres utseende og karakteristika, hvilke likhetstegn man kunne finne i dem, og hva de antikke forfattere hadde sagt om dem. Likheten utgjør altså ikke bare et kosmologisk prinsipp, men også et erkjennelsesteoretisk. Det at verden ble antatt å være ordnet kosmologisk i et nettverk av likheter som ble holdt sammen i en dynamisk likevekt, utgjør renessansen dypstrukturelle plan.

3.4. Kunnskap i klassisismen

Innen dette kunnskapssystemet sluttet en å tenke i likheter. Likheter ble ikke lenger vilkår for kunnskap, men en kilde til feil. Descartes kan stå som uttrykk for en ny tilnæringsmåte:

Når man oppdager en eller annen slags likhet mellom to ting, er det en utbredt vane å tilskrive begge samme egenskap, selv om man kun har erfart dens riktighet i den enes tilfelle; det gjøres til og med på de områder hvor de to i virkeligheten er forskjellige.²⁵³

Descartes så på likhet mellom fenomener som noe som trengte nærmere analyse. Man kunne ikke bare trekke slutninger fra analogier. Dette var en form for kunnskap som ikke hørte til i fornuftens tidsalder. Kunnskap kunne en i stedet oppnå ved å *måle, ordne og å skille ut identiteter og forskjeller*.²⁵⁴ Med dette er vi i tråd inn i rasjonalismens tidsalder. Nå skulle tingene klargjøres eksakt. Leibniz sa engang – betegnende nok:

Hvis det oppstår en uenighet, så er diskusjon mellom to filosofer like lite på sin plass som mellom to bokholdere. De behøver bare å ta fram griffelen, sette seg ved sine regnestaver og si til hverandre: la oss regne etter!²⁵⁵

Ifølge Foucault kom all kunnskap innen dette kunnskapssystemet til å bære preg av orden og måling; det Foucault omtaler som «mathesis».²⁵⁶ Kunnskap ble derfor gjerne fremstilt i

²⁵² Brattli 1993: 28.

²⁵³ Descartes i *Regulae*, sitert etter Foucault 1996: 83.

²⁵⁴ Svestad 1995: 112 ff.

tabeller. For å komme frem til sikker kunnskap gjaldt det å bruke den metodiske tvilen, hvor man kunne slutte fra det enkle til det mer sammensatte. Et slikt sammensatt bilde av kunnskapen krevde en ordning av et omfattende tegnsystem; en taksonomi.²⁵⁷ (Et slikt tegnsystem krever at en har tenkt igjennom sammenhenger mellom fenomen, og om mulige årsaker til hvorfor de sammenhenger en observerer er nettopp slik som de fremstår.)

Med disse forutsetningene som basis, kunne nye vitenskaper som analyse av økonomiske verdier, generell grammatikk og naturhistorie utøves med en sikker metode som basis. Grammatikk for eksempel utgjorde et universelt språk. Språklig orden kom nå til uttrykk gjennom tegn, og språkene ble ordnet etter hvilken posisjon ordene har i setningene. Syntaks og grammatikk var hjelpemidler. Innen et annet felt, naturhistorien, var Carl von Linné den mest sentrale systematiker. Det systemet han bygde opp, gjorde det mulig å identifisere og navngi alle planter og dyr, og å plassere dem i et nomenklatur (dvs. navn satt i system). Naturhistorien oppsto først mot slutten av 1600-tallet når man begynte med en mer empirisk-analytisk karakteristikk av de enkelte individer og arter. Det var nå man begynte å la beskrivelsene «følge naturen». Konkret vil det si at man begrenset sin fremstilling til det en med selvsyn kunne erfare. Man skulle ikke lese skjult mening ut av naturen og historien, men beskrive den.²⁵⁸ Med etableringen av naturhistorien som en empirisk vitenskap på 1700-tallet ble man opptatt av å avdekke distinkte identiteter og forskjeller. Dette utgjør et annet dypstrukturelt felt enn i renessansen; et nytt erkjennelsesteoretisk grunnlag.²⁵⁹

Erik Pontoppidan var kjent som oldtidsgransker, og vi kan plassere han innen klassisismen. Han gav ut en rekke skrifter med historisk innfallsvinkel (se foran kap. 2.3.). Blant dem var *Den Danske Atlas* (1763). I forordet var han særlig opptatt av at kart og tegninger hadde en stor betydning for den historiske fremstilling.²⁶⁰ Foucault har i denne forbindelse sagt at kart og tegninger på et fremragende vis illustrerer den representerende karakteren til klassisk kunnskap.²⁶¹ Med dette menes at kart har det kjennemerke at det, hvis det er nøye utført, kan representere virkeligheten (tingen) nøyaktig. Kart er med andre ord et tegn på kunnskap.

---

²⁵⁵ Sitatet er fra Stigen 1990 (1983): 495.

²⁵⁶ Foucault 1996: 111 ff.

²⁵⁷ Svestad 1995: 116.

²⁵⁸ Kristensen 1993: 41.

²⁵⁹ Kristensen 1993: 42.

²⁶⁰ Svestad 1995: 127.

Gerhard Schøning var også i høyeste grad opptatt av kart og tegninger, han var som representant for det klassiske kunnskapssystemet opptatt av å ordne og klassifisere, noe særlig innvandringsteorien er et eksempel på (se nedenfor kap. 3.7. og 3.8.). Han søkte alltid å bestemme den rette beliggenheten for de steder han omtalte. Derfor er det naturlig at han også var opptatt av geografi. Det var ikke desto mindre slik at man i hans samtid ikke hadde en klar oppfatning om Norges topografi og utstrekning. I en slik situasjon var det naturligvis uhyre vanskelig å fremstille kart, såvel fra fortiden som samtiden. Men enkelte prøvde. Kaptein Wangensteins Norgeskart fra 1761 ble, som nevnt (se foran kap. 1.3.2.), kritisert av Schøning. Han fant det svært vanskelig å fremstille et Norgeskart når så mange av landsdelene lå uutforsket med hensyn til topografi og geografi.²⁶² Wangenstein skulle ha ros for at han forsøkte, men da måtte han også forvente kritikk, «... ikke for at laste eller dadle, men for at rette og forbedre».²⁶³

Schønings stipendiereise 1773-1775 skulle bøte på dette. Selv sier han: «Det havde længe været mit Ynske, at see mig sat i de Omstændigheder, at jeg kunde gjøre en Reise giennem Fædrenelandet, Norge, for ret at kiænde det Land, hvis Historie og Jord-Beskrivelse havde bestandig været mit Hoved-Øiemed».²⁶⁴

Kartet hadde også den funksjon hos Schøning og Suhm, at det visualiserte - og gjorde sannsynlig - den historiske utvikling og orden de skisserte. Et av Suhms kart (1773), bar navnet «*CHART over Folkenes vandringer efter Christi fødsel i de 8 første Sækulis ...*».²⁶⁵ Kartet ble altså knyttet til de vandringslover Schøning og Suhm hadde utviklet. Om bruken av kart i sin Norgeshistorie bemerker Schøning:

For at gjøre nærværende Deel af min Norske Historie saa meget meere brugbar, saa har jeg tilføiet den et nyt Kart over Norges ældste Grændser, Inddeelingen og Strækning. I samme Øiemærke ere ogsaa tvende Tabeller tilføiede, den eene over de gamle Regenters Slægte-Linier, samt Fødsels- og Leve-Tid, den anden over de gamle Konger i hvert Riige.²⁶⁶

---

²⁶¹ Svestad 1995: 127.

²⁶² Landmark 1940: 72. Det er særlig interessant å merke seg Schønings irritasjon over at Wangenstein dreide norske navn «*efter den blødere Danske Mund=Art*». Det skulle hete vatn og ikke vand, Værran og ikke Væren, Aure og ikke Øre, Neiden-Elv og ikke Niden, Svorkmo og ikke Svartmo, etc. Schøning 1763a: 368.

²⁶³ Schøning 1763a: 360.

²⁶⁴ Schøning 1910: Fortalen, VII.

²⁶⁵ Svestad 1995: 128.

²⁶⁶ Schøning 1771: Fortalen, upaginert.

3.5. Kildene til kunnskap

I en artikkel om Holberg som historiker, skriver Helge Salvesen blant annet om kilder og kildekritikk i opplysningstidens Danmark-Norge. Han fremholder at det først var mot slutten av humanismen, fra om lag 1650, at det grodde frem en lærd historisk forskning.²⁶⁷ Sensuren under eneveldet begrenset imidlertid den frie historieskrivingen. I ly av eneveldet fant det derfor sted en utstrakt innsamling av kilder, og utgivelse av disse kildene. Samtidig utviklet en de såkalte hjelpevitenskaper, slike som kronologi og genealogi.

I den tidlige humanismen hadde man med hensyn til kildene, arbeidet med å skille det trolige fra det sannsynlige, såkalt realkritikk. Perioden etter 1650 skildrer Salvesen som den epoken hvor man etablerte en filologisk-historisk kildekritikk.²⁶⁸ Her jobbet man med å skille ut yngre, falske kilder. Videre heter det hos Salvesen:

Men en kilde som hadde passert nåløyet som ekte, ble ikke underlagt en kildekritisk innholdsanalyse; den ble godtatt. Dette gjorde det naturligvis vanskelig å takle innbyrdes motstridende, men formelt likeverdige kilder. Løsningen var ofte å konstruere en kunstig harmoni mellom beretningene.²⁶⁹

I dette ligger en kjerne av sannhet som også er gyldig for Schøning. Som jeg har påpekt, var orden og sammenheng produkter av hans og samtidens erkjennelsesteoretiske grunnholdning, deres epistème. Schøning godtar likevel ikke alle beretninger som er «gått gjennom nåløyet», han foretar en kildekritisk innholdsanalyse av de beretninger han støtter seg på.²⁷⁰ Når det gjaldt de eldste sagnene og mytene, hang imidlertid Schøning fast i den forestilling at disse inneholdt en kjerne av sannhet om historiske foretelser. Det gjaldt da blant annet å tidfeste disse historiske levningene. Den rasjonalistiske oppfattelse på 1700-tallet tilsa at mytene var forkledd historie, de ble altså ikke behandlet *qua* myte.²⁷¹ Hvordan Schøning selv har kjempet med disse kildene viser seg i fortalen til første bind av *Norges Riiges Historie*:

Der findes i vore gamle Nordiske Historier, eller saa kaldte Sagar, en hob Fabler, det er sandt; det er skeet, ved et Slags Vanhæld, at just de af bemeldte Sagar ere komme for Lyset, som med saadanne Fabler vare mest udspækkede: men de ret fabelagtige Historiers Antal blant vore gamle Sagar er dog meget ringe, mod deres Mængde, som bære de ægte og kiendeligste Mærker af Sandhed og Rigtighed, eller mod dem at

---

²⁶⁷ Salvesen 1994: 41.

²⁶⁸ Salvesen 1994: 41.

²⁶⁹ Salvesen 1994: 41.

²⁷⁰ Se for eksempel Lockertsen 1998. Hans artikkel er et studium av blant annet Schønings kildekritiske metode.

²⁷¹ Ilsøe og Hørby 1980: 367.

regne, i hvilke det Falske læt kan skilles fra det Sande. De i vore gamle Historier, Vers og Sange indfrøede Fabler kunne desuden saa lidet betage dem deres Troværdighed, at de tvertimod, efter mine Tanker, bør ansees for eet af de gyldigste Beviiser for deres Ælde og Rigtighed; og de kunde ligesaa lidt kuldkaſte vore gamle Fortællinger, i sig selv betragtede, som man bør ansee andre Landes ældste Historier for opdigtede eller urigtige, alleene for de deriblandt indmængede Fabler.²⁷²

Den rasjonalistiske oppfatningen om at mytene var «forkledt» eller «forvansket» historie ble siden kritisert av blant annet P. A. Munch. Den generasjon historikere Munch tilhørte, så det som en av sine oppgaver å kutte av denne «navlestrengen» som blant annet Schøning hadde festet sin historiske fremstilling i.

3.6. Tiden og rommet

Selv om Schøning altså mente at de eldste overleveringene var ispedd en del «fabler», var det helt i tråd med den vitenskapelige innstilling han hadde at han likevel fant dem «troverdige» i sin kjerne. Schønings innfallsvinkel hang blant annet sammen med den herskende forestilling om *tid* og *rom*. I 1755 holdt Erik Pontoppidan, da prokansler ved universitetet i København, en forelesning som er ganske betegnende for datidens forestillinger om disse temaer. Forelesningen bar tittelen «*Verdens Nyhed eller Naturlig og historisk Beviis paa, at Verden ikke er af Evighed, Men maa for nogle tusinde Aar siden have taget sin Begyndelse, Tienlig til Bestyrkelse for den Christne Troe om den Bibelske Histories Sandhed*».²⁷³ Her angrep Pontoppidan enhver forestilling om evig jordisk tid, for – som han sier – hvorledes skulle da materien ha kommet til? Skulle man i stedet gi næring til den tro at Gud ikke var skaperen av materien – den kunne vel ikke skape seg selv? Å tro på en evig jordisk tid var å tro på det utrolige, det var Pontoppidans konklusjon.²⁷⁴

Dette forsvaret for det teologiske verdensbildet ble allikevel ikke tilbakeskuende i forhold til de naturvitenskapelige nyvinninger man hadde opplevd i tiårene før Pontoppidan. Selv om den «Bibelske tiden» enda var ankerfestet, var den forstått som lineær og kronologisk. Både Pontoppidan og Schøning var knyttet til denne forståelsen av tiden; for Schøning utgjorde denne tidsregningen den bakre avgrensingen for menneskenes historie.

²⁷² Schøning 1771: Fortalen, upaginert.

²⁷³ Sitert etter Horstbøll 1992: 113.

Schøning, Pontoppidan og Jens Kraft (1720-1765) var alle samtidig preget av den alternative «tidsregningen» eller utviklingsforståelsen som gjorde seg gjeldende i annen halvdel av 1700-tallet. Da tenker jeg på utviklingsforståelsen som var fundamentert i naturretten.²⁷⁵ Til forskjell fra den Bibelske utviklingsforståelsen, tok naturrettens utviklingsforståelse utgangspunkt i en naturtilstand. Historiens begynnelse fant sted ved etableringen av naturtilstanden, og senere ved oppløsningen av denne, enten det skjedde ved en samfunnspakt eller endringer ved befolkningsvekst, oppfinnelser, byer, stat og lov.²⁷⁶ Med dette kunne en følge de former som statsstyret eller regimene hadde hatt gjennom historien. Jens Schelderup Sneedorffs helstøpte verk *Om den borgerlige Regiering* (1757) kan ses på som et kraftfullt uttrykk for denne utviklingsforståelsen.

I boken *Kort Fortælning om de vilde Folks Indretninger, Skikke og Meninger* (1760) ville professor ved Sorø Akademi, Jens Kraft, følge menneskets utvikling for å belyse hvordan «samtidig dets Indretninger og selvgiorte Meninger stammer ned af dets Natur».²⁷⁷ Kraft gjorde også et poeng av at «de ville folkene» som fantes rundt om på forskjellige steder, utgjorde eksempler på hva størstedelen av jordens befolkning hadde vært i «de ældste» tider.²⁷⁸ Kombinasjonen av Sneedorffs og Krafts undersøkelser utgjør kvalitativt sett en avvikende måte å betrakte menneskenes historie på hvis en sammenligner med den bibelske utviklingsforståelsen og datidens teologi. Resultatet ble likevel at såvel Kraft som Schøning og Pontoppidan integrerte den bibelske og den naturretslige utviklingsforståelsen.

Først etter syndefloden begynte menneskets utvikling, hevdet Kraft. Mennesket hadde ikke gått gjennom noen evolusjon som naturvesen, slik materialistene mente.²⁷⁹ Mennesket fremsto i den skikkelsen det var skapt i. Som kulturvesen, altså med hensyn til menneskets ferdigheter, hadde det dog funnet sted en utvikling. Det var denne utviklingen – fra naturtilstand til fornuftsvesen – Jens Kraft beskrev.²⁸⁰

For Erik Pontoppidan ble det mer et spørsmål om hvor i den Bibelske fortelling han kunne innpasse de naturretslige betraktninger. Med dette som grunnlag, fant Pontoppidan for

---

²⁷⁴ Horstbøll 1992: 113.

²⁷⁵ Horstbøll 1992: 114.

²⁷⁶ Horstbøll 1992: 114.

²⁷⁷ Jens Kraft, sitert etter Kristiansen 1997: 69.

²⁷⁸ Kristiansen 1997: 69 og Horstbøll 1992: 115.

²⁷⁹ Kristiansen 1997: 70.

eksempel igjen beretningen om Adam og Eva hos barbariske og ville folkeslag.²⁸¹ Etter naturtilstanden, som Adams og Evas historie var et eksempel på, fulgte så husfedrenes styresett, hvor «...næringsmidlerne var, ligesom hos vore Norske Finlapper, Fæ-drift og efterhaanden liden Korn-Avl, item Indsamling ... som vi seer i Abrahams og Loths Historie».²⁸² Bibelen var altså Pontoppidans sikre kilde til kulturanalyse; samene var, som vi ser her, representanter for «husfedrenes styresett».

Schønings historieprosjekt dreide seg altså primært om å beskrive nordmennene og deres opprinnelse. Schønning er ikke til å misforstå når han sier at det er den norske «Nation» han vil beskrive, og med dette mener han ikke samer, kvener eller dansker.²⁸³ Han ønsket å beskrive hvordan riket var blitt befolket, og hvilke karaktermessige særtrekk denne befolkningen hadde utviklet. De menneskene Schønning mente hadde kommet til landet først - nordmennenes forfedre - hadde levd i en slags naturlig tilstand, *naturtilstand*, og dette kom til å prege befolkningen. Men - og dette er et viktig poeng - de særpreg befolkningen utviklet, lå ikke latent i dem som et «blodsbånd» eller en «folkeånd»; som hos Kraft stammet menneskenes forskjellige innretninger «ned af dets Natur». Dette må forstås bokstavelig: Det var faktisk omgivelsene og miljøet rundt menneskene som skapte forskjellene og som også avgjorde hvordan styresettet best kunne innrettes; fra *begynnelsen* av var alle mennesker like. De dygder, særegenheter og den samfunnsformasjon som kom til å utvikle seg blant de norske, kunne altså i prinsippet like gjerne ha utviklet seg et annet sted enn i Norge og med andre folk enn nordmennene, bare omgivelsene hadde vært de samme. Sveits, Rousseaus hjemland, var et nærliggende eksempel (se også kap. 4.3.).

Kildene til viten om den norske folkekarakterens særpreg var den antikke og særlig den norrøne litteraturen. Men med denne tidens vitenskapelige grunnholdning som ballast, var det ikke mulig å starte granskningen av det norske folks historie uten å knytte den norrøne og den klassiske overleveringen sammen med den bibelske. Det er dette som er Schønings prosjekt med hans *Afhandling om de Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse*, samt forarbeidene til denne boken. De enorme anstrengelsene som han og hans kollega

---

²⁸⁰ Kristiansen 1997: 70 ff.

²⁸¹ Horstbøll 1992: 115.

²⁸² Erik Pontoppidan, sitert etter Horstbøll 1992: 115.

²⁸³ Schønings innstilling her styrker dermed den oppfatning som flere har gitt uttrykk for, at «norsk» som en etnisk identitet var en relevant erfaringskategori også i foreningstiden. Se Lunden 1992: 104 ff; Rian 1997. Se

Suhm nedla i dette arbeidet, viser at den bibelske utviklingsforståelsen ble oppfattet som et reelt forklaringsproblem. Arbeidet ble med andre ord ikke utført som et «pliktløp» av hensyn til kirkelige autoriteter.²⁸⁴

Inn på 1800-tallet var ikke lenger den Bibelske tiden troverdig i det vitenskapelige samfunn. I denne brytningstiden sto motsetningene mellom rasjonalismens og opplysningstidens fremskrittstid på den ene siden og den romantisk inspirerte evige tiden og den uendelige evolusjonen på den andre.²⁸⁵ På 1700-tallet hadde fremskrittsoptimismen konsolidert seg mot tradisjonalismens sykliske tidsoppfatning. I romantikken ble rasjonalismens fremskrittstidé oppfattet som naiv i dette evighetens perspektiv som var i ferd med å dannes med hensyn til jordens og menneskehetens alder. Den profaniserte holdningen som gradvis utbredte seg innen vitenskapene nådde et foreløpig høydepunkt med rasjonalistene, men man maktet ikke før på 1800-tallet å fortrenge den bibelske tiden i vitenskapelige fremstillinger. Dermed kan vi si at for P. A. Munch og R. Keyser var tidsavstanden til fortiden *større* enn for Schøning og hans samtidige. Schønings innvandringsteori ble utformet i det rasjonalistiske tidsbilde, men med en bakre forankring i den bibelske.

3.7. Innvandringsteorien; den første innvandringen

I 1769, 18 år etter at han hadde beskrevet Norges gamle geografi første gang, gikk boken om *De Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse* i trykken. Denne boken må forstås som en innledning til den norske historie. Målet for Schøning var å utarbeide en norges historie.²⁸⁶ Men innen han kom så langt, måtte naturligvis det norske folkefelleskap spores til det arnestedet som var utgangspunkt for vandringen mot Norge. Skriftet var bestemt «til at viise en Nations Oprindelse, et Folk i sin første Skikkelse».²⁸⁷ Overalt ville han gå til kildene selv, noe han oppfattet som nødvendig for alle som ville «ved deres

---

også Fulsås 1999: 22. Denne må imidlertid ikke forstås som en utviklet *nasjonal* identitet - dét er et fenomen som hører hjemme på 1800-tallet og utover på 1900-tallet. Dette kommer jeg tilbake til særlig i kapittel 5.

²⁸⁴ Horstbøll 1992: 114.

²⁸⁵ Horstbøll 1992: 115.

²⁸⁶ Suhm sier at dette var «Maalet til hvis Opnaaelse han sigtede i alle sine Studeringer». Suhm, sitert etter Bull 1916: 187.

²⁸⁷ Schøning sier dette i det han dediserer boken «Til Kongen». Schøning 1769a: Upaginert.

Arbeide see en Videnskab forfremmet». ²⁸⁸ Han fant det nødvendig å klargjøre det norske folks opprinnelse, men bare som en innledning, før «vi komme til Historien selv». ²⁸⁹

I denne boken, hvor Schøning la frem sin innvandringsteori i full bredde, merkes særlig godt den tvetydige holdningen man hadde til Bibelen. Det er tydelig at Bibelen ikke blir behandlet som et mysterieskrift der skjulte sannheter befinner seg. Bibelen var redusert til til et historisk dokument; den var det beste hjelpemiddel en hadde til å belyse «den mørkeste fortid». Likevel er den religiøse ærbødigheten bevart. I ett og samme historiske verk forenet altså Schøning historisk kildegranskning og Bibelsk bokstavtro.

For å finne opplysning om begynnelsen, måtte man søke til «Asien» som var «Stamme-Moder for alle Folk og Nationer paa vor Jordklode». ²⁹⁰ Fra dette sted kunne man begynne fortellingen om de nordiske folk, mer spesifikt fra Noahs sønn Jafet, som bodde i de egner. Arken hadde strandet «paa de Cordiæiske Bierge», mellom «Armenien og Assyrien». At det forholdt seg slik, gjorde han sannsynlig ved å anvende sin typiske kildekritiske innstilling:

Thi da det her fornemmelig kommer an derpaa, hvilket Sted eller Land i den hellige Skrivt forstaaes ved Ararat, men ingen kan bedre sige os det, end de gamle Jøder og Chaldæer, som Folk, der selv har talet det Sprog, paa hvilket Bibelen er skreven, som har boet nær ved de Steder, hvorom det handles, og hvis Skriverter ere blant de ældste vi ændnu have tilovers. ²⁹¹

Det var av stor betydning for Schøning å bestemme *hvor* utbredningen av folkene hadde startet. Dette hadde sin årsak i den vandringsloven han og Suhm utviklet. ²⁹² Blant alle Jafets etterkommere – «de Gomeriter, de Magogiter, de Mesechiter, de Thubaliter» – var det fra Thubals etterkommere Nordens innbyggere måtte regnes fra. Utbredelsen av folkene hadde begynt i «Babel», etter språkforvirringen. Fra Noah hadde strandet med arken (på 37 grader nordlig bredde) til spredningen av folkene i «Babel» (på 32 grader nordlig bredde), var det gått om lag 100 år. Dermed var fem breddegrader, eller 75 tyske mil, tilbakelagt. Dette skulle «blive den Grund, hvorefter vi ville bestemme, hvor mange 100 Aar der omtrent ere forløbne, fra den almindelige Adspredelse af, indtil vor Norden kunde faae sine første

---

²⁸⁸ Schøning 1769a: Fortalen, upaginert.

²⁸⁹ Schøning 1769a: 6.

²⁹⁰ Schøning 1769a: 7.

²⁹¹ Schøning 1769a: 10.

²⁹² Denne vandringsloven har Schøning selv beskrevet i boken om *De Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse* (1769) på side 21-26. Se også Svestad 1995: 136-140.

Indbyggere, ved at antage det for en Regel, at de fra Babel af mod Norden sig begivende Folkefærde har hvert 100 Aar udbredt sig frem ad 75 à 70 Tydske Mile». ²⁹³

Det fremtrådte nærmest som en naturlov at menneskene vandret mellom 70 og 75 tyske mil hvert århundre helt til verden var befolket. Dette kan vi kalle Schönings første vandringslov. Den andre vandringsloven baserte seg på at de handlende menneskene i historien må ha tenkt rasjonelt og vært kalkulerende individer ut fra den målsetning at hele jorden *skulle* befolkes. Han går nemlig ut fra «at den korteste og liigeste Vei, fra et sted til det andet, er den, de Udvandrende har taget». ²⁹⁴

Som de fleste andre i hans samtid satte også Schønning folkenes spredning fra Babel til år 1757 etter skapelsen (dvs. 2247 år før Kristus). Med dette som grunnlag kunne han beregne seg til det tidspunkt folkene hadde nådd de nordlige breddegrader. I det åttende hundreår (ca. 1500 f. kr.) etter den babelske forvirring - fra år 2457 til 2557 etter skapelsen - måtte man ha nådd «den 72 Grad eller det yderste Nord-Cap». ²⁹⁵

Suhm, Schönings kollega og venn, utarbeidet med stor møyne en enda mer omfattende undersøkelse. Ifølge Suhm ble Skandinavia befolket i år 2623 etter verdens skapelse. Denne forskjellen mellom Suhms og Schönings tidspunkt for når folkene nådde de nordlige egner, var grunnet i noen få avvikende forutsetninger. ²⁹⁶ At de skulle komme til å avvike noe, var neppe noen overraskelse for Schønning. Han sier at disse reglene er «antagne», men allikevel det beste man kan etablere av viten om det historiske mørke som brer seg over den tidligste historien om menneskene. Suhm påsto for sin del at hans historie var den sikreste som noen gang var skrevet. ²⁹⁷ Dette kunne han påstå med tyngde, særlig ettersom han samtidig refererte til tabeller og regler som både han og Schønning hadde utarbeidet, og som samtidens historikere så på som grunnlag for sikker kunnskap. Suhm fastsatte til sammen 36 regler. Disse beskriver stadig mer komplekse postulater om menneskenes vandringer og utbredelse etterhvert som de fjernet seg fra «Middel-Puncten» (Babel). Suhm kunne, med sine beregninger om himmelretninger, år, grader og geografi, utlede nøyaktig hvorledes befolkningen av jorden var gått til. Som Asgeir Svestad har vist, klassifiserte Suhm også

²⁹³ Schønning 1769a: 22 f.

²⁹⁴ Schønning 1769a: 24.

²⁹⁵ Schønning 1769a: 25.

²⁹⁶ Mer om dette, se Landmark 1940: 85.

språkene på et tilsvarende vis.²⁹⁸ Suhm snakket om hovedspråk, adskilte språk, betydelige språk, osv. I denne forbindelse viser Svestad til Foucault. Foucault hevder at språkene i denne perioden ble relatert til hverandre og skilt fra hverandre på bakgrunn av en tabell av en tenkt orden. Denne tidens tabeller viser som regel alle språkene samtidig, men foreslår også hvilke språk som er de eldste.²⁹⁹ I denne sammenhengen er det på sin plass å minne om hva Foucault mener karakteriserte det klassiske epistemet (kunnskapssystemet), nemlig det han kaller *mathesis*, dvs å ordne, måle og å skille ut identiteter og forskjeller (jfr. foran kap. 3.4.). Ved hjelp av å sammenstille opplysninger for dermed å utlegge sine vandringslover, utledet Schøning og Suhm *historiens orden*.³⁰⁰ Gjennom forestillingen om denne historiens orden, greide Schøning å henvise alle opplysninger om personer og hendelser til sin rette plass, slik at historien fremstår som *et skjema* – en tabell.

Schøning stilte opp tabeller over ulike nordiske (hovedsakelig norske) regenter og deres regjeringstid.³⁰¹ I *Afhandling om Tiids-Regningen* (1769) fremla han tre tabeller. Den første tabellen kalte han *Gamle Slægte-Registere*, og her viste han hvordan kongerekken kunne rekonstrueres på bakgrunn av ulike kilder. Den andre tabellen omhandler *Gamle Angelsaxiske Slægte-Registere*. Om denne kommenterer Schøning at «de Engelske Slægte-Registere ere alle tilhobe, meere eller mindre mangelagtige, og fortiene altsaa ei at ansees for saa troeveærdige, som vore gamle Nordiske».³⁰² Den tredje tabellen ble kalt *Chronologisk, Genealogisk og Synchronistisk Tabell over de gamle Nordiske Regenter indtil Harald Haarfagers Tiider*. Disse tabellene var både en måte å ordne kunnskap på og en tilnæringsmåte hvor man kunne sile ut de mest troverdige kildene. Det er verdt å merke seg at de engelske tabellene, som var mer ufullstendige enn de norske, dermed også fremstod som mindre troverdige for Schøning og hans samtidige. Den graden av sammenheng og orden man greide å etablere, viste seg altså i siste instans å være et spørsmål om troverdighet og vitenskapelighet, noe som støtter Foucaults tese.

---

²⁹⁷ Se Svestad 1995: 137.

²⁹⁸ Svestad 1995: 137.

²⁹⁹ Svestad 1995: 137.

³⁰⁰ Se Svestad 1995: 138.

³⁰¹ Sammen med boken om de norske folks opprinnelse, hadde Schøning også fått trykt en *Afhandling om Tiids-Regningen i den gamle Nordiske Historie, indtil Harald Haarfagers Tiider*. Avhandlingen er på 96 sider, og de refererte tabeller finnes på henholdsvis side 12, side 28 og side 96.

³⁰² Schøning 1769b: 28 f.

Også på en annen måte var prosjektet om nordmennenes opprinnelse nyskapende. Det var første gang i moderne tid en nordmann tok opp dette temaet til drøfting. Norges - og nordmennenes - historie ble dermed knyttet an til en europeisk tradisjon:

Herover har jeg ogsaa anseet det for best og beqvemest, at behandle den ældste Norske Historie, ei som eet Riiges, som den ei heller i sig selv er, men som en almindelig Historie.³⁰³

Om lag 700 år etter begivenhetene i Babel, oppsto en «Fermentation», eller en «bevegelse», blant de folk som levde ved Det kaspiske hav og Svartehavet. Dette gav flere folkeslag anledning til å flytte på seg, og det gjorde også at de folk som allerede hadde vandret nordover, merket trykket av stadig større folkemengder. Schøning bygde denne teorien med støtte i et svakt kildebelegg hos de gamle greske og romerske skribenter for at Norden noen hundre år før Kristus hadde hatt innbyggere, «og ei alleene Indbyggere, men tillige saadanne, som ei meere kunde sættes paa vilde, barbariske, omvankende og upolerte Nationers Liste».³⁰⁴ Dette var folk som drev med handel og jordbruk, og som hadde en raffinert samfunnsorganisasjon. Dette kunne ikke være folk av den «Finske Nation» eller tyskere; de hadde jo på den tiden langt fra et så komplisert samfunn. Av dette kunne Schøning «gjøre den Slutning, at de Norske, følgelig vel ogsaa de Svenske, samt de Danske, have allerede nogle hundrede Aar for Christi Fødsel været store og almindelige Folke-Navne».³⁰⁵ Disse folk hadde allerede da utmyntet et slags indre styre i sine respektive nasjoner. Nordmennene behersket de nordlige og vestlige kanter av den skandinaviske halvøya; svenskene de sørlige og østlige deler av denne halvøya. Goterne og danskene bodde i de sydligste delene, danskene mer mot vest.

Når Schøning gikk inn på de gamle nordiske fortellingene, som for eksempel den eldre Edda, var *Odin* en vanskelig figur å plassere. Dreide det seg om en myte om den nordiske kulturs innstiftelse, eller var historien om Odin en forvanskning av historien som kunne avklares? Schøning var klar over problemene, men holdt fast på at denne «Theogonie»³⁰⁶ kunne avklares:

... enten maae alt hvad der fortælles om Othin, ansees for Digt og Fabel, hvilket dog er at gaae for vidt, naar man ei vil forkaste al historisk Troeværdighet; eller og maae i

---

³⁰³ Schøning 1771: Fortalen, upaginert.

³⁰⁴ Schøning 1769a: 73.

³⁰⁵ Schøning 1769a: 74.

³⁰⁶ Med teogoni forstår vi læren om gudenes opprinnelse og slektskap.

det mindste den ældste Othin blive ud af vor Norden, hvis man ellers skal finde nogen Rimelighed og Sammenhæng i disse ting.³⁰⁷

Opprinnelsesstedet til den første Odin ble etter dette plassert mellom Donau («Tanais») og Volga, hvorfra vandringen mot nord startet. Odin var disse folkenes hovedmann og anfører, senere ble han dyrket som en gud. Denne Odin hadde blant annet innført soldyrkelsen. Siden hadde enda en Odin holdt til utenfor Norden. Den siste Odin hadde så vært goternes anfører på deres vandring lenger mot nord. Schøning gjør han til leder for det folket som siden kom til å utgjøre det danske folk. Tor, derimot, «anførte de Svenskes, men fornemmelig de siden saa kaldte Norskes til det nu værende Nordenfieldske og Helgeland, hvor han fordrev eller udrøddede de tilforn boende Joter».³⁰⁸

«Joterne» (jotnene) og goterne var beslektede stammer. Jotnene var dog den eldste grenen av de stammene som vandret nordover. Etter vandringsskjemaet skulle en del av disse nordiske forfedre stå nord for Bottenviken om lag 1500 år før Kristus. Denne folkegruppen var jotnene, som fra sin posisjon i «Jotland» (Finland) vandret nord for Bottenviken og inn i det nordenfjellske Norge. Goterne – som «førte en meere poleret og ordentlig Levemaade» – hadde enten vandret over Øsel og Gotland og siden til Øst-Gøtaland, eller de hadde vandret over Åland og siden inn i Sverige.³⁰⁹ Goterne spredte seg på de østlige og sydlige kanter av den Skandinaviske halvøy. Med tiden trakk de også inn i det sydlige Norge hvor de igjen møtte deres gamle bekjente fiender: Jotnene. De hadde siden til dels blandet seg sammen «indtil Gotherne endelig bleve hine overlegne».³¹⁰ Disse menneskene hadde også bredt seg ut over Skåne, de danske øyene og Jylland.

Som nevnt knyttet Schøning nordmennesenes herkomst til en europeisk tradisjon. Han komponerte da også et bilde som omfattet hele Europa. Kelterne hadde etter hans vandringslov et forsprang på et «heelt Hundrede-Aar for de Tydskes», og derfor var det i samstemmighet med fornuften at de også var det folk som kom først til Vest-Europa og befolket området. Vest-Europa måtte etter den samme vandringsloven – folkene stammet jo nordfra, fra områdene nord for Svartehavet og Det kaspiske hav – ha blitt befolket på et senere tidspunkt enn Norden. Tyskerne, som «have fæstet deres første Boepæle hos Øster-

---

³⁰⁷ Schøning 1769a: 80.

³⁰⁸ Schøning 1769a: 263.

³⁰⁹ Schøning 1769a: 127 f.

³¹⁰ Schøning 1769a: 135.

Søen», ble liggende midt mellom keltiske og skandinaviske folkegrupper. Hvis man også gjenomtente dette folks sene innvandring, ville man ha vanskelig for å bevise «at vor Norden har nogensinde faaet Indbyggere fra Tydskland, i hvor meget indtagne af denne Meening end Leibniz har været». ³¹¹

3.8. Den andre innvandringen

Tusen år etter den første store folkevandring ut fra områdene ved Det kaspiske hav og Svartehavet oppsto det en ny. Denne vandringen skjedde omtrent samtidig med at store naturkatastrofer var i ferd med å omforme landskapene i Vest-Europa og desimere befolkningen der. Om lag 640 år før Kristus var en rekke folk på vandring vestover, presset av folkene i Svartehavsområdet. Det finske folk var på vandring vestover. Andre folk vandret der deres forfedre hadde gått før dem. Disse folkene var nær beslektet med goterne, og det var dette folket som siden kom til å utgjøre de danske, svenske og norske:

Af disse toge de, som havde gaaet norden om den Botniske Bugt, Veien til det Nordenfiældske i Norge, hvor denne Green satte sig need, fornemmelig i det nu værende Trondhiemske og paa Helgeland, efterat have, under en Thors Anførsel, for den største Deel enten udrøddet, eller derfra fordrevet de endnu overblevne Joter; De derimod, som ginge over det Alandske [Ålandske] Hav, eller over Øster-Søen, satte sig tildeels need i det siden saa kaldte Sverrig, fornemmelig i Upland, hvor de stiftede det Svenske Folk; men andre af dem blandede sig meere med de ældste Indbyggere, de Gother, satte sig need blant dem, i de sydligste og laveste Kanter af vor Nordiske Halv-Øe, og bleve der, i det nu værende Halland og Skaane, Stiftere af det Danske Folk og Navn. ³¹²

Disse folkene fikk sitt navn etter den beskaffenhet deres land hadde. De norske fikk navn etter deres bosted mot nord; de svenske «have faaet Navn af deres Boepæle Sønden for hine», ³¹³ med andre ord sett *i forhold til* nordmennene. Danskene bodde på «meere lave og jævner Steder». Ordet Danmark minnet om «Den-Shire i Engelland», og Schøning antok at de hadde noenlunde samme betydning; det betydde «det jævne eller slette i det Lave beliggende Land». ³¹⁴ Denne forklaringen av navnet Danmark karakteriserte Koht som «ei tyding som den dag i dag er fullt vitskapleg forsvarleg, kanskje den beste av alle». ³¹⁵

---

³¹¹ Schøning 1769a: 192.

³¹² Schøning 1771: 60.

³¹³ Schøning 1769a: 245.

³¹⁴ Schøning 1769a: 245.

³¹⁵ Koht 1922: 10.

De norske, svenske og danske kom til områder som var svakt preget av en menneskelig kultur. Av jotnene var mange utryddet og mange utvandret, men «Kiæmpene» satte likevel mest preg på de norske. Goterne ble etterhvert drevet ut av danskene, og mange av dem bosatte seg i de områder som skulle bli Nord-Tyskland.³¹⁶ De som innvandret til Norden, dannet etterhvert mer stabile styringsenheter. I nord var Helgeland og Trøndelag et slikt område, i syd oppsto Sveariket; i det Skånske lavlandet ble etterhvert Danmark et eget rike.

Det var ikke bare Tyskland som hadde mottatt folkestrømmer fra Norden. Også sakserne «have havt deres Herkomst fra vor Norden». Dette begrunnet han blant annet med at de hadde «været hengivne til Othins Dørkelse». I tidligere tider hadde også saksernes herskere regnet deres herkomst fra Odin (den siste Odin vel å merke). Schøning fant også at likheten på språkene var så stor at «Saxernes Sprog har i de ældre Tiider været aldeles overenstemmende med det Nordiske».³¹⁷ At nordiske folk hadde bredt seg enda videre ut i Europa, var også en kjensgjerning. Langobardene for eksempel var av nordisk avstamning. De hadde i sin tid utvandret fra de østlige områdene av Norden.

150 år før Suhms og Schønings vandrings skjema ble utarbeidet, hadde Descartes prøvd å nå frem til allmenne regler for menneskets erkjennelse – hva mennesket kan oppnå kunnskap om og hvilke begrensninger det har. Som Asgeir Svestad har bemerket, kan en se Suhms og Schønings lover og systemer som et tilsvarende prosjekt innen det historiske feltet.³¹⁸ Resultatet var da også en historisk fremstilling hvor menneskenes vandringer og folkenes ulike regenter ble plassert i et system preget av presisjon. Slik var det at Schøning – med tyngde – kunne hevde at «de fleeste, de største og de mægtigste nu værende Europæiske Stater ere stiftede af Folk fra vor Norden; at paa disse Folkes Love, Skikke, Maximer og Vedtægter er vor Europæiske Statsforfatning for det meeste bleven grundet; og at det var den Nordiske Ild, Fyrighed og Mood, som rev Europæ underkuede Nationer ud af det Romerske Slaverie».³¹⁹ Skulle en bringe historien til et av de eldste rikene i Europa i «sin rette Orden», så gjaldt den metoden Schøning og Suhm viste til. Dette krevde at man fulgte kildene nøye,

---

³¹⁶ Schøning sier blant annet at «mange fleere Udvandringer end de Gothers ere i meget gamle Tiider skede fra vor Nordiske Halv-Øe til de nordlige Kyster av Tydskland, hvilke næsten overalt synes med Nordiske Kolonier at være blevene besatte». Schøning 1769a: 249.

³¹⁷ Schøning 1769a: 255.

³¹⁸ Svestad 1995: 140.

³¹⁹ Og han fortsetter: «... som oplivede dem igien, som dannede dem efterhaanden til mægtige Stater, og gav dem den Skik og Form, som efterfølgende Tiider have viidere dannet og udpoleret, indtil de have faaet nu værende Skikkelse». Schøning 1771: Fortalen, upaginert.

for – som Schøning sa: «Uden at anvise sine Kilder, det forekom mig at være det samme omtrent, som at ville føre en Sag uden Vidner, eller bygge et Huus uden Grundvolde, eller sætte Historien i Classe med Romaner». ³²⁰ Samtidig fungerte arbeidet med kildene som en selvbekreftende prosess: Det faktum at Norge hadde en stor *mengde* kilder fra sin oldtid, bekreftet at de hadde en stor *troverdighet*, fordi de gav et sikrere fundament å bygge historien på. At dette skulle være sagnstoff, avfeide Schøning. Foucaults teori gjør det dermed enklere å forstå den usvikelige tro Schøning greide å mobilisere omkring kildene til Norges historie og disses troverdighet. Når Schøning hadde fastslått kildenes mangfoldighet og troverdighet, gav det han en trygg grunn å beskrive Norge og nordmennene i oldtiden på. Han brukte mye energi på *begrunnelsen* av sine påstander. I sin omtale av Schøning gir Lorents Wittrup – han hadde forøvrig vært Schønings elev – uttrykk for den tids syn på kildekritikken:

Og hvem tilkommer vel det fortjenestfulle Navn af en retskaffen Historiker? Vist ikke den, der blot fortæller alt, hvad der forekommer ham, som lader sig nøje med at ud- eller omskrive andre; men den, der paalideligen beretter det virkelige Sande, fremstiller tilforladelige Vidner, søger Kilderne selv, sammenligner nye og gamle, ja ofte modsigende Beretninger, for at finde det Rette. Paa denne sandige, tunge, men ved god Bedømmelse fuldkommen sikkre Vei, tør han ikke sjelden rette sine Forgængere, adsplitte, hvad de have samlet, og derimod igjen foreene, hvad de have troet, at burde adskilles. Slig Frihed tilkommer den Skribent, hvis Klogskab, Oprigtighed og Dyd er hans Medborgere bekjendt og har forskaffet ham Troværdighed. ³²¹

I det følgende vil jeg sette fokus på fremstillingen av Norge og nordmennene i hans norgeshistorie, og i analysen vil faktorer som natursyn, historieoppfatning og patriotisme være viktige. Men først noen bemerkninger til Foucaults teori i tillegg til de som allerede er anført foran (se kap. 3.2., 3.3. og 3.4.) Teorien kan være klargjørende, slik jeg har vist det her, men samtidig har det vært hevdet at det hefter problematiske trekk ved den.

3.9. Foucaults teori - noen problemer

Den teorien av Foucault som jeg har hentet inspirasjon fra i dette kapitlet, blir vanligvis omtalt som «post-strukturalistisk». Begrepet peker både på en arv fra og en reaksjon mot strukturalismen. Arven fra strukturalismen ligger spesielt i at en ikke fokuserer på aktørene som samfunnet består av, det vil si at subjektet ikke er det vesentlige. Sosiale fenomener

³²⁰ Schøning 1771: Fortalen, upaginert.

³²¹ Wittrup 1805 (1781): 222.

utgjør overindividuelle forhold som individet ikke er herre over, *strukturer*. Men mens strukturalistene gjerne forklarer slike overindividuelle forhold som universelle, er det motsatte tilfelle hos poststrukturalistene. De vil hevde at slike strukturer er situerte og lokale, og at verden består av et mangfold av slike.³²² Det er dette forholdet som gjør poststrukturalismen til en postmoderne posisjon, til forskjell fra strukturalismen som altså utgjør en såkalt moderne posisjon.³²³ Den postmoderne fagkritikken har møtt så mye motbør og så mange innvendinger at det er umulig å referere den i en sammenheng som denne.³²⁴ Jeg skal nevne tre momenter som har betydning for bruken av teori i dette kapitlet.

Det første momentet har med *endring* å gjøre. Foucaults kunnskapssystemer endres ved at aktører gjør «feil» i forhold til normen i et kunnskapssystem, noe som for klassisismens del til slutt fikk den konsekvens at kunnskapssystemet ble oppløst og avløst av et moderne kunnskapssystem (eller epistéme). Dette har minst to implikasjoner. Det første er at den genuint *historiske* innfallsvinkelen blir redusert, fordi faktorer som endring og prosess får mindre betydning. Det blir vanskeligere for eksempel å forklare sammenhengen mellom den intellektuelle revolusjon på 1600-tallet og utviklingen av moderne vitenskap og rasjonalitet når poenget for Foucault er at rasjonaliteten nettopp er forskjellig. Vi kan dermed ikke benytte samme målestokk på f.eks. Schøning og P. A. Munch siden de representerer to ulike kunnskapssystemer, noe som kan virke svært provoserende på mange mennesker. Jürgen Habermas er bare en av mange som har reagert på dette problemet.³²⁵ Den andre implikasjonen har å gjøre med menneskets sjanser til å kontrollere sin situasjon i verden; det er snakk om mennesket sin skaperkraft og påvirkning på historien. Menneskets skapende virksomhet kan oppleves som svært innskrenket hos Foucault; det er i hvert fall ikke her han legger vekten. Det ser heller ut til at mennesket er reproducenter og fanger av sin samtid – av sitt kunnskapssystem.

Det andre momentet har med *makt* å gjøre. Som jeg har forklart, mener Foucault at menneskets tanker og ytringer er styrt av større «tankeklaser» som kalles diskurser. Disse styrer også forskningen, dvs. at forskerne utøver makt ved at bare visse talemåter blir

---

³²² Schaanning 1993: 109 f.

³²³ Ikke alle vil være enig i at Foucault hører hjemme under rubrikken «postmodernisme» (jfr. Schaanning 1992: 253.), selv om det er vanlig å sette han i denne båsen (jfr. Østerud 1997: 1.).

³²⁴ Østerud (1997) og Knutsen (1996 og 1997) kan stå som eksempler på en faglig kritikk av postmoderne posisjoner her til lands.

³²⁵ Jamfør Jürgen Habermas' artikkel «Modernity versus Postmodernity» fra 1981.

tolerert. Mot dette har Knut Kjeldstadli reist kritikk på to punkter.³²⁶ For det første er ikke alle ytringer i et forskningsmiljø rettet mot det å utøve makt. Et annet utgangspunkt for ytringer er ønsket om å forstå eller bli forstått, noe som også gjelder mennesker som opererer innen forskjellige tankeordener. For det andre: Personer som virker innen ulike tankeordener eller kunnskapssystemer kan alle ytre noe *sant* om verden rundt seg og om historien. Selv om f.eks. Schønning levde i en annen tid så kan vi ikke *derfor* avvise hans utsagn på et generelt grunnlag.

Det tredje momentet har med *meningsforståelse* å gjøre. En vanlig hermeneutisk tilnæringsmåte er preget av svak kontekstualisme eller perspektivisme. Målet for en historiker – og dette målet tror de fleste er noenlunde oppnåelig – er å kunne forstå aktører som har handlet i fortiden. Det spørsmål som mange har reist i forbindelse med Foucault, er imidlertid om ikke fokuset her har forflyttet seg. Med en sterk grad av kontekstualisme – som hos Foucault – er det et spørsmål om forskeren ikke mer og mer trer i sentrum for interessen, mens det opprinnelige forskningsobjektet forsvinner av syne. Idéen som ligger bak kritikken mot Foucault, er at forskeren styres så sterkt av sin egen sosiokulturelle bakgrunn at meningen heller projiseres inn i forskningsobjektet, enn ut av det.³²⁷ Man skriver om seg selv. Foucaults omtale av de ulike kunnskapssystemene representerer en tankegang som derfor av enkelte vil oppfattes som problematisk.

Imidlertid kan det hele også ses fra den annen side, og vi kan hevde at en ved disse post-strukturalistiske innsiktene nettopp får frem de historiske fenomeners *historisitet*, dvs. at en ved hjelp av f.eks. Foucaults teorier blir satt ytterligere i stand til å formidle tidligere tiders rammer for forståelse og tankesett. Min egen posisjon er at en gjennom teorien om de ulike kunnskapssystemene bedre kan forstå *visse trekk* ved Schønning's historieproduksjon, og da særlig det som gjelder innvandringsteorien. Den måtte «avpasses» til alle vandringer av samtlige folk. I siste instans stammet jo samtlige folk fra *ett arnested*. Den eldste historien ble dermed fremstilt skjematisk og tabellarisk. Som et av flere utgangspunkt for en analyse av Gerhard Schønning som historiker er teorien dermed fruktbar.

---

³²⁶ Kjeldstadli 1999: 381.

³²⁷ Se Guneriusen 1996, hvor han behandler forholdet mellom interpretasjon og postmodernisme på sidene 187-206.

4. OM NORGE OG NORDMENNENE

4.1. Historie som et forråd av forbilder

Det å drive historisk forskning og å formidle historie bærer i seg et kreativt element. Dette kreative elementet får blant annet utløp i den historiske fortellingen (narrasjonen). Et av kjennemerkene ved den historisk fortellingen er dens veiledende og orienterende funksjon i forhold til offentligheten. Historiske fortellinger manifesterer seg, ifølge Jörn Rüsen, i fire forskjellige typer.³²⁸ For det første finnes den *tradisjonelle* historiske fortellingen. Vekten legges her på opphavet til den nærværende samfunnsformasjon. I den *eksemplariske* formen for fortelling forsøker man å demonstrere generelle og regelbundne handlingsanvisninger. Den *kritiske* fortellingens artsmerke er at avvik presenteres på en slik måte at det nærværende samfunnsliv problematiseres. Den *genetiske* fortellingens særkjenne er den vekten som blir lagt på endring. Elementer av hver av disse formene for historisk fortelling er tilstede i enhver historisk tekst, fordi den ene impliserer de andre formene. De er forskjellige, men likevel forbundet.

Den historiske fortellingen inneholder mer enn bare fakta. Den er komponert, men ideelt sett på en slik måte at den fungerer som en respons på menneskets behov for orientering i deres liv - på minst tre måter.³²⁹ *For det første* er historiefortelling og minne knyttet sammen. Fortellingen mobiliserer tidligere tiders erfaringer slik at de erfaringer mennesket til enhver tid gjør, blir forståelige, og en forventning om fremtiden blir muliggjort. *For det andre* organiserer fortellingen disse dimensjonene (altså erfaringer fra fortid og nåtid, og forventninger om fremtid) ved tiden med en forestilling om kontinuitet. Denne forestillingen føyer sammen de menneskelige erfaringer i historien med forventninger og intensjoner som ligger bak slike historiske erfaringer. Dermed blir erfaringer gjort i fortiden relevant for livet nå, og følgelig også som del av skapelsen om fremtiden. *For det tredje* etablerer en historisk fortelling et ståsted (identitet) både for forfatter og leser. Denne funksjonen er bestemmende for om man opplever kontinuiteten som reell eller ikke. Forestillingen om kontinuitet må

---

³²⁸ Rüsen 1993: 3-14. I det følgende baserer jeg meg på Rüsens teori.

³²⁹ Rüsen 1993: 5.

være av an slik art at den virker overbevisende på menneskene, selv i en verden preget av endring.

Det opplevde historiske behov for orientering får altså utløp gjennom de nevnte fire typene fortellinger. Som nevnt er alle typene representert i en historisk tekst; den ene dominant, de andre sekundære. På denne måten kan man analysere historiske tekster og epoker i historiografien; den dominerende formen for historisk fortelling i en tidsperiode danner slik en epoke. I et historisk perspektiv vil utviklingen gå fra en dominant form til en annen. Den tradisjonelle fortellingen var sannsynligvis dominerende helt til dannelsen av de store sivilisasjonene. I denne formen for fortelling er kontinuiteten representert ved varigheten til den opprinnelig konstituerte samfunnsformasjonen, et fenomen man opplever og ser. Identiteten dannes ved at denne kulturelle selvforståelsen stadig blir bekreftet. Som et moderne eksempel kan en tenke seg en festtale i en bedrift, hvor direktøren stadig kommer tilbake til grunnleggelsen og opprettholdelsen av bedriften og dens kultur. Innen den historisk orienterte litteraturen, vil jeg spesielt fremheve at en del av bygdebøkene er preget av å være tradisjonsfortellinger. Et eksempel på dette er *Bardu Bygdebok* (1950) av Eystein Eggen.

I de greske og romerske sivilisasjonene var det ikke den tradisjonelle historiske fortellingen som hadde hegemoniet; det var den eksemplariske. Tradisjoner alene gir nemlig ikke den orientering til menneskene som til enhver tid behøves. Tradisjoner er mangfoldige og varierende i sitt innhold, noe som skaper behov for regler eller prinsipper, som igjen dekker et mangfold av erfaringer. De ville bare fremstå som meningsløse subsumsjoner av erfaringer, var det ikke for den eksemplariske fortellingen. Den gir prinsipper og regler *aktualitet* i de ulike situasjoner. Den eksemplariske fortellingen minner en om situasjoner der en får demonstrert gyldigheten til generelle regler for adferd. Kontinuiteten trenger seg på ved at en opplever regler som overskrider forskjeller med hensyn til tid og sted som *gyldige*, f.eks. evige moralske leveregler. Identiteten formes ved at tidsoverskridende regler og prinsipper representerer gyldige adferdsmønstre: *Historien er livets læremester*. Vi kan i denne forbindelsen legge merke til at historien i antikken ble sterkt knyttet opp til retorikken. Denne forbindelsen sto sterkt helt opp til slutten av 1700-tallet. Enda var det som oftest læreren i retorikk som også foresto undervisningen i historie. Innen retorikken lærte en blant annet om kommunikasjon og om overbevisning. Og koblingen til historie var ikke tilfeldig:

Historiens fortellinger inneholdt gode eksempler som det var verdt å legge seg på minne. Historiene kunne si noe sant om menneskelivet, og historiefaget var således et nyttig, overbevisende og lærerikt fag.³³⁰ Vi skal merke oss at Gerhard Schøning var professor *både* i historie og veltalenhet.

Den tredje formen for historisk fortelling, den kritiske, er basert på menneskenes evne til å opponere mot regler, prinsipper og tradisjoner. En slik negasjon ligger som et bakteppe for enhver intendert endring av historisk og kulturell forståelse. Den kritiske formen minner en om de avvik som gjør livsbetingelsene problematisk. Kontinuiteten oppleves her bare indirekte fordi oppgaven her er å oppløse de kulturelt virkende ideer som fremmer kontinuitet. Man gjør det ved å fortelle anti-historier, og på den måten formes identiteten ved å fornekte gitte eksempler. Den kritiske fortellingen er en nødvendig katalysator i overgangen fra en dominerende form til en annen. Voltaire kan stå som eksempel her i det han sier: «When reading history it is but the only business of a healthy mind to refute it».³³¹ Her kan vi merke oss at Schøning ikke var særlig begeistret for Voltaires skrifter til tross for at han ellers hentet mange impulser fra den franske opplysningen.

På et historisk kontinuum må vi plassere overgangen fra en eksemplarisk form for fortelling som dominerende, til en genetisk form for fortelling som dominerende til perioden etter midten av 1700-tallet. I den genetiske fortellingen oppleves endring *i seg selv* som meningsfullt. Fortellinger i denne formen angir retning for de tid-lige (historiske) endringene til samfunnene og verden. Menneskene gis dermed anledning til å justere livsførselen i henhold til disse endringene. Denne formen for historisk fortelling viser oss de endringene som leder fra fremmede samfunnsformasjoner til «riktige», kjente og nære. Kontinuiteten er endring, og de endringene som skjer med hensyn til livsformene er nødvendig nettopp for å beholde dem. Identiteten er knyttet til pendlingen mellom endring og det permanente. Mennesket *må* hele tiden forholde seg til endringen; det *må* dermed utvikle refleksivitet og respondere på det nye som til enhver tid dukker opp. I et samfunn preget av transformasjon, står man likevel ikke i fare for å «miste seg selv», tvert om: Den menneskelige selvforståelsen blir knyttet til historien som endring. At fremtiden kommer til å bli

---

³³⁰ Lindhardt 1989: 71.

³³¹ Voltaire, sitert etter Jörn Rüsen 1993: 9.

annerledes enn fortiden, er naturlig – ja ønskelig, fordi fremskrittstanken etterhvert kom til å slå beina under tanken om at en kunne trekke *direkte* lærdommer fra fortiden.

4.2. Erfaring og forventning

I Zedlers *Universal-Lexicon* fra 1735 heter det: «For that which we cannot ourselves experience, we have to follow the experience of others».³³² Dette er uttrykk for en klassisk historieoppfatning (jfr. s. 7-9), og den eksemplariske fortellertypen som nettopp er presentert, var den dominerende. Historien er her midlet som lar oss gjenta tidligere tiders suksess og som samtidig kan hjelpe oss til å holde tidligere tiders feilgrep på avstand. I tillegg til egne erfaringer kan vi høste rikt av andres. Det er denne historieoppfatningen Schøning står som representant for. Han oppfordret sine «kiære Landsmænd» til å studere Norges historie med større interesse enn tidligere – et godt sted å begynne var naturligvis norgeshistorien slik Schøning selv presenterte den. Noen av disse lærestykkene skal jeg se nærmere på. Jeg kommer til å fremheve – i denne rekkefølgen – historiene om befolkningen på Røst anno 1432 (kap. 4.6.), Håkon den gode (kap. 4.7.) og Harald Hardråde (kap. 4.8.), slik Schøning så dem. For Schøning var ikke disse historiske eksemplene bare avsluttet fortidig virkelighet; med disse historiske lærestykkene ville han aktualisere historiske erfaringer fra Norges historie for det lyttende publikum.

Dypest sett kan vi finne kilder til Schønings holdning overfor erfaringer helt tilbake i den gresk-romerske og den jødisk-kristne tradisjonen. I begge tradisjonene finnes et mønster av *gjentagelse* i forhold til historien. Dette ytrer seg blant annet gjennom en overbevisning om at mennesket av natur er uforanderlig. Med henvisning til Det gamle testamentet kan vi også peke på et element av «tilbakekomst»; særlig representert ved profetiene som allerede har gått i oppfyllelse én gang (ved Jesus), og som siden igjen skal gå i oppfyllelse når Jesus på den siste dag vender tilbake og gjør slutt på all jordisk historie.³³³

I denne forbindelse er forholdet mellom menneskenes erfaringer og forventninger av stor betydning. Reinhart Koselleck har gitt begrepene *erfaringsrom* og *forventningshorisont*

³³² Sitert etter Koselleck 1985: 22.

³³³ Kittang 1983: 25.

innhold.³³⁴ *Erfaring* er fortid som er virksom i nåtiden, det vil si at hendelsene i fortiden kjennes relevante. Fremtiden oppleves likeledes som nærværende og virksom i nåtiden. Man skulle umiddelbart tro at disse begrepene var uttrykk for to sider av en slags orden og at de beskrev to forskjellige kvaliteter ved den, men det er bare delvis slik. Fortid og fremtid er aldri helt sammenfallende, og på samme måte kan aldri en forventning fullt ut deduseres fra erfaringen. Erfaringsrom er nettopp romlig fordi erfaringen fra «tidligere tider» er samlet i en totalitet. Erfaring er det en har opplevd eller lært, som en bærer med seg; enten har en den med seg bevisst i hukommelsen eller så fremtrer den gjennom våre ubevisste handlingsmønstre.³³⁵ Alt ved «tidligere tider» er tilstede samtidig; erfaringer er ikke ordnet etter kronologi. Da er det riktigere å bruke en tidsmetafor som *horisont* omkring *forventningen*. Bak horisonten går en linje hvor stadig nye erfaringer vil gjøres. Spriket mellom erfaring og forventning blir til et dilemma for oss. En kan ikke bygge sine forventninger utelukkende på erfaringer. Det kan vi ikke av den enkle grunn at ting ofte skjer slik de ikke var forventet å skje. Hva mer er: I et historisk perspektiv har forholdet mellom erfaring og forventning endret seg.

Fra andre halvdel av 1700-tallet begynte man å se på fremtiden med nye øyne; man betraktet den mer og mer som nytiden (Neuzeit), eller den tiden som en enda ikke hadde erfart og som en dermed ikke kjente.³³⁶ Årsaken til dette var at den opplevde forskjellen mellom erfaring og forventning stadig ble større. Det vil si at man fant et nytt erfaringsrom som strakte seg inn i fremtiden. Tidligere hadde endringstakten i samfunnet vært såpass lav at forestillingen om en konstant menneskenatur hadde vært plausibel.³³⁷ Men når utviklingen mot det moderne skjøt fart, viste det seg at det erfaringsrommet en bygde på i mindre grad kunne mestre forventningene. På denne bakgrunn var det at forholdet mellom disse to størrelsene endret seg. De forventningene som gikk utenom all tidligere erfaring hadde særlig kirken tradisjonelt henvist til det hinsidige; der skulle oppfyllelsen skje. Med forestillingen om *fremskrittet* ble det imidlertid mulig å ha nokså profane forventninger som gikk utenpå erfaringene: Det var opp til menneskene å innfri dem. Vi kan blant annet betrakte den engelske og skotske opplysningen gjennom disse brilleglassene. Der ble man bevisst at den tenkning en målbar var fremkommet i en *historisk sammenheng*. Man fremhevet blant annet

---

³³⁴ Se Koselleck 1985: 267-288; Fulsås 1999: 84 f.

³³⁵ Se Sandmo 1998: 26.

³³⁶ Koselleck 1985: 276; Fulsås 1999: 85 f.

³³⁷ Koselleck 1985: 276 ff; Jaeger og Rüsen 1992: 16 f; Fulsås 1997: 107.

det politiske grunnlaget for naturretten som uttrykksformer for en historisk frigjøringsprosess for borgerskapet. Slik ble fremskrittet til en virkelig historisk endring; et signal om den historiske betraktningmåten som tilhører moderne samfunn. I moderne samfunn blir nåtid og fremtid betraktet som kvalitativt annerledes enn det passerte. Det er dette som ligger bak endringen fra en eksemplarisk til en genetisk forståelse og fremstilling av historien. Et sentralt uttrykk for dette var de skotske opplysningsfilosofenes – blant annet Adam Smiths – vektlegging av det materielle grunnlaget for de samfunnsmessige fremskritt.³³⁸

Med fremskrittet så man etterhvert at både erfaringene og forventningene hviler på temporære premisser. Dette fikk en umiddelbar virkning ved at en nå, på en annen måte enn tidligere, ble satt i stand til å *sammenligne*. Man kunne sammenligne grupper og klasser, men ikke minst forskjellige *land* på en ny måte. For selv om ett land i ett øyeblikk ble opplevd å være «tilbakestående» på visse områder, kunne en likevel være optimist. Man kunne nemlig, bare man festet de riktige grepene, *forvente* å gjøre fremskritt.

Men likevel: På Schønings tid kan vi si at ideen om fremskritt ble presentert i bunden form. Hos Schønning, som forøvrig hos Montesquieu og Rousseau, var riktignok historien forstått som et produkt av menneskelige handlinger, selv om de menneskelige handlinger var underlagt særlige vilkår som klima, moral, politikk og geografi. Dermed kan utviklingen presenteres som en lineær historie, mot stadig mer siviliserte samfunn (jfr. den naturrettslige utviklingsforståelsen). Men som Atle Kittang sier: Denne prosessen er samtidig en kamp mellom fornuft og ufornuft.³³⁹ Man oppnår fremskritt ved å opptre stadig mer rasjonelt. Historieskrivningen får dermed *et didaktisk preg* over seg. I både samtid og fortid lette en derfor med lys og lykte etter fornuftige og ufornuftige handlinger. Dette kunne en gjøre fordi mennesket i noen grad ble vurdert etter en evig og universell norm. Det var vanlig å hente slike forbilder og normer fra antikken. Til langt inn på 1800-tallet kom antikken slik til å spille en grunnleggende rolle i formingen av lærde personers grunnholdning – deres *habitus*. Også Schønings dannelse og tilnæringsmåte var formet på bakgrunn av de klassiske idealer, men en didaktikk for Norge skapte han ut av den norske historie.

---

³³⁸ Se blant annet Jaeger og Rüsen 1992: 12 ff.

³³⁹ Kittang 1983: 31.

4.3. Et riss av den teoretiske bakgrunn for Schønings norgeshistorie

Som vi tidligere har sett (kapittel 2.6.), var Norges topografi og befolkning relativt dårlig kartlagt ved midten av 1700-tallet. Selv hos statsadministrasjonen og kongen rådde det mye usikkerhet om disse spørsmålene, og bedre ble ikke kunnskapen om landet når man kom lenger sør i Europa. Ludvig Holberg ble på en noe kuriøs måte gjort oppmerksom på dette. Da Holberg var på reise omkring år 1700, kom han blant annet til Roma. Her snakket han med en person som angivelig hadde lest adskillig om landene der nord. Han spurte Holberg om han hadde sett en nordmann noen gang? Da Holberg svarte at han *var* fra Norge, ble den andre meget forundret. Han foreslo derpå at Holberg sikkert hadde utenlandske foreldre; «thi han vidste vel at norske Folk vare vandskabte, og havde Ansigter der lignede meere Svinehoveder end Menneskers».³⁴⁰

Kulturen tilhørte landene i sør, de landene hvor den antikke kulturen hadde satt sitt preg. Kulturen fulgte fremdeles grensene til *Pax Romana*, og her var Norden utdefinert. Ernst Sars beretter en historie om tyskeren Michel Behaim som i 1450 foretok en reise langs Vestlandet opp til Trondheim. Tyskeren var tydelig mett av inntrykk:

Aldrig i mit Liv saa jeg et fælere, vildere, mer forunderligt Land. Intet uden Klippevægge, saavidt Øiet kunde naa; Bjerge og Dale af steile Stenmure, og midt imellem dem det brusende Hav. Man gruer blot ved at løfte Blikket saa høit iveiret; og, hvor man ser ud over Landet, møder Øiet intet uden selsomt dannede Fjelde...Det kan man nok kalde et hæsligt Land; men fattigt kan det ikke kaldes.³⁴¹

Før 1700-tallet var Norden fjernt både i romlig og kulturell forstand. I dette århundret skulle etterhvert også disse landskapene komme mer «på moten». Dette var imidlertid ikke første gang de nordlige områdene ble beskrevet i positive vendinger. I kapittel 2.4. beskrev jeg den svenske tradisjonen på dette feltet. Jeg har tidligere også fremhevet (kapittel 3.1.) hvordan havet og kysten i nord ble betraktet som omgivelser preget av skapelseskraft og autentisitet. Men nå ble dette mer kraftfullt. Livet i nord fortonte seg som harmonisk, fritt og ekte. Da Voltaire, som kanskje var *den* fremtredende samfunnskritiker, skrev boken om Karl den XII (1731), hyllet han svenskene som et sunt og sterkt folkeslag.³⁴² Men også andre omgivelser

³⁴⁰ Holberg (1729), sitert etter Christensen 1993: 42.

³⁴¹ Sars S.V. bind 2, 1912: 449, note 1.

³⁴² Gunnar Castrén har oversatt et parti fra historien om Karl den XII: «Svenskene äro välväxta, kraftiga, viga; de förmå uthärda de tyngsta arbeten, hunger och nöd; de äro födda till krigare, stolta, mer tappra än arbetsamma, varför de länge försummat och ännu i dag illa sköta sin handel, som ensam kunda förskaffa deras

enn de nordlige kunne ha en foredlende effekt. Også fjellandskaper, som de man fant i Alpene, ble på 1700-tallet beskrevet i positive vendinger. Hos den sveitsiske naturvitenskapsmannen Albrecht von Haller finner vi i et dikt fra 1729 (*Die Alpen*) at den sveitsiske fjellbonden blir fremstilt som uberørt og sunn, men i motsetning til hva? Ivar Sagmo har fremholdt at dyder som flid, nøysomhet, trofasthet, åpenhet og ærlighet særlig ble kommunisert av det europeiske borgerskapets ideologer som en front mot det herskende aristokratiets levemåte.³⁴³ Særlig i Frankrike var det vanskelig for borgerskapet å etablere en politisk plattform hvor man kunne utøve innflytelse. I denne situasjonen grep mange skribenter i opplysningstidens Europa til moralske kategorier og historiske eksempler som siktet mot en mer egalitær samfunnsstruktur. Den kjente formelen ble *tilbake til naturen*.

I sitt hovedverk fra 1748, *Lovenes ånd*, tok Montesquieu opp forholdet mellom de politiske institusjoner og geografiske, klimatiske, økonomiske og sosiale forhold.³⁴⁴ I det samme verket presenterte han også det synspunkt at kilden til friheten i Europa var å finne i Norden. Det var de ytre forhold som var årsaken til dette, fordi klimaet (kulden) og miljøet herdet befolkningen og gjorde den sterk, selvstendig og modig:

Jag vet icke, om den berömda Rudbeck, som i sin Atlantica så prisat Skandinavien, talat om det stora företräde, som bör ställa de nationer, som bo där, över alla andra folk i världen: det nämligen att de varit urkällan till Europas frihet, det vill säga till nästan all den frihet som i dag (...) finnes bland människorna. Goten Jordanes har kallat Norden människosläktets ursprungsort. Jag skulle hellre kalla den ursprungsorten för de verktyg, som bryta de i södern smidda järnen. Det är där de nationer bildas, som draga ut från sina land för att tillintetgöra tyranner och slavar och lära människorna att då naturen gjort dem lika, förnuftet kunna göra dem beroende blott för deras egen lyckas skull.³⁴⁵

Tidligere (kapittel 3.1.) har jeg fremhevet Buffon som en betydningsfull premissleverandør for Schønings tenkemåte. En annen inspirasjonskilde kan ha vært Paul-Henri Mallet, men hans største fortjeneste ligger nok i at han gjennom sin danmarkshistorie gjorde gamle ordninger som Allting og odelslover kjent for et bredt europeisk publikum.³⁴⁶ Det var nærliggende for mange som ble kjent med den gamle nordiske rettspraksis å trekke den

---

land vad det saknar» (Castrén 1910: 107.). Gerhard Schønning og P. F. Suhm hadde ikke synderlig mye til overs for Voltaire. Mer om Voltaire og beskrivelsen av svenskene, se f.eks. Blikrud 1997: 195.

³⁴³ Sagmo 1991: 192.

³⁴⁴ Det foreligger en temmelig omfattende og overbevisende litteratur om Montesquieus betydning for Schønning. Samtlige forfattere som har befattet seg med dette, hevder at særlig miljøteorien var vesentlig for Schønings forståelse av den nordiske - og særlig norske - karakteren. Av nyere litteratur på dette området, må spesielt Olav Christensens bidrag nevnes. Se Christensen 1993: 37-84; 1996: 59-75; 1998: 51-74.

³⁴⁵ Montesquieu, sitert etter Castrén 1910: 108.

slutning at en ordning som *Magna Carta* og den statsbyggende virksomheten som fulgte i Europa etter vikingtiden var blitt etablert på bakgrunn av normannernes virksomhet.³⁴⁷

En borger av den frie republikken Genève, Rousseau, kom til å gi et annet vesentlig teoretisk bidrag som Schøning satte høyt (se foran kap. 1.1.). Mens Montesquieus bok ble en lærebok i borgerlig politisk liberalisme hvor borgernes *ulikhet* skulle representeres gjennom maktfordelingen, argumenterte Rousseau på et annet grunnlag. Siden det materielle skaper ulikhet, må lovgivningen gjenopprette denne skjevheten. Det var også et viktig prinsipp for han at den politiske makten måtte organiseres så nær det suverene folket som mulig.³⁴⁸ Gerhard Schøning var inspirert av Rousseau, spesielt av hans beskrivelse av menneskene som levde i naturtilstanden,³⁴⁹ tydelig inspirert av livet til den frie og idylliserte sveitsiske fjellbonden:

[Schøning] yndede og meget den berømte Rousseau's Sætning om Menneskets større Lykke i den naturlige Stand, end i den slebne, hvorved han derhos tilstod, at Videnskaber ere Mennesket i dets nærværende Tilstand umistelige og fornødne. Og havde vi angaaende denne Rousseau's Mening om Menneskets Lyksalighed i hans naturlige Tilstand, ofte en venskabelig Strid.³⁵⁰

Det er P. F. Suhm som bekjenner dette til oss. Liksom Rousseau kom også Schøning til å legge vekt på menneskets «Lyksalighed» i naturtilstanden. Rousseau hadde hevdet at mennesket etterhvert gav opp den individuelle suvereniteten og dannet et suverent folk. Denne suvereniteten ble aldri overgitt til noen fyrste eller hersker; det var folket som var bærere av *den*.³⁵¹ I det opprinnelige samfunn hadde heller ikke ulikhetene vært synderlig fremtredende, men sivilisasjonen hadde gjennomgått et forfall på dette punktet. En annen som forfektet dette synet var Jens Kraft, professor ved Sorø Akademi.³⁵² Gerhard Schøning ble professor ved dette akademiet i 1765, samme år som Kraft døde, og dermed kunne de ikke diskutere disse spørsmålene direkte. Det må likevel presiseres at også Kraft, med sin bok *Kort Fortæling om de vilde Folks Indretninger, Skikke og Meninger* (1760), var en inspirasjonskilde for Schøning.

---

³⁴⁶ Corbin 1994 (1988): 129.

³⁴⁷ Christensen 1996: 62.

³⁴⁸ Kåre Tønneson: *Revolusjonen som rystet Europa*, 1989: 32.

³⁴⁹ For en grundig gjennomgang av denne siden ved Rousseaus filosofi, se Truls Winthers artikkel *Natur og samfunn hos Jean-Jacques Rousseau*. I *Kirke og Kultur*, hefte 4, 1975.

³⁵⁰ P. F. Suhm i fortalen til tredje bind av Gerhard Schønings *Norges Riges Historie*, 1781, upaginert.

³⁵¹ Tønnesson 1989: 31 f.

Mennesker i en mer opprinnelig tilstand; mennesker som eide frihet og som levde i et ubesudlet miljø: Hvor kunne disse menneskene finnes? Schønings svar ble at de særlig var å finne i fjell- og fjordlandet Norge, noe som følgelig *dannet* dem; og at friheten levde videre – om enn i lutret form – hos de suverene bøndene, noe spesielt *odelen* var et uttrykk for.³⁵³ Han sier at mange utenforstående (og uforstående) har beskrevet landet på en forstemmende og ukorrekt måte: «Fremmede have ... afmalet og afmale endnu tildeels dette Land som hæslikt, som yderst koldt og ufrugtbart».³⁵⁴ Men landet var i virkeligheten både rikt, vakkert og sunt for menneskene.

4.4. Tysk, dansk og norsk

«Firehundreaarig natten, ruged over abekatten», skrev Henrik Ibsen i Peer Gynt. I likhet med Henrik Ibsen har som kjent også historikerne dvelt adskillig ved unionen med Danmark og oppløsningen av den. Man har spesielt vært opptatt av hvilke krefter som var de sterkest virkende i forløpet til 1814. Noen historikere (f.eks. Steen og Seip) har lagt størst vekt på de utenrikspolitiske hendelsene relativt kort tid før freden i Kiel; andre (f.eks. Sars, Koht og Lunden) har festet seg mer med de langsiktige nasjonale utviklingstrekk. Imidlertid har ingen, heller ikke Steen og Seip, benektet at det fantes en identifisering med norske særtrekk også før 1814 og at det fant sted en viss selvhevdelse blant norske patrioter.

Odd Arvid Storsveen har presisert at den norske patriotismen før 1814 må studeres som et eget politisk og ideologisk prosjekt, og at man i større grad enn tidligere må rette innfallsvinkelen etter denne innsikten.³⁵⁵ Men også han setter den norske patriotismen i forbindelse med 1814. Han hevder at løsrivelsen fra unionen med Danmark ikke kan knyttes til «patriotismens konkrete målsettinger».³⁵⁶ Likevel kan man spore idémessige forutsetninger til den *formen* nasjonalstaten fikk etter oppløsningen av unionen. Dette begrunnes gjennom tre argumenter. For det første var patriotene bevisst sin egenart: Det fantes en identitet som var samlet rundt visse geografiske og kulturelle særegenheter. Min lesning av Schønning støtter dette synspunktet. Storsveen finner for det andre at det tidvis

---

³⁵² Kristiansen 1997: 74.

³⁵³ Dette synes også å være i samsvar med det Olav Christensen har hevdet. Se for eksempel Christensen 1993, sidene 39 og 50.

³⁵⁴ Schønning 1771: 79, note qq.

³⁵⁵ Storsveen 1997: 9 f. Hans analyse retter særlig søkelyset mot patriotismen i perioden 1784-1801.

også fantes en «*spontan samhörighet*, eller spontan nasjonal-følelse» hos den gruppen som artikulerte patriotiske synspunkter. Men det fantes ingen politisk vilje til å bryte ut av dobbeltmonarkiet og danne en nasjonalstat.³⁵⁷ Man kan for det tredje, med Øystein Sørensen, si at resonansen i befolkningen manglet.³⁵⁸ Det patriotiske prosjektet møtte ikke et bekreftende ekko fra befolkningen – så og si en enighet om et nasjonalt symbolunivers. Først med den moderne nasjonalstaten møtes eliten og befolkningen i et felles prosjekt. At Norge var et eget *rike* var man likevel klar over, og dette er en medvirkende forklaring på den norske elitens motvilje mot å godta diktatet fra Kiel.

Begrepet *patriotisme* kunne bety flere ting (se også kap. 5.1.). I en allmenn forstand ble begrepet forstått som god borgerånd. Patriot var den som viet seg til det felles beste. Å vise god borgerånd var en dyd. I allmennpatriotisk forstand var det innenfor staten – det vil si Danmark-Norge og hertugdømmene – at en skulle vise slik borgerånd.³⁵⁹ For en mann som Tyge Rothe (1731-1795) var fedrelandet der hvor man levde som en nyttig borger og en lojal støttespiller for staten. Med boken *Tanker om Kiærlighed til Fædernelandet* (1759) kom han likevel utilsiktet til å fremprovosere en aktualisering av identiteten. I tillegg til det vi kan kalle en kosmopolitisk patriotisme (el. helstatspatriotisme) utviklet det seg etterhvert en norsk patriotisme hvor det som angikk *fødelandets* interesser sto i fokus. Også Rothe hadde kjent til denne alternative patriotismen, men argumentert mot den.³⁶⁰ Et tidlig uttrykk fant den hos Eiler Hagerup (1736-1795), en ung norsk jurist. Hagerup hevdet i *Brev om Kierlighed til Fædrenelandet* (1767) at fødestedskriteriet var avgjørende for ens patriotiske holdning, og fedrelandet var nå forstått som det landet en var født og vokst opp i.³⁶¹ Hagerups syn var på dette punktet i samsvar med Schønings. Schønning gir klart uttrykk for dette i minnetalen over biskop Gunnerus:

Skulde da, høistærede Patrioter, skulde vel saa skinnende Exempler, ei opmuntre os, til at elske Fædrenelandet, til at opofre det vor Tiid, vor Formue, vore Sinds eller Legems Kræfter, og ved disse sande Fortienester, at gjøre os til retskafne Borgere deraf [dvs. av fedrelandet]? Jo! Høistærede! her, her er den Bane, paa hvilken vor Dyd bør prøves, paa hvilken de gamle Græker og Romere, vore gamle Forfædre tildeels, have gjort sig saa berømte, saa agtede og ærede blant Efterkommerne. Søge vi den sande Ære: her kan den vindes; trage vi efter et uddødeligt Navn, ville vi leve blant den sildigste Efterslægt, i Efterkommernes taknemlige Erindring: her kan saa

³⁵⁶ Storsveen 1997: 137.

³⁵⁷ Storsveen 1997: 137 f.

³⁵⁸ Sørensen 1998: 21.

³⁵⁹ Storsveen 1997: 16 ff.

³⁶⁰ Feldbæk 1998: 164.

³⁶¹ Storsveen 1997: 27; Feldbæk 1998: 165.

stort Øiemeed opnaaes; arbeide vi for Eftertiiden: Eftertiiden skal skjønnede derpaa; fæste vi vort Øie, meere paa det almindelige Beste, end paa eegne Fordeele, søge vi vor Berømmelse i Fædrenelandets Ære og Vel, arbeide vi derpaa med foreenede Kræfter, og stræbe vi deri at overgaae hinanden, ei i en laant Æres, i store Riigdommes, i Pragts og Overdaadigheds forfængelige Glands: saa skal det blive saa riigt, paa store, paa tappre, paa lærde, paa kyndige og duelige Borgere, som det nu er riigt, paa Elve og Søer, paa Klipper og Biærge, paa Moradse og udørkede Marke.³⁶²

Hos Schøning og Hagerup betydde patriotisme først og fremst å vie seg til det felles beste innen *fødelandet*, og for dem ville det si Norge.

Hagerup, som siden ble amtmann i Finnmark, tok også et oppgjør med den statlige ansettelsespolitikken av embetsmenn. Han mente at alt for mange fremmede – særlig tyske – embetsmenn ble foretrukket fremfor norske og danske.³⁶³ Hagerup formulerte patriotiske krav overfor eneveldet. Skulle befolkningen elske fedrelandet, så måtte kongen bevise at kjærligheten var gjensidig. De som var født i Danmark-Norge måtte settes først. Dette var en innstilling som nådde et foreløpig høydepunkt under Ove Høegh-Guldbergs styre. I 1776 ble nemlig forskjellen mellom dansk-norsk og tysk bekreftet gjennom innføringen av innfødsretten som slo fast at kun de som var født i staten kunne få embeter der.

Også Schøning deltok i den grenseoppgangen som ble gått mellom tysk og dansk-norsk. Blant annet kom han opp i debatt med den store tyske historikeren August Ludwig von Schlözer. I sin *Allgemeine nordische Geschichte* (1771), som utgjorde ett bind av hans voluminøse verdenshistorie, bygde Schlözer i overveiende grad på Schønings arbeider. Her og der føyde imidlertid Schlözer inn kritiske kommentarer i teksten – kommentarer som viste at han var uenig med Schøning på viktige punkter. Schlözer snakker om «der Dänische Geschichtsforscher» Gerhard Schøning.³⁶⁴ Schøning var tråkket på tærne. Han følte seg slett ikke som dansk. Da han lanserte den pamfletten hvor han gikk i rette med Schlözer, valgte han derfor navnet «Sigurd Sigurdsen», et navn som ga assosiasjoner til den norske oldtiden (!).

Schlözer hadde hatt flere innvendinger til Schønings historiske fremstillinger. Blant de kritiske bemerkningene var kritikken mot innvandringsteorien. Schlözer kunne godta den

³⁶² Schøning 1774: 59 f.

³⁶³ Feldbæk 1994: 23; Feldbæk 1998: 165.

³⁶⁴ Schlözer 1771: 269.

som en *mulighet*, men ikke som an allmenngyldig teori. Hvis innvandringsteorien hadde noen rekkevidde, hvorfor ble den ikke brukt av historikere over hele Europa?³⁶⁵ En annen hovedinnvending fra den tyske historiker ble like viktig for Schøning å korrigere. Den gikk ut på at Norden (dvs. «des Europäischen Nordens») neppe kunne sies å ha hatt en historie som med noenlunde sikkerhet kunne rekonstrueres før på 900-tallet; «ei førend i det 10de Hundrede-Aar, ei førend Skrive-Kunsten blev indførdt, ei førend den Christne Religion begyndte at trænge frem i Norden».³⁶⁶ Før dette var ikke kildene troverdige, mente Schlözer, og henviste med dette Schønings fremstilling av den heroiske fortiden ut i mørket. «Jeg indser det ikke», var Schønings kommentar. Også Schøning hadde uttrykt skepsis til kildene om de eldste tider, men som vi har sett tidligere, brukte han dem – ikke minst fordi de dessuten kunne bygge opp under forestillingen om en historisk orden, et sammenhengende system.

Avgrensningen mot den tyske kulturen ble etablert gjennom innvandringsteorien og bekreftet ved de språklige forskjellene mellom folkene. Ettersom «vore mod Norden vandrende Forfædre havde didhen en kortere Vei, end de Tydskes ... til det yderste af Tydskland paa den nordvestlige Kant, er det intet Under, men heel naturligt, at vor Nordens første Beboere havde besat samme, liige indtil dens yderste Grændser mod Sønden og Tydskland, førend de Tydskes Forfædre naaede didhen».³⁶⁷ Uansett hvor inntatt menn som Leibniz og Eccard hadde vært i tanken om at Norden måtte ha hadde fått sin befolkning fra tyske områder, mente likevel Schøning at disse teoriene neppe kunne holde stikk. For det første var det neppe slik at de folkene som hadde vandret nordover automatisk ville foretrekke varmere strøk som Tyskland og ikke Norden. Disse folkene var nemlig ikke « af det kiælne Slags, og deres Føde eller Næring bestod fornemmelig i Jagt og Fiskerie, hvortil i vor Norden var i det mindste ligesaa god Leilighed, som i Tydskland».³⁶⁸ Man kunne heller ikke slutte, som Eccard, at et i antall mindre folk måtte stamme fra et større:

Paa de Grund kunde man paastaae, at ... en Engelsk Amerikaner engang i Fremtiden beviise, at de Engelske, og en Spansk Amerikaner, at de Spanske havde deres Herkomst fra det Engelske og Spanske Amerika.³⁶⁹

³⁶⁵ Schlözer 1771: 269. Schlözer spør: «Warum fangen nicht alle Geschichtschreiber aller Länder, Städte und Dörfer mit dieser Rechnung an ... ?

³⁶⁶ Schlözer 1771: 254 f; Schøning 1773b: 29. På tross av disse kritiske anmerkningene følger Schlözer den fremstillingen Schøning hadde gitt svært tett.

³⁶⁷ Schøning 1769a: 191 f.

³⁶⁸ Schøning 1769a: 193.

De nordiske folkeslag og det tyske var nært beslektet, men likevel forskjellige. Likeledes lignet det tyske språk og de nordiske språk i mange henseende på hverandre. Men også innen Norden fantes det språklige forskjeller: «det Tydske Sprog nærme sig meere til det Danske, end til det Norske eller det Svenske».³⁷⁰ Forskjellen mellom tysk og nordisk kunne man spore langt tilbake i tid. Om lag 500 år før Kristus etablerte det seg samfunn i de tre landområdene som etterhvert skulle danne basis for de Nordiske rikene, slik vi så det i kapittel 3.8. Disse folkene hadde oppnådd et kulturelt nivå som innebar et klart overtak på det tyske folket. Dette kunne også bevise at de Nordiske rikene ikke var yngre folkeslag enn tyskerne, det forholdt seg motsatt: De var *eldre*. Mens Schøning fant kildebelegg for at Nordiske folk til og med hadde bygd hus til *kornet* i eldre tid, kunne Cornelius Tacitus (55-120) fortelle i *Germanica* at *det* folket bodde «i hist og her adspredde Hytter».³⁷¹ Mens de Nordiske folk hadde utforsket havet i vest, hadde tyskerne «i de Ting været aldeles ukyndige».³⁷² Utsagn som dette må ha gjort inntrykk i denne perioden hvor den tyske dominansen i helstaten var sterk. Dansk selvfølelse fikk også næring gjennom Schønings forfatterskap, men Schøning kom spesielt til å legge vekt på det særnorske.

4.5. Landet og lynnet

Det faktum at Norge ligger langt mot nord, og ikke langt mot sør, for eksempel der hvor Malakkastredet ligger, er nok av større betydning enn at det er nordmenn som bor her. Hadde arten nordmenn bodd ved Malakkastredet så hadde vel vår skjebne vært mer lik dem som bor der i dag.

Dag Solstad³⁷³

Den 14. januar 1766 døde Fredrik 5., og den schizofrene Christian 7. ble konge. Hans valgspråk var *gloria ex amore patriae* – «i kjærlighet til fedrelandet vil jeg søke min ære». Det var dette valgspråket Eiler Hagerup hadde hatt i tankene mens han skrev sitt patriotiske skrift.³⁷⁴ I 1769 begynte det å gå rykter om at kongens tyske reiselege, Johan Friedrich

---

³⁶⁹ Schøning 1769a: 193.

³⁷⁰ Schøning 1769a: 198.

³⁷¹ Schøning 1769a: 208.

³⁷² Schøning 1769a: 209.

³⁷³ Dag Solstad i *Gymnaslærer Pedersens Beretning om den store politiske vekkelsen som har hjem søkt vårt land*, side 6.

³⁷⁴ Også Schøning hadde merket seg dette valgspråket, og også Schøning tolket fedreland som fødeland. Schøning kunne dermed tillate seg å koble sammen «Kiærlighed til Fædrenelandet» med en gunstig behandling

Struensee (1737-1772), var i ferd med å tilrive seg makten fra den syke kongen. I 1770 fjernet Struensee de siste rivaler om makten, og i september samme år opphevet han sensuren; motivet hans var nok helst å åpne for kritikk av det forrige regimet. Diktatoren ble arrestert den 17. januar 1772 og henrettet utenfor København samme år. Perioden fra 1770 til 1773 refereres gjerne til som *trykkefrihetsperioden*. Når sensuren ble opphevet virvlet mange tanker og følelser opp som tidligere hadde vært belagt med taushet i det offentlige rom. Norske embetsmenn klagde over at Norge ble tilsidesatt og København favorisert. Klagene falt hovedsakelig i fire grupper: Krav om egen bank; krav om eget universitet; kritikk av den administrative og politiske ledelsen i København og en misfornøyd holdning til hvordan Norge ble behandlet i den økonomiske politikken.³⁷⁵ Allerede i sin åpningstale som rektor ved katedralskolen i Trondheim hadde Schøning ytret et savn etter vitenskapelige institusjoner i landet. Siden kom han ved flere anledninger til å gjenta dette, blant annet i *Tronhiemske Samlinger* i 1763:

Thi vort Land er underkastet den haarde skiebne, fremfor andre polerte Lande i Europa, at det intet eget Academie har, faa private Bog-Samlinger, som ere af nogen sønderlig Betydenhed, og slet ingen offentlige Boglader, ingen Forlæggere af Bøger, faa eller ingen Opmuntringer og Exempler, og følgelig faa, som efter saadanne Omstændigheder enten ville, eller ere i Stand til at gjøre noget enten i det ene eller det andet.³⁷⁶

I tillegg til de konkrete målsetningene man ser i denne norske patriotismens første fase, kan man blant den norske borgerlige elite spore en sterk vektlegging av og identifisering med Norges fortid. Det er særlig her Gerhard Schøning kom til å utmerke seg som den toneangivende skikkelse.³⁷⁷

Ifølge Schøning, var de første menneskene som kom til Norge fra «et Land, fuldt av Biærge».³⁷⁸ I Norge fant de vilt nok i skogene, og i innsjøene og havet var det fisk nok til å dekke ethvert behov. Disse menneskene utviklet egenskaper som oppriktighet, stort mot, attrå etter hevn, samt hardførhet og styrke. Deres fryktløshet og selvstendige vesen kom fra den miljøpåvirkning de var utsatt for og den oppdragelsen de hadde. Uansett hvor kalde og øde de nordligste landskapene kunne synes for mennesker som ikke hadde en nordisk

---

av Norge - han tenkte da på Videnskabselskabet særlig, men også «vort Lands Vel» overhodet. Jamfør Schøning 1774: 58.

³⁷⁵ Feldbæk 1994: 29.

³⁷⁶ Schøning 1763a: 352 f.

³⁷⁷ Se også Bull 1916; Bagge og Mykland 1987; Lunden 1992; Christensen 1993, 1996, 1998.

³⁷⁸ Schøning 1771: 5.

oppdragelse, «kunne de dog meget vel have været anstændige for Folk af den ældste Jotiske Smag».³⁷⁹ Denne innstillingen hadde endret seg med tiden:

Af Natur og Vane [var de] dannede eller hærdede til vor Norden, til dens Klipper, til dens Kulde; hvilke altså maae dømmes, ei efter vor kiælne Opdragelse, eller efter vor, for Legemet Størke og Størrelse, Helbred og Haardførhed i mange Maader forkeerte eller fordervelige Levemaade, der saa lidet passer sig med den Himmel-Egn, under hvilken vi leve: Vi spiise med Indianer og Mohrer; vi drikke med Chineser og Araber; vi klæde os med Franske, Spanske og Italienerne; vi leve næsten allesammen, og næsten i alle Ting, ei meere som Indbyggere af Norden, men som Beboere af en ganske anden Himmel-Egn, uliige vore Forfædre.³⁸⁰

Budskapet var klart: Skulle nordmennene unngå å bli en broket kopi av andre «Nationer», måtte man studere forfedrene og på en bedre måte prøve å leve opp til de opprinnelige norske karaktertrekk.³⁸¹ Det var deres oppdragelse og deres frie og utvungne levemåte som gjorde de eldste forfedrene til «en Skræk, end ogsaa for deres Naboer». Hadde det noensinne vært til et folk «af Kiæmpe-Art», så måtte de ha bodd i de nordlige områdene hevdet Schøning – og ble trodd. Andreas Bull stadfestet dette synspunktet med sin anti-evolusjonistiske «arkeologiske» innfallsvinkel: «Jeg fant en Hierne-Skal, som var større end min, Mon jeg i Dværge-Slægt nedstamme kan fra hin?».³⁸² Schøning selv trodde at en del av det som kildene visste å berette om «Kiæmpene» var fabler, men likevel var det «meget deri». Som jeg har vist i kapittel 3.1., var Schøning inspirert av de «biologiske» teorier som sa at de levende skapninger på jorden antok de mest imponerende dimensjoner i nordområdene.

De eldste beboere av landet vandret altså lykkelig rundt i fjellene, noe Schøning ikke fant det minste merkelig: «Man finder der ofte de feedeste Græsgange, de fiskeriigeste Vande, de smukkeste eller frieste Udsigter; der drager man den reeneste Luft; der er Himmelen de fleste Tiider klar, Vandet sundt og Angenemt».³⁸³ Deres kjæreste eiendom var i henhold til Schøning *friheten*; denne særegenheten som de eldste forfedrene eide på grunn av miljøpåvirkningen og oppdragelsen. De gamle nordmenn fant seg vel tilrette i de norske landskapene, eller – med Olav Christensens uttrykk – «de gamle nordmenn elsket sitt

³⁷⁹ Schøning 1771: 16. De menneskene som kom først til de Nordiske områdene, kalte Schøning for «Joter». Mer om dette, se kapittel 3.7.

³⁸⁰ Schøning 1771: 18 f.

³⁸¹ Schøning 1773a: Fortalen, upaginert.

³⁸² Bull, sitert etter Christensen 1998: 66.

³⁸³ Schøning 1771: 26.

fedreland slik Schøning selv gjorde».³⁸⁴ Dette fjellrike landskapet var nordmennenes generøse omgivelser, og i selve landskapet lå kontrasten til det utenlandske. Beskrivelsene av natur, slik vi møter dem hos Schøning og mange av hans samtidige, skal vi forsøke å forstå som en forkledt beskrivelse av menneskene og av de ulike samfunnssystemene.³⁸⁵ Derfor ligger det en kulturell avgrensning i selve lokaliteten, i at det er *Norge* som beskrives. Anne Eriksen skriver at en slik stedliggjøring bidrar til å konkretisere historien.³⁸⁶ Historien blir langt lettere tilgjengelig slik, på grunn av den nærheten som stedliggjøringen skaper. Ved å knytte historien til natur, slik Schøning gjorde, blir opplevelsen av samhörighet og kontinuitet forsterket.

4.6. *Befolkningen på Røst anno 1432*

Nordmennene hadde først slått seg ned i det «Trondhiemske, men især Helgeland, eller nu værende Nordlande».³⁸⁷ I Norden var nordmennene i en særstilling, og det særlig siden de hadde tatt opp i seg dygdene til «Kiæmpene». «Den edle ville» var i historisk sammenheng *urnorsk*, og kjerneområdet hadde vært det nordafjellske. Schøning fant en kontinuitet i norsk lynne, og dermed i norsk historie; det var et lynne man særlig kunne spore hos bønder og fiskere. På sin store reise i Norge i årene 1773-1775 kom han blant annet innom Kringlen, stedet hvor «en Flok uøvede Bønder ... nedlagde et langt stærkere Corps, af gamle veløvede Scottske Soldater» i år 1612.³⁸⁸ Dette var, sier Schøning, et historisk eksempel «der kan tiene til Beviis, at den Ild og Varme, det Mood og den Tapperhed, som gjorde de Norske, i gamle Dage, til en Skræk, næsten for heele Europa, endnu ulmer i de Norske Bønders Brøst».³⁸⁹

Enda mer begeistring enn over slaget ved Kringlen greide Schøning å mobilisere i historien om Piero (Pietro) Qverini.³⁹⁰ Han skrev aldri noe som *spesielt* omhandlet det vestlige eller sydlige Norge. Skriftene hans omhandlet for en stor del Norge som helhet, eller de omhandlet det nordafjellske. Han var sterkt knyttet til Trøndelag og «Nordlandene». Da han

³⁸⁴ Christensen 1998: 64.

³⁸⁵ Jfr. også Wærp 1997: 21.

³⁸⁶ Christensen 1998: 64 f.; jfr. også Eriksen 1999: 49.

³⁸⁷ Schøning 1771: 81. Felles for all innvandring til Norge var at den enten hadde skjedd fra nordøst, over Bottenviken, eller over Ålandshavet. For mer om dette, se kapittel 3.

³⁸⁸ Schøning 1926 (1773-1775): 85 f.

³⁸⁹ Schøning 1926 (1773-1775): 85. Se også Olav Christensen 1993: 50.

kom over historien om venetianeren Piero Qverinis forlis på Røst, vekket det naturligvis hans interesse:

Det er rart at finde noget, henhørende til den Norske Historie og Geografi, samt til den Norskes Levemaade, Skikke og Sæder i de midlere Tider at oplyse og forbedre, ja saa rart, at hvert Stykke, som deri kan opdages eller bekiendt gøres, bør ansees som en funden Skat.³⁹¹

Det kan tenkes at noen lærde danske eller norske har kjent til denne beretningen tidligere, men Schøning er den første som virkelig gransker den.³⁹² Piero Qverinis beretning var en glimrende kilde til kulturhistorisk analyse.

Qverini la en dag i april 1431 ut fra Kreta med skipet fullastet av vin. Meningen var å nå det flamske markedet i Nederlandene. Helt fra starten av seilasen hadde de 68 ombord store problemer. De nådde ikke Lisboa før i slutten av august. På turen videre nordover ble skipet rammet av voldsomme stormer; masten knakk og skipet drev vidt omkring. Til slutt, etter måneders avdrift, måtte man gå over i skipsbåtene, og det var en av disse som til slutt strandet på «Sandey» en januardag i 1432. Her levde de på eksistensminimum inntil noen fiskere fant dem i slutten av februar. Da var det bare 11 tilbake av de opprinnelig 68.

Her begynner Schøning sine kulturhistoriske betraktninger. Qverini kom til Røst i februar, til hvilken tid «alle Mandspersoner, som formaae at arbeide, [er] ude paa Søen den heele dag, hvorfra de ei komme hiem førend mod Aftenen, trætte og hungrige, saa de da behøve at pleie og hvile sig. Dette deres Torske-Fiskerie begynder gjerne ved Kyndelmisse Tider og varer til henimod Paaske, da de ofte maae søge Fisken 1. á 2. Norske Mile i det aabne Hav, brugende ei Garn, men allene Snøre og Angel».³⁹³

---

³⁹⁰ For å lese mer om Qverinis beretning om Røst, se Helge A. Wolds bok *I paradisetts første krets* (1991).

³⁹¹ Denne beretningen var trykt i Venezia i Gio Battista Ramusios klassiske samling *Navigazioni e viaggi*, utgitt i tre bind (1550-1559). Piero Qverinis reise ble her trykt for første gang under titlene *Viaggio del magnifico messer Piero Qvirino gentilluomo Vinitiano* og *Naufragio del sopradetto messer Piero Qvirino descritto per Christoforo Fioravante & Nicolo di Michiel, che ui si trovarono presenti*. Den ble videre oversatt til tysk i 1613 i Hieronymus Megisers reisebeskrivelser fra Norden *Septentrio novantiquus, oder Die Neue NortWelt*. Denne tyske teksten var noe unøyaktig, og det var denne teksten Schøning benyttet seg av. Se Schøning 1763b: 96; Wold 1991: 71 f.

³⁹² Også Helge A. Wold fremhever Schøning som den første som bidro til å gjøre Qverinis beretning kjent på norsk. Han skriver også, i forbindelse med Schønings påvisning av at det var Sandøy de strandet på, at Schøning «naturligvis aldri [hadde] vært på Røst, så hans tolkning bygde helt og holdent på en gjennomgang av de aktuelle stedsnavnene i området». Det er kanskje riktig at Schøning ikke hadde vært på Røst, det vet vi ikke, men noe kjennskap til landskapene hadde han sikkert; Schøning selv var fra Lofoten som hans familie forøvrig. Wolds teori er at Qverini kanskje ikke strandet på Sandøy, men på Storfjellet. Se Wold 1991, henholdsvis side 45 og 64.

³⁹³ Schøning 1763b: 113 f, note y.

På Røst³⁹⁴ bodde det i 1432 «120. Siele», fordelt på 12 hus. De levde alle som en av fiske, «eftersom i denne yderste Lands Ort voxte ingen Slags Frugt eller Korn». ³⁹⁵ Befolkningen var meget nevenyttig og begavet; de lagde alt de trengte til sin virksomhet selv. Qverini hadde også beskrevet dem som svært gudfryktige, noe som påkaller et hjertesukk hos Schøning:

Gud give at vore Landsmænd, end og i Nordlandene og paa Røst selv, vare endnu saa gudfryktige, dydige og skikkelige, som paa de Tider, her omtales! Men derimellem er, desværre! vel en kiendelig Forskiel. ³⁹⁶

Befolkningen på Røst kjente ikke til tyveri som sosialt problem, og følgelig måtte ingen «Eiendele inden Laas og Lukkelse». De var også svært sømmelige og uskyldige i forholdet mellom kjønnene og hadde ingen mistanke til at utukt kunne finne sted. Qverini og hans «tvende Staldrødre» fikk også sove sammen med den mest fremstående personen, hans kone og voksne barn. Fiskeren sto endog opp og dro med sine sønner for å fiske «og lod sin Kone og sine Døttre blive liggende efter sig, med samme Sikkerhed, som om de havde ligget i deres Moders Arme». ³⁹⁷ Denne sømmelige tilstanden var likevel «en stor Fuldkommenhed, som neppe nogensteds nu mer er at finde, ligesom den ogsaa har været i de Tider meget rar blant de Norske selv, hvilke i den Punkt ei vare saa hellige». ³⁹⁸ Christofalo Fioravante, styrmannen, kunne selv bevitne at de hadde «været ligesom i Paradis, blant de uskyldige engle, naar de vilde ligne den mod Levemaaden i de Italienske Lande». ³⁹⁹ De hadde vært gjester i paradisetts første krets, som Helge A. Wold har uttrykt det.

For å fostre et slikt folk, måtte oppdragelsen være finstemt. Det var derfor ingen overraskelse for Schøning at de ble oppdratt til å beherske og tåle omgivelsene:

For at hærde deres børn og vænne dem til at taale Kulden, brugte de den underlige Maneer, at saa snart de vare fødte, og alleene fire Dage gamle, lagde de dem ganske nøgne paa Gulvet, midt under bemeldte Hull paa Taget [i årestua], hvilket de aabnede, for at lade det snee paa dem. Ved hvilket og andet saadant de bleve saa

---

³⁹⁴ Schøning forteller om Røst at man har «den Sagn i Nordlandene, et det tilforn har staaet under Vand, eller været blant de skiulte Lande, Hulder-Lande kaldede, som ei sees, uden sielden og i visse Tilfælde, af hvilket Slags Lande de foregive, at der endnu ligger eet i Syd-Syd-Vest fra Røst, om jeg ret erindrer, Ut-Røst kaldet». Schøning 1763b: 123 f., note o.

³⁹⁵ Schøning 1763b: 118, note e.

³⁹⁶ Schøning 1763b: 119, note q.

³⁹⁷ Schøning 1763b: 120.

³⁹⁸ Schøning 1763b: 120 f, note h.

³⁹⁹ Schøning 1763b: 120.

haardføre, at de siden, naar de vare over deres Børn-Alder, kunde taale Kulden, den maatte være saa stræng, som den være vilde!⁴⁰⁰

Til dette bemerker Schøning at oppdragelsen slik man *nå* kunne observere den i Norge, var blitt altfor øm og kjælen. Dette skjedde selv blant «... Gemeene og Bønder, som gjøre deres Børn uskikkede til at taale Ondt og Kulde, uduelige til Arbeide, samt til dovne, lade og vellystige Mennesker».⁴⁰¹ Men *mulighetene* i nord var store.

Schøning kom avslutningsvis også inn på disse beboernes økonomiske avhengighetsforhold til Bergen. Hele befolkningens rikdom og handel ble beregnet i fisk, og i mai måned måtte de reise til Bergen for å bytte i varer som kom fra flere steder i Europa. Schøning beretter at denne handelen vedvarer «... endnu, men om den er meget tienlig for de Sidste [fiskerne i Nordlandene], om den ei paa en bedre Fod kunde indrettes, og om Nordlandene ei vare best tiente med egen Kiøbstæd, det er noget, som jeg ei vil gjøre mig til Dommer udi».⁴⁰² Tendensen gjennom Schønings skrivearbeid støtter alltid opp under den mening at «Nordlandene» burde få en egen «Kiøbstad» for å hjelpe på den næringsmessige «indvortes Rørelse i Landet».

4.7. Håkon den godes eksemplariske styresett

Det bildet av den norske odelsbonden som blant annet Schøning kom til å utpensle, hentet, som vi har sett, inspirasjon den franske kritikken av den urbane og aristokratiske sivilisasjon som hadde fjernet seg fra det naturlige. Den begeistrede fremstilling av odelsbonden lot seg dermed forene med frihetstankene innen den franske liberalismen og med den fysiokratiske økonomiske teori hvor det ble hevdet at verdiene i samfunnet stammet fra bondens foredling av jorden.

At heroiseringen av den norske odelsbonden kom til å få svært stor betydning, kan vi se på utformingen av grunnloven i 1814, og ikke minst kan vi se det hos Christian Magnus Falsen. I boken *Norges Odelsret, med Hensyn paa Rigets Constitution* (1815) skulle han blant annet greie ut om opphavet til denne institusjonen. Han så at under Hårfagreætten var Norge «en

---

⁴⁰⁰ Schøning 1763b: 127 f.

⁴⁰¹ Schøning 1763b: 127, note y.

⁴⁰² Schøning 1763b: 131, note f.

agerdyrkende, derhos krigersk Nation, regjeret af en Konge med indskrænket Magt».⁴⁰³ Særlig kunne Falsen vise til Håkon den godes tid for å få frem dette poenget. Falsen holdt blant annet Schøning som sannhetsvitne til sin fremstilling av odelsretten under Håkon den gode. Også tidligere nevnte Hans Paus hadde beskjeftiget seg med disse spørsmålene. Allerede i 1751-52 hadde han som nevnt gitt ut sin *Samling af gamle norske Love* (1-2) (se kap. 2.3.). Han hadde her nøret opp under det syn syn på middelalderens og vikingetidens Norge som også Schøning forfektet, at det var et ordnet og sivilisert samfunn.⁴⁰⁴ Vi skal se nærmere på Schønings fremstilling av kong Håkon den gode som «gav bøndene odelen igjen».

Wencke Landmark skriver om Schøning at «de rent forfatningsmessige problemer har han liten forståelse for, så at han uten betenkning kan kalle Håkon den Gode en enevoldskonge».⁴⁰⁵ Dette er bare én måte å tolke Schøning på, og jeg vil mene at den er noe forkjær. Som vi skal se, var studiet av Norges historie ikke først og fremst en kildekritisk øvelse; det var også en fremstilling av styreformer og samfunnsformasjoner som sentralmakten i København burde ta lærdom av. Ved å kjenne nordmenns egenart, ville man se at styresettet ikke burde anrettes på en hvilken som helst måte. Også på dette området var altså Schønings historiske bevissthet dominert av fortiden – av erfaringene. I før-moderne samfunn, eller som her, i grålysningen av det moderne, dominerer fortiden over fremtiden. Skillet mellom erfaring og forventning er relativt lite; dette er en typisk før-moderne innstilling. Det moderne ved Schønings historiske fremstilling av det politiske feltet ligger i troen på menneskets egen skaperkraft og medvirkning: At mennesket selv kan skape en bedre fremtid:⁴⁰⁶

Velkommen, du den gyldene Tiid, som nu begynder at fremgaae, men som Forsynet fornemmelig har giemt til vore Efterkommere! Lykynsket være, Du vort Fædreneland, du, vor Efterslægt med saa stor en Velstand. Vi see dig, skiønt maaskee endnu langt borte; vi see dig dog, i et smigrende Haab, giennem en grundet Formodning; den Dorskheds og Liigegyldigheds Søv, som havde fæstet sin Boepæl paa vore Øienlaage, begynder at forsvinde; i mange Ting, som vi enten ikke saae, eller saae, uden Følelse, have vi faaet Øinene aabne; og vi stræbe, i andre, at frariive dem det Vankundigheds Floor og Dække, som var slængt derover. De forige Tiiders Forsømmelighed tragte vi efter at oprette; vi søge, dertil at udfinde de kraftigste

---

⁴⁰³ Falsen 1815: 20.

⁴⁰⁴ Hagland 1998: 172.

⁴⁰⁵ Landmark 1940: 114.

⁴⁰⁶ Sandmo 1998: 27.

Midler, de lætteste og beqvemmeste Veie; og alt dette er vort Selskabs Ynske, Øiemeed, og fornemste Bestræbelse.⁴⁰⁷

Skjelden ser man et så tydelig eksempel på opplysningstro og fremskrittsoptimisme som dette. Men denne fremskrittsoptimismen hvilte på et svakt fundament i opplysningstiden. Schøning trodde på fremtiden men han hadde ikke noe avklart forhold til *hvordan* fremskritt og utvikling kunne finne sted. Men samtidig blottlegger altså Schøning en moderne innstilling til den politiske skaperkraft og til hvordan menneskene selv kan påvirke sin fremtid. Spenningen mellom erfaringsrommets dominans og fremskrittsoptimismen kommer godt frem nettopp i Schønings fremstilling av Norge under Håkon den gode.

Harald Hårfagres eneste sønn med dronning Ragnhild, Eirik Blodøks, ble selv av sine egne skalder *bare* prist som en veldig kriger; hans motstandere kalte han for «folkeundertrykkeren» og «lovbryteren». Alles «Sind og Attraae» vendte seg derfor fra kong Eirik, særlig for «hans voldsomme Opførsel og Lovenes Krænkelse».⁴⁰⁸ Håkon den gode (Adalsteinsfostre) hadde unnsloppet kong Eiriks vrede. Han hadde vokst opp i England hos kong Æthelstan, og gjennom oppveksten ble det etterhvert klart at han hadde store evner:

I alle Slags Legems Øvelser forhvervede han sig en ugemeen Færdighed; ... hans heele Legems Dannelse var desuden fortræffelig og majestætisk; og den blev prydet af en ugemeen Viisdom og Forstand, af Veltalenhed og god Indsigt i den Christne Religion.⁴⁰⁹

Håkon den gode ble etterhvert kjent med tilstandene i Norge under Eirik Blodøks. Han opplevde det nærmest som en plikt, ifølge Schøning, å gjøre noe med situasjonen. Det største initiativet kom likevel fra nordmennene selv:

Dette er tydeligt af at de Norske, formedelst Ericks, men fornemmelig hans Dronnings, Gunnhilds Tyrranie, kaldte Hagen [dvs. Håkon] tilbage fra Engelland, og satte ham til Konge.⁴¹⁰

I boken *Tanker om Kiærlighed til Fædernelandet* (1759) hadde Tyge Rothe lansert en forståelse av fedrelandet som et slags borgerlig selskap, hvor selve kjærligheten til det inngikk som en moralsk plikt.⁴¹¹ Men fedrelandskjærligheten ble ikke dermed etablert betingelsesløst av borgerne. Det land en knyttet slike bånd til, måtte styres på en slik måte at

⁴⁰⁷ Schøning 1774: 61.

⁴⁰⁸ Schøning 1773a: 271.

⁴⁰⁹ Schøning 1773a: 266.

⁴¹⁰ Schøning 1773a: 267 f, note gg.

borgerne følte seg som frie mennesker, ikke som treller. Ekte fedrelandskjærighet kunne altså ikke etableres under et diktatorisk eller «tyrannisk» styre; det kunne bare etableres i et gjensidig og harmonisk samvirke med borgerne.⁴¹² Dette var holdninger Rothe og Schøning delte. Vi skjønner, gjennom presentasjonen av kong Eirik Blodøks, at Schøning betraktet hans innstilling og hans måte å styre på som grunnleggende forfeilet; kong Eirik hadde en undertrykkende stil som *med nødvendighet* måtte føre til at han ble mislikt og til slutt måtte forlate tronen. Nordmennene kunne ikke leve med et slikt styresett.

Annerledes forholder det seg med Håkon den gode.⁴¹³ Han var, ifølge Schøning, klar over at Norge var bebodd av et folk som i all tid hadde vært frihetssøkende og stridbart. Når riket hadde blitt samlet under én hånd ved Harald Hårfagre, hadde dette folkets frihetstrang blitt årsak til de største omveltninger i Europa:

Denne Friihed [blir] for den største Deel berøvet, og omstøbt i en ganske anden Form; de største Striidshelte og Vovehalse, hærdede ved idelige Krige, mod Frygt, mod Fare, mod Døden selv, blive underkuede eller fordrevne; ... og dette giver Anledning til store og betydelige Forandringer, næsten over heele Europa. Alle Have, det store Vester-Hav især, opfyldes af Norske Flygtige, som vanke om for at finde andre Boepæle og et nyt Fædreneland. De Tydske, Franske, Skotske, Engelske og Irrske Kyster angriibes, besættes eller udplyndres; nye Konge- og Jarls-Riger oprettes, paa Orkenøerne, i Skotland, i Irrland og Engelland; og et nyt Norge, et Nordmandie anlægges i Frankeriige, midt i Europa selv.⁴¹⁴

Schøning fant altså at nordmennene på denne tiden ikke hadde vært mulig å kue. Den skarpsindige regenten Håkon den gode hadde forstått dette. Ved sin kloke oppførsel dro han «alles Opmærksomhet til sig».⁴¹⁵ På tinget i Trøndelag i 937⁴¹⁶ ba han «Almuen» om å «overdrage ham den Kongelige Titel». For å makte å holde på denne posisjonen behøvde han bøndenes hjelp, «men til Belønning for en saa vigtig Tieneste, vilde han derimod gjøre alle Bønder odelbaarne, og give dem deres Odels-Rettigheter tilbake».⁴¹⁷ Der hvor Harald Hårfagre hadde lagt bånd på bøndenes frihet, valgte Håkon den gode å føye seg etter deres «natur». Ifølge Schøning var det vesentligste formål for kong Håkons styre å få opprettet et

---

⁴¹¹ Storsveen 1997: 25.

⁴¹² Storsveen 1997: 26.

⁴¹³ Schøning sier om tilnavnet «den gode» at det var «en Titel, som hos en Regents Navn bør skrives med meere end gyldene Bogstaver, og sættes langt over de i Historien pralende Tilnavne af Stor, Seierrig, Striidbar m.fl. (Schøning 1773a: 287.).

⁴¹⁴ Schøning 1773a: 226 f.

⁴¹⁵ Schøning 1773a: 271.

⁴¹⁶ Dette er dét årstallet Schøning setter for hyllingen av Håkon den gode på tinget i Trøndelag.

⁴¹⁷ Schøning 1773a: 278.

godt virkende og rettslig solid samfunn; «hans Regiering blev derfor een af de lykkeligste for Norge». ⁴¹⁸

I det andre bindet av *Norges Riiges Historie* kunne arveprins Fredrik (1753-1805) – som boken var dedisert til – lese følgende om Håkon den gode:

Er det en Feil hos en Regent, som det i visse Tilfælde kan blive, at viise Lempfældighed mod Undersaatterne, at give efter for en oprørt Almue, at eftergive visse personlige Fornærmelser; da er det een af de ælskværdigste Feil. ⁴¹⁹

Arveprinsen var preses (el. «formann») for Videnskabselskabet i Trondheim. Han hadde en viss politisk innflytelse inntil 1784, og han synes selv å ha strebet etter en posisjon som Norges særlige beskytter. ⁴²⁰ Det var altså ikke uten grunn at Schønings appell gikk spesielt til han:

Deres Kongelige Høihed har, i saa mange, saa vigtige poster, viist de største prøver paa Hans naadigste og kiærligste Sindelav mod den Norske Nation; Han har værdiget det sin Beskyttelse; Han har bæret det i Norge oprættede lærde Selskab med sit præsidio; og Han har, ved mange andre Vælgjærninger, forbundet sig Nationens Hiærter og Tilbøielighed. ⁴²¹

Schønning regnet med at hans «Kongelige Høihed ... skulde kaste et naadigt Øie til dette Folkes Historie, for endnu nøiere at kiænde denne brave Nation».

Den politiske maktens oppkomst, og begrunnelsen av makten, sto i sentrum for den politiske teorien i Schønings levetid. Man kan sikkert hevde, som Jens Arup Seip, at årsaken til dette er at makten var spredt på så få hender i denne perioden. ⁴²² På dette tidspunktet hadde man også forkastet teorien om «kongedømmet av Guds nåde». I stedet satte man teorien om *folkesuvereniteten*; den teorien som sier at «det enkelte menneske er den opprinnelige kilde til all myndighet». ⁴²³ Schønings utlegninger om Håkon den gode må ses på denne bakgrunnen. Vi har sett at Schønning beskriver det styret Eirik Blodøks administrerte som «tyrannisk»; ja, heller ikke Harald Hårfagres styre blir beskrevet i rosende vendinger – fordi han la bånd på folkets frihet. Schønning kunne bare oppleve makten som legitim i den grad

---

⁴¹⁸ Schønning 1773a: 289.

⁴¹⁹ Schønning 1773a: 411 f.

⁴²⁰ Feldebæk 1998: 194.

⁴²¹ Schønning 1773a: Dedikasjonen, upaginert.

⁴²² Seip 1958: 407.

⁴²³ Seip 1958: 407.

den ikke gikk på tvers av sentrale verdier hos folket *selv*, nettopp slik som i Håkon den godes tid.

4.8. Heltekongen Harald Hardråde: «En skræk - end også for Naboene»

Kong Harald Haardraade, som uden al Tvil har været en af de tapperste, klogeste, mest bereiste og forsøgte, samt myndigste Konger i vor Norden, om ei heri den ypperste blant dem, nedstammede i lige Linie fra den første Norske Enevolds Konge Harald Haarfager, som regierede her i Norge i det niende og tiende Seculo.⁴²⁴

Slik åpner Gerhard Schøning beretningen om Nordens kanskje største heltekonge, Harald Hardråde. Ifølge Francis Bull kom idéen til boken *Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie*, med en samling biografier, fra en løytnant Karl Leopold von Scherewien, en mann av russisk-tysk herkomst. Man skulle etterligne den engelske boken *Lives of the most eminent Persons of Great Britain and Ireland*. Imidlertid ble Suhms og Schønings bidrag de eneste konkrete levningene etter Scherewiens initiativ.⁴²⁵

Schøning bestemte at Harald Sigurdsson Hardråde måtte være født i 1016, ettersom han ifølge kildene skulle være ved 15 års alder da han deltok i «Slaget paa Stikkelstad». Ved denne alderen «var han allerede en høi og stor Mand af Vext, og viste ved sit Mod, Styrke og Forstand, hvad Haab man kunde gjøre sig om ham».⁴²⁶ I dette slaget falt som kjent kong Olav Haraldsson (den Hellige), og Harald Hardråde ble selv såret. Etter at sårene var leget, bar ferden over til Gardarike⁴²⁷ (Russland) og «Kong Jarislaus», som han i de følgende tre år arbeidet for. Siden dro han til «Constantinopel», hvor han straks trådte i «Tieneste og Sold hos Keiserinden Zoë».⁴²⁸ Nå var han hærfører for grekerne, og i denne perioden «sværmede» han «vidt og bredt omkring».⁴²⁹ Harald dro først på hærtog til Jerusalem og Asia; siden kom han til Sicilia (1038-1040) og Afrika, før han avsluttet med krigen i

⁴²⁴ Schøning 1757a: 243 ff.

⁴²⁵ Bull 1916: 157 f.

⁴²⁶ Schøning 1757a: 250.

⁴²⁷ Svenske vikinger greide å feste et politisk grep om deler av det som nå er Russland, Hviterussland, og Ukraina. Ordet «russ» (ros) skal opprinnelig være et navn på disse vikingene. Det første russiske vikingriket oppsto rundt Novgorod og dette riket ble kalt Gardarike. Se Krag 1995: 16.

⁴²⁸ Schøning mener han kom dit i 1034 noe P. A. Munch er uenig med han i; han mener 1032 er det korrekte. Se Munch 1875 (1849): 535 f. Claus Krag setter i *Vikingtid og rikssamling 800-1130* denne begivenheten til år 1035. Se Krag 1995: 170.

⁴²⁹ Schøning 1757a: 265.

Bulgaria. Da P. A. Munch i avhandlingen *Kritiske Undersøgelser om vore Kongesagaers Fremstilling af Harald Sigurdssøns (Haardraades) Bedrifter i den græske Kejsers Tjeneste* gransket Haralds fremferd i Bysants, var det kun én hovedsak med hensyn til kronologien han kunne rette på: Hærtoget i Asia og Afrika var deler av én stor manøver.

I 1045 fikk den store hærføreren høre at hans «Broder-Søn Magnus var bleven Konge ei alene i Norge, men og efter *Horde-Knuds* død, over Danmark».⁴³⁰ Etter å ha mottatt denne nyheten, reiste Harald hjemover. På hjemturen dro han på nytt gjennom Gardarike. Her ble han gift med den «Russiske Konges Jarisleifs Dotter Ellisif eller Elisabeth». Da han så traff kong Magnus Olavsson i Norge, krevde han sin del av riket, noe både kongen og «Einar Thambaskelver, ... den ypperste blant de Norske Herrer», avsto. Da Harald merket at riket «ei med det gode var at faae» reiste han til Sverige og gikk i forbund med Svein Estridsson. Kong Magnus ble urolig, og vi skjønner at dette nok skyldtes Haralds egenskaper:

Dette uagtet begynte dog Magnus nøiere at overveie Sagen hos sig selv, og som Harald den Tid blev anseet for at være større og stærkere, end andre, desuden begavet med en særdeles Visdom og Forstand, saa at alt hvad han tog sig for, gemenligen gik ham an, han og altid havde været meget lykkelig i Krig, og var nu foruden alt dette saa overmaade rig.⁴³¹

Kong Magnus «slog ... sig til fredelige Tanker» og tilbød Harald sin del av riket. En tid etter, den 25. oktober 1047, døde kong Magnus. Harald fikk «arve» Norge, men ikke Danmark; der fikk Svein Estridsson – mannen som i kort tid hadde vært hans kumpan – et stadig fastere grep. I 1048 dro Harald «med Skibe og Folk» over til Jylland, «skiændende og brændende overalt der i Landet, den heele Sommer igiennem, dog uden at faae noget af Landet sig underlagt».⁴³² Etter dette toktet rustet han seg på nytt, «Saa det siden en Tid lang blev de Norskes aarlige Sædvane, hver sommer at drage til Danmark, for at der ligesom inddrive og afhente deres visse aarlige Rettighed».⁴³³ Nordmennene maktet, på tross av sin tallmessige underlegenhet, til en viss grad å kue danskene.⁴³⁴

---

⁴³⁰ Etter at Knut den mektige i England døde i 1035, ble det dansk-engelske rike delt mellom sønnene hans. I 1040 ble den ene av hans sønner - Hardeknut - konge i begge disse rikene; men Hardeknut døde bare to år senere, og Edvard Bekjenneren ble konge i England. I Danmark fantes ingen opplagt tronfølger, noe som medførte en rivalisering om tronen, også fra norsk side. Se Krag 1995: 169.

⁴³¹ *Schøning* 1757a: 282 f.

⁴³² *Schøning* 1757a: 303 f.

⁴³³ *Schøning* 1757a: 305.

⁴³⁴ Edvard Bull dy. skriver om forholdet mellom de nordiske landene perioden under Olav Tryggvasons styre: «I kongesagaen kan vi av og til merke at folk var stolte av å være nordmenn. Etter Snorres fortelling sa Olav Tryggvason før slaget ved Svold at hans folk ikke trengte være redde for daner og svear; men de måtte vente

Schønning viste at nordmennene, helt siden vikingetiden, hadde vært større krigere enn andre. I tillegg til at det bare var nordmennene som delvis hadde tatt opp i seg den eldste «jotniske» befolkning, hadde de også fått en tøff og tilpasset norsk oppdragelse. Helten og nordmannen var én og samme – og dermed et attraktivt forbilde.⁴³⁵ Dette er et poeng også Kåre Lunden har presisert. Han viser blant annet til Schønning's fremstilling av jomsvikingene ved Hjørungavåg, hvor Schønning's oppfatning er klar: «At holde ud mod dem, skulde derfor bemeldte Omstændigheder, næppe have været mueligt for andre, end for Nordmænd ...».⁴³⁶

Kongen hadde også innenlandske problemer å stri med. Et av de største var Einar Tambarskjelve. Han hadde vært kong Magnus' nære støttespiller. Han hadde ofte gått imot kong Harald, «og overalt viist sig mer myndig, stivfindet og hovmodig, end det kunde anstaae en saa høymodig Herre, som Harald var». Einar Tambarskjelve var et problem, særlig siden han var «klog, lovkyndig, overmaade dristig, ... og havde altid Almuen paa sin Side». Ved én anledning ble han så overmodig «at han slog Kongens egne Paarørende ihjel, og paa et offentlig Ting, hvor Kongen selv var tilstede, med Magt bortførde en Tyv, som var greben i Byen, og ført didhen for at lide Dom og Straf».⁴³⁷ På forsoningsmøtet mellom Einar og Harald, ble Einar tatt av dage:

I det samme han var vel kommen ind ad Døren, og havde sagt disse Ord: Mørkt er det nu i Kongens Stue, blev han af Kongens Mænd overfalden med Hug og Sting, og dræbt paa Stedet.⁴³⁸

På «Foraaret 1062» skulle endelig Harald Hardråde og Svein Estridsson møtes for å «afgiøre Sagen imellem dem ved et Sjø-Slag». Harald seiret, men Svein Estridsson maktet å slippe unna. I 1064 sluttet disse to fred; kong Harald skulle få «beholde Norge, og Svend Danmark, med alt hvad dertil hørde, efter de gamle og forige Landemærker, og dermed al Strid og Uenighed være reent ophævet».⁴³⁹

Det var heller ikke Svein Estridsson som til slutt kom til å bli Harald Hardrådes bane, men hans befatning med England:

---

seg hardere strid med den flokken som Eirik jarl ledet, for «de er nordmenn som vi». Bull 1978: 143. Denne tendensen som Bull finner i kongesagaene, bygde altså Schønning videre på.

⁴³⁵ Se også Christensen 1998: 63.

⁴³⁶ Schønning 1781: 265; Lunden 1992: 80.

⁴³⁷ Schønning 1757a: 314 f.

⁴³⁸ Schønning 1757a: 317.

Det er af de Engelske Historier bekiendt, at det for og ved disse Tider saae ud til store Vidtløftigheder i Engelland, naar Kong Evard [Bekjenneren] engang døde, da man maatte frygte for, at store og farlige Stridigheder, angaaende Konge-Vallet, vilde reise sig saa vel imellem Hertug Wilhelm i Nordmandien paa den ene, og Godwins Sønner paa den anden Side.⁴⁴⁰

Den ene av Godvins sønner, Harald Godvinsson, ble tatt til konge dagen etter kong Edwards død. Broren hans, den engelske jarlen Toste, reiste da til Harald Hardråde « ... og lod ham vide, at bemeldte Rige hørde sig til, ligesaa vel som Danmark, med rette og arveligen efter Kong Harde-Knud».⁴⁴¹ Den norske kongen samlet seg en betydelig hær og dro siden for å møte Harald Godvinsson. Det avgjørende slaget sto som kjent ved Stamford Bridge, hvor Harald Hardråde falt og hæren hans flyktet. «Saaledes endtes dette navnkundige Feltslag, som visselig kan regnes blant de betydeligste, som her i Norden i de ældre Tider ere holdte».⁴⁴²

Sagaen om Harald Hardråde var ikke over med dette. Før Schøning kunne avslutte sin beretning om han, måtte alle hans kvaliteter og evner beskrives. Han begynte med utseendet:

Han havde et usædvanlig stort og sterkt Legeme, ... større Kræfter, siger Sturlæson, end nogen anden af alle dem, som da levede, saa han derover var i Stand til at bruge Vaaben uden lige, derhos en Majestætisk Anseelse og et deiligt Ansigt, saa den Græske Keiserinde Zoë derover let kunde forelske sig i hans Person, store men tillige velskappede Hænder og Fødder, bleg-gult, men derhos et tynt Haar og Skeg, lange Knæbelbarter, og den ene Øienbryne noget høiere op end den anden.⁴⁴³

Denne mannen var den fødte kriger og leder; hele hans liv hadde vært en sammenhengende kjede av uro, krig og reiser. Han var «bleven saa hærde» at han ikke skydde noen farer; så modig «at han ikke var bange for sin Fiende». I alle trefninger og slag var han kommet ut av det med seieren, og hadde han ikke falt ved Stamford Bridge «havde vel Slaget faaet et andet Udfald end det fik». I et vers som han selv diktet på sin reise fra Konstantinopel til Russland, regnet han opp sine ferdigheter som stridende: «Otte Kunster kan jeg, nemlig mandelig

---

⁴³⁹ Schøning 1757a: 346.

⁴⁴⁰ Schøning 1757a: 351.

⁴⁴¹ Schøning 1757a: 354.

⁴⁴² Schøning 1757a: 377. Siden møtte Vilhelm fra Normandie Harald Godvinsson i slaget ved Hastings den 14. oktober 1066. Med Vilhelms seier ble en ny politisk situasjon skapt i Nordvest-Europa. England ble fra nå av fastere knyttet til Frankrike – og kontinentet for øvrig – enn tidligere, og ble dermed dratt mer ut av den gamle Nordsjø-forbindelsen det tidligere hadde hatt.

⁴⁴³ Schøning 1757a: 380 f.

stride, ride en Hest i fuld Galop, at svømme har jeg lært, jeg kan og løbe paa Skier, og jeg forstaaer af Grunden at skyde, og at roe».⁴⁴⁴

Harald Hardråde besatte også andre fortrinligheter; blant dem var hans «Sinds Gaver». Ifølge Snorre, som Schøning støtter seg på her, overgikk han alle andre i «Visdom, Forstand og Klogskab», dyder som appellerte til Schøning. Harald var meget handlekraftig, så om han kom i «... nogen Nød eller betydelig Fare, slog det aldrig Feil, at han greb til det Raad og Middel, som alle siden kunde see og skjønnne paa, at have været det beste». Dette skarpsinn lar Schøning komme til syne i denne historien:

Han havde engang foræret en Islænder, ved navn Haldor, som havde været med ham paa alle hans Udenlandske Toge, og viist sig særdeles tro imod ham, da samme vilde reise hjem til sit Føde-Sted, et Skib med dets fulde Ladning, hvilket han ikke kunde faae Folk til at føre over, eftersom ingen havde Lyst til at gaae med ham til Island. Over dette beklagede Haldor sig for Kongen, som for at hielpe ham til rette, lod kalde alle Byens Borgere og Kiøbmænd til et Møde, hvorpaa han selv endelig, skjønt silde indfant sig, med et surt og alvorligt Ansigt, og lod dem vide, at ingen maatte fare der fra med sine Folk og Skibe, eftersom han havde faaet vis kundskab om, at Kong Svend i Danmark havde gjort et Indfald i Vigen, og at han altsaa behøvede de tilstedeværende Skibe og Folk, undtagen Haldor alene, hvilken han, skjønt imod sin Villie, havde givet Tilladelse at reise hiem, efterdi han i saa lang Tid havde været borte. Da nu Kongen havde ladet dem gaae, og han om Aftenen efter lod Haldor kalde til sig, spørgende hvorledes det nu stod til, fik han det Svar, at i stedet for han tilforn ingen kunde faae, vare der nu saa mange komne til ham, som alle vilde føre hans Skib, at de vare færdige at rive Huset ned over ham. Hvorpaa Kongen bad ham holde paa dem, som han havde leiet, og Dagen efter tidlig om Morgen lod atter stevne et Ting, paa hvilket Kongen med et mildt og fornøiet Ansigt gav tilkiende, at det Rygte, man havde hørt om Fiendens Indfald, var befundet at være falskt, hvorover enhver maatte frit reise hvorhen han vilde; hvilken Tidende og Tilladelse alle imodtog med Fornøielse og Taksigelse til Kongen, som paa den Maade uden Tvang eller stor Vidtløftighed skaffede Haldor hvad han behøvede.⁴⁴⁵

For en stridende og en statsmann var kaldblodighet og besindighet viktige dyder. Selv om han var en tapper fører, førte det «... ei nogensinde [til] Forvovenhed, man han søgte heller med Behændighet og et got Overleg at undvige en Fiende, som var ham for meget overlegen».⁴⁴⁶ Her hadde han et fortrinn som hersker i forhold til de fleste konger gjennom historien; de fleste ville stange hodet mot veggen, slik Schøning vurderte det. Det var en viktig egenskap å kunne tåle å bli forurettet, for på sikt å snu et slikt nederlag til egen seier.

---

⁴⁴⁴ Schøning 1757a: 382.

⁴⁴⁵ Schøning 1757a: 383.

⁴⁴⁶ Schøning 1757a: 385.

Kongen var meget lærd, særlig i «Poesie». Han pleide omgang med «... de Tidens Skaldre eller Lærde, som han stedse hadde om sig». Mot disse personene var han gavmild. Årsaken til dette finner Schøning i at Harald Hardråde sannsynligvis anså dem som det beste redskap for å gjøre hans navn og handlinger udødelig, og til å spre historier om han vidt omkring. Schøning forteller videre at kong Harald var svært nysgjerrig på «hvad som var rart og skiult i Naturen», og særlig fremhever Schøning hans utforskning av «Vesterhavet». Dette hang sammen med hans bakgrunn, fordi ingen konge i Norden, «ja jeg tør sige i hele Europa, har gjort saa vidtløftige Reiser, og ved sine mandige Bedrivter indlagt sig saa stort Navn, i alle tre da bekiendte Verdens Parter, som han».⁴⁴⁷ Schøning var også selv, som vi har sett, meget opptatt av å kartlegge og beskrive land og folk, noe som er gjennomgående gjennom hele hans verk og som nådde et høydepunkt med hans norgesreise fra 1773 til 1775 (se kap. 1.3.4.).

Men aller mest var Harald Hardråde en kriger og leder. Hans langvarige strid med kong Svein Estridsson var bare et av mange eksempler. Disse to førte krig i mange år, men ikke bare greide kong Harald å «skiende og brænde i hans Land», han greide også å hindre sin motstander å gjøre det samme i Norge. Dette krevde lederegenskaper. Kongen var imidlertid ikke feilfri. Schøning mener kongen kunne være underfundig, og at han noen ganger ikke holdt seg til løfter og forsikringer hvis han ikke selv tjente på det. Kongen var i tillegg svært streng til å straffe. Dette var en konsekvens av hans sterke lederskap, ifølge Schøning. Han ville også beskjære stormennene for noe av deres makt; de hadde «... sær under Kong Magni ... været vante at tractere deres Konger som Ligemænd».⁴⁴⁸ Likevel: Kong Haralds hardhet «Kan og bør paa ingen Maade roses eller billiges», sympatien til Schøning lå klart hos Håkon den gode når det gjaldt styret av Norge. Men så lå heller ikke styrken til Harald Hardråde i politikken innenlands, men i dydene troskap, tapperhet og styrke. Også Ove Malling kom i *Store og gode handlinger af Danske, Norske og Holstenere* til å legge vekt på dette.⁴⁴⁹ De gamle nordmenns dyder hadde gjort dem til store krigere og ledere som var ettertraktet ute i Europa, og Harald Hardråde var et godt eksempel. Dette burde man ikke tape av syne, mente Schøning.

---

⁴⁴⁷ Schøning 1757a: 391.

⁴⁴⁸ Schøning 1757a: 402.

⁴⁴⁹ Eriksen 1999: 32.

Vi kan la Suhms ord fra innledningen til *Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog* (1776) stå som en beskrivelse av Schønings portretter av Harald Hardråde og Håkon den gode:

For Resten er dette kun en Anledning for dem, som ville gaae videre i Kundskab om Fædernelandets Historie, en Videnskab, der er en af de behageligste og nyttigste, og som en god Borger og duelig Æmbetsmand neppe kan undvære.⁴⁵⁰

4.9. *Kjenn deg selv!*

Skal det Nye tiltale Folket, saa maa det i en vis forstand ogsaa være Gammelt, det maa ikke *opfindes*, men *gjenfindes*, det maa ikke fremtræde som fremmed og afstikkende i den Forestillingskreds, der er Folkets Fædrearv, og hvori den nationale Kraft for største Delen hviler.

Henrik Ibsen⁴⁵¹

Med Gerhard Schøning som en av de store inspirasjonskilder, dreide norsk litteratur allment i en norsk-patriotisk retning ved slutten av hans egen levetid.⁴⁵² Dette var også hans målsetning. Bare ved å fordype seg i landets historie kunne de norske bli kjent med seg selv. Han sier i forordet til andre bind av *Norges Riiges Historie*:

For resten har jeg denne Gang intet viidere at erindre, end at give mine kiære Landsmænd den velmeente Paamindelse, noget bedre at studere Forfædrene, end hidindtil er skeet. Ei i deres Laster; ei i et stivt og ubøieligt, tildeels følesløst Gemytte; ei i Ting, der ikke passe sig paa vore Tiider, vore Sæder, eller vor nu værende Forfatning: men i en tarvelig Levemaade, i Tapperhed, i et høit Mod, Legems Øvelser, i en ædel Tænkemaade, og i en Opførselder passer sig paa vore eegne Lande, paa den Himmel-Egn, under hvilken vi leve, der kan characterisere os, som en Nation, som en Original, og ei giøre os til en broget Copie af andre Nationer, som vi en Tiid lang have gjort os Umage for at blive.⁴⁵³

Dette var ikke historien om kriger og konger; det var historien om de gamles «Agerdørkning, Fiskerier, Handel og Kiøbmandskab; deres Love, deres Stats-Forfatning».⁴⁵⁴ Ved å dyrke de gamle nordmenns dyder skulle man vinne krefter til å erobre fremtiden. Arven fra sagatiden levde ifølge Schøning videre, om enn mer skjult enn tidligere.

⁴⁵⁰ Suhm 1776: Fortalen, upaginert.

⁴⁵¹ Henrik Ibsen, sitert etter Nina Witoszek 1998: 11.

⁴⁵² En rekke bøker og artikler foreligger om dette. Se f.eks. Bull 1916; Winsnes 1919 og 1924; Christensen 1993, 1996 og 1998; m.fl. Særlig grundig er Lunden 1992.

⁴⁵³ Schøning 1773a: Fortalen, upaginert.

⁴⁵⁴ Schøning 1773a: Fortalen, upaginert.

Historiske vink om dette hadde han blant annet funnet på Røst og i Kringlen. Han var selvsagt også oppmerksom på den friheten de norske bøndene enda nøy. Grunnen til at det var slik, var deres nærhet til elementene. Bøndene levde i et mer inderlig samliv med naturen.⁴⁵⁵

Montesquieu hadde i 1734 analysert årsakene til romerrikets vekst og fall.⁴⁵⁶ Han forklarte utviklingen utfra indre årsaker. Når dekadansen bredte seg innen det romerske samfunn; når dyder som fedrelandskjærlighet – dyder som bar oppe selve riket – falt, så falt også romerriket. Med tanke på den rollen Norge hadde fått å spille i Schønings historiske univers, var sammenligningen med romerriket lett å se. Norge var, og hadde alltid vært, et eget rike. Men mange hadde forsømt den riktige patriotiske holdningen, og riket hadde tapt mye av sin størrelse og anseelse. Schønings patriotiske plikt ble derfor å opplyse om de historiske årsakene til rikets vekst og tilbakegang. Han brukte de historiske erfaringene fra sagatiden til sitt prosjekt. På ekte rasjonalistisk vis doserte han om hvordan nordmennene mer fornuftig kunne ordne sitt samfunn – det gjaldt å trekke lærdommer av historien. Hos Schønning ser vi med andre ord tydelig at den patriotiske bygning reiser seg på rasjonalismens grunn. Den patriotiske fedrelandskjærligheten var *fornuftig*. Gjennom historien kunne man se under hvilke forhold riket hadde vært i sin velmakt og «Flor». Hans historiske bevissthet var i stor grad behersket av *fortiden* – vi kan si at erfaringsrommet også var veiviser inn i fremtiden, inn i forventningshorisonten.

Andreas H. Winsnes har i sin bok *Det Norske Selskab 1772-1812* blant annet skildret Schønings betydning som inspirasjonskilde for de norske litterater i denne perioden. Samtidig har han gitt en beskrivelse av Schønings patriotisme:

Schønning, som i sin tankegang er påvirket av fransk opplysningsfilosofi, særlig av Montesquieus lære om Norden som la *resource de la liberté de l'Europe*, var ikke talsmann for noen krigersk og eksklusiv nasjonalisme. Norges og Nordens oppgave var å yde deres skjerv til det felleseuropeiske kulturarbeide. Hans fedrelandskjærlighet har intet av det dovriske: troll vær dig selv nok. Den er tolerant, åpen, imøtekommende. Med sin gode venn, den norskbegeistrede historiker, dansken Suhm har han drømt om en lysende fremtid for sitt land.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Jamfør også Landmark 1940: 110.

⁴⁵⁶ Det gjorde han i boken *Consederations sur les Causes de la Grandeur et de la Decadence des Romains* (1734).

⁴⁵⁷ Winsnes 1924: 15 f.

Dette står for meg som en rimelig vurdering. Schønning betraktet historien om Norge som en historie hørende inn under den europeiske sivilisasjons historie, med alle dens variasjoner. Når han beskrev innvandringen til det som skulle bli det norske riket, lot han ikke dette stå som en isolert bevegelse; innvandringsteorien er preget av det motsatte: Utsynet og samstemmigheten med folkenes vandringer over hele Europa – hele denne *forbindelsen* – er det som preger Schønning's innvandringsteori.

Som bakgrunn for denne tilnæringsmåten lå en kobling mellom sivilisasjon og nasjon – eller rettere: Mellom sivilisasjon og statsstyre. Både for Montesquieu og for den engelske historikeren Edward Gibbon (1737-1794) var dette sentrale motiver. Historieskrivingen til disse to kjennetegnes av en vilje til å beskrive historien som en kilde til kunnskap om de irrasjonelt virkende krefter – og dermed også av et motiv om å forelegge nye og rasjonelle måter å anlegge statsstyre på.⁴⁵⁸ Edward Gibbons viktigste bidrag ble seksbindsverket *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776-1788). I Danmark-Norge arbeidet personer som Jens Schelderup Sneedorff, Tyge Rothe, Erik Pontoppidan og Andreas Schytte langs de samme baner, og denne innfallsvinkelen fikk et særlig gjennomslag ved Sorø Akademi hvor Gerhard Schønning ble professor.

Når man i 1760 feiret hundreårsdagen for innføringen av eneveldet, avfødte denne markeringen samtidig en rekke betraktninger omkring eneveldet som styringsform. Ved Universitetet i København holdt prokansler Erik Pontoppidan en tale over *Danske og Norske Mænds Borgerlige Frihed, under et arveligt og faderligt Enevolds-Regimente*.⁴⁵⁹ For Pontoppidan var det innlysende at den «Danske og Norske Nations Borgerlige Frihed» var stor om man sammenlignet med andre land i Europa. At eneveldet ble hyllet var naturlig, men *begrunnelsen* for dette er i denne sammenheng det vesentligste. Han tok utgangspunkt i Montesquieus politiske klassifikasjonssystem hvor det het at despotiets motsetning var den borgerlige frihet. I et regime hvor disse frihetene ble tatt hensyn til, fantes likhet for loven og rettferdighet i lovanvendelsen; det fantes en regjering som styrte med grunnlag i lover, sikkerhet, eiendom, en rettferdig fordelt skattebyrde samt begrenset trykkefrihet. Det eneste

---

⁴⁵⁸ Se for eksempel Robin George Collingwoods fremstilling av opplysningstiden og den historiske tilnæringsmåten til Montesquieu og Gibbon. Collingwood 1973 (1946): 78.

⁴⁵⁹ Horstbøll 1992: 128.

Pontoppidan forsiktig ytret kritikk mot, var bøndernes status – i Danmark var jo stavnsbåndet en institusjon som båndla bøndene i stor grad i forhold til godseierne.⁴⁶⁰

Felles for Pontoppidans og Sneedorffs utlegninger var at siden eneveldet tok hensyn til den borgerlige frihet, representerte det et fremskritt i sivilisasjonens historie. Denne tverrvitenskapelige kombinasjonen av historie og statsvitenskap ble dyrket blant de intellektuelle i Schønings samtid, og den ble skoledannende i Sorø. Vi kan ikke si at Schøning behandlet disse perspektivene eksplisitt, men det er klart at de lå som et premiss for hans historieskriving. Hans skildringer av nordmennenes innvandringsveier og den miljøpåvirkning de ble utsatt for, henger altså sammen med en sivilisasjonshistorisk betraktningssmåte. Schønings norgeshistorie har et nært slektskap med Montesquieu på dette feltet. For hva var forholdet mellom lovene, styresettet og miljøet? Lovene var, ifølge Montesquieu, uttrykk for menneskets fornuft.⁴⁶¹ Men lovene er *forskjellige* fra sted til sted, og dette har sin bakgrunn i at omgivelsene – for eksempel klimaet – er forskjellig. Men også andre forhold som landets størrelse, sedvane, næringsliv (som fiske og jordbruk), religion, rikdom og befolkningsgrunnlag har innvirkning. Menneskene er ikke bare vesener som er utstyrt med fornuft, de er også preget av forskjellige omgivelser og vilkår. Disse særpreg får som resultat at «hver nasjon, f.eks. i lovgivningen, vil uttrykke på sin måte de behov som er felles for alle mennesker».⁴⁶² Dette er uttrykk for hva vi kan kalle et mekanistisk lovmessighets-perspektiv.⁴⁶³ Dette innebærer at menneskenes utfoldelse i ulike miljøer er sett i lys av determinerende materielle strukturer. Montesquieus – og Schønings – innfallsvinkel kan dermed i en moderne terminologi beskrives som *klassisk holistisk*, hvor den menneskelige adferd i hovedsak er underlagt de materielle strukturers lover.⁴⁶⁴ Når Knut Mykland skriver om patriotiske stemninger i Norge i 1760- og 1770-årene og sier at Schønings innledning til *Norges Riiges Historie* har «en klar brodd mot den offisielle helstatspatriotismen»,⁴⁶⁵ så må dette også settes i en ramme som er stor nok til å inkludere den sivilisasjonshistoriske betraktningssmåten Schøning benyttet seg av, samtidig som Schøning anerkjennes som norsk patriot.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ Horstbøll 1992: 128.

⁴⁶¹ Se Reksten 1993: 385 ff.

⁴⁶² Reksten 1993: 385.

⁴⁶³ Guneriussen 1996: 99.

⁴⁶⁴ For mer om dette, se Guneriussen 1996: 301 ff.

⁴⁶⁵ Bagge og Mykland 1993: 279.

⁴⁶⁶ Et svalt uttrykk fikk denne patriotismen i Schønings minnetale over biskop Gunnerus: «O! Norge, Norge, vort elskte Norge, og kiære Fædreland, hvilken trykende Haand havde, i de forbigagne Tiider, beredet

4.10. Det nordlige som miljøfaktor

Gjennom hele dette kapitlet har vi sett at Schønings historiske nordmenn besatte noen prisverdige dyder som tapperhet, nøysomhet, mot, fedrelandskjærighet; de norske bøndene og fiskerne var *frie* og *selvstendige*. Det var når Schønning skulle klargjøre denne egenarten at hans fremstillinger kunne svinge seg opp i en høystemt stil – her i forbindelse med en idyllisert oppdragelse nord i Norge i de «ældste tider»:

Neppe saae de Lyset, førend de bleve nedputtede, enten i en Snee-Dynge, eller i en kold Flod; ved at Ligge, ved at krybe om med deres nøgne Legemer paa den blotte eller med Løv og Riis Quiste bedækkede Jord, uden viidere Hielp eller Tilsyn end den allerfornødenste, lærte de at gaae; og næppe havde de bragt det saavidt, førend de ved Jagt, ved Fiskerie, maatte søge sig selv Føde. [...] Herved, og ved idelige Legems Øvelser, hvilke vi nu saa meeget forsømme, men Øvelser, som alle sigtede til at gjøre dem stærke, hurtige, smidige, uforfærdede, saasomved at skyde, svømme, springe, kaste Bold, kaste med Haand-Saxer, Spyde, bestige de steileste Klipper, brydes eller spende Bælte, løbe paa Skier over Sneen, eller over Iisen paa Been, bundne under Fødderne, foruden andre fleere, vare de allerede fuldmodne og mandvoxne i den Alder eller de Aar, da vi endnu ere Børn; derved bleve deres Legemer hærdede til den høieste Grad af Haardførhed; til denne svarede deres Legems Størke; og i denne frie denne utvungne og afpassede Levemaade opvoxede de til den Størrelse, den Førlighed, som gjorde dem til en Skræk, end ogsaa for deres Naboer, og til saadanne Karle, som de meere sydlige og polerede Folk ei uden Gysen kunde ansee.⁴⁶⁷

Schønning hadde snudd de nordlige landskapene fra å bli oppfattet som «ukultiverte» og «råe» til å bli verdifulle og foredlende omgivelser. Det er *harmoni* som preger Schønings beskrivelser av det nordlige. Dette står i motsetning til det bildet av nordområdene som hadde vært dominerende over hele Europa før opplysningstiden. Tidligere hadde særlig havet og kystområdene i nord blitt beskrevet som fremmed og eksotisk. Schønings innvandringsteori, som blant annet innebar at befolkningen hadde forsert de nordligste havstrekninger, representerer således en ny tendens i europeisk tenkning om nordområdene.

Dig Din Skiæbne, og ved hvilken vanhældig Stiærnes Indflydelse var den bleven dig saa tung, saa ugunstig, at den udbreedte over dit Land et næsten Cimmerisk Mørke ... Hvorfor har da Viidenskabernes Lys skinnet for dig, med saa svage Straaler, eller hvorfor er dette Lys sat, paa en Lysestage, saa langt fra dig, at du neppe har kundet øine det, saae at dine Børn nærme sig det, men endnu et ringere Antall blant dem hente dig derfra den fornødne Oplysning?». Mens landets «Søstre» kunne fremvise «Universitet, sit Academie, sit Viidenskabers Selskab» osv., hadde Norge ikke noen; det måtte «nødvendig smerte enhver Patriot ... som havde Norge og Fædrelandet kjær» (Schønning 1774: 13 ff.). Han så det imidlertid slik at både han selv og en del andre foretaksomme personer hadde rullet å tenne et «Lys» igjen i landet.

⁴⁶⁷ Schønning 1771: 20 f.

Tidligere hadde fortolkningen av Bibelen, særlig skapelsesberetningen, salmene og Jobs bok, utøvd stor innflytelse på hvordan havet – sjøsiden – ble beskrevet. Siden havet enda var der – denne mystiske massen som alt var blitt skapt av – ble dette et bevis på skapelsens infinitte, eller uavsluttede, karakter; man kunne enda ane konturene av *kaoskreftene*. I hundreårene før opplysningstiden gir ikke forfatterne uttrykk for noen trang til å returnere til det *opprinnelige*, til arnestedet og skapelsen, slik det ble vanlig å gi uttrykk for i romantikken.⁴⁶⁸ Man følte ingen «dragning» mot havet eller kystlinjen.

I perioden 1690-1730 kan man med den såkalte naturteologien (natural theology),⁴⁶⁹ en del av opplysningsteologien, ane en kime til hva som skulle komme (se nedenfor kap. 5.5.). Man fremhevet nå at det var en korrespondanse mellom omgivelsene, dvs. den fysiske verden, og menneskenes åndelige verden. Guds skapte verden var et bilde på hans allmakt og gavmildhet; naturen var vakker å se til, og alle delene av naturen fylte jo også en misjon. Menneskenes oppgave var å se og forstå dette. Denne innstillingen gav et støt i retning av en vitenskapelig og utforskende virksomhet. Man ville finne og beskrive alt det skapte. Carl von Linnés, Johan Ernst Gunnerus' og Gerhard Schønings virksomhet, kan i dette lyset betraktes både som en religiøs og en vitenskapelig virksomhet, hvor de to elementene ikke sto i motsetning til hverandre, men utfylte hverandre. Dette fromme synet på naturen og det harmoniske bildet av verdens tilstand etter syndefloden må tas i betraktning når en skal forklare det nye synet på naturen som oppsto på 1700-tallet. Havet og kysten f.eks. ble ikke lenger sett på som en konstant trussel som rommet kaoskreftene; kystlinjen ble istedet sett på som et uttrykk for at Gud vil menneskene godt fordi han gjennom konstitueringen av naturens orden (hav og land) har brakt menneskene en forsikring om noe som vil bestå slik det er. Dermed kunne den tynne linjen mellom hav og land, *kysten*, nå bli betraktet med både ærefrykt og takknemlighet (se også nedenfor kap. 5.5.).

Den religiøse delen av denne teorien – dvs. den religiøse innstillingen til naturen – mistet gradvis sin posisjon fra midten av 1700-tallet. Dette skjedde i sammenheng med de allmenne sekulariseringstendensene innen opplysningstenkningen. Likevel ble den positive

---

⁴⁶⁸ Corbin 1994 (1988): 2.

⁴⁶⁹ Kalt «physico-teology» i England. Jfr. Corbin 1994 (1988): 22; i Sverige *fysikoteologi*.

holdningen til det så og si «harmoniske potensiale» som man mente fantes i nordområdene bevart helt til det romantiske synet på naturen gjorde sitt inntog i historieforskningen.

Hva ligger i begrepet *romantisk natursyn*? 1700-tallets landskapsbeskrivelser var som regel en «forkledning for» eller en ramme rundt noe annet, f.eks. kongen, folkekarakteren eller samfunnssystemet. Oftest var det slik at de mønstre man fant i naturen og den orden man mente fantes der, var en speiling av menneskets egne moralske og karaktermessige kjennetegn. I det tidligere nevnte diktet av Albrecht von Haller (kap. 4.3.), *Die Alpen*, har naturen en slik funksjon. Også hos Schøning har vi sett at dette var et fremtredende trekk. Men på slutten av 1700-tallet fikk det estetiske stadig mer å si, og i romantikken dominerer et annet natursyn enn i klassisismen. I en viss forstand kan vi si at det er nå landskapet «oppstår».

Filosofien i romantikken la større vekt på menneskets *følelser* enn tidligere. Man mente at hvert menneske hadde en indre stemme i seg som nettopp var forankret i følelsene. Den indre stemmen ble koblet til moralen, og den ga svar på rett og galt. Det var derfor av avgjørende betydning å «bli kjent med seg selv», noe som forklarer den subjektive vendingen i kunsten og filosofien.⁴⁷⁰ Rune Slagstad sier at naturen «ble estetisk omformet til landskap først i det øyeblikk mennesket vendte seg mot naturen som fritt vandrende og anskuende, løsrevet fra ... ethvert praktisk formål».⁴⁷¹ Naturen og landskapet ble noe eget, et subjekt. I romantikken ble gjerne menneskers følelser anskueliggjort ved å benytte seg av metaforer fra naturen. Det fantes *stemninger* i naturen, akkurat som hos menneskene. Et overveldende landskap kunne fremkalle et gys hos den romantiske betrakteren. Slik kunne f.eks. sterke naturkrefter virke «skremmende» og være sterkt ladet med følelse. Et begrep som er illustrerende i denne sammenhengen er *det sublime*, for det kjennetegner en del av den romantiske naturstemningen.

Edmund Burke hadde i essayet *Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) beskrevet kjennetegnene ved det sublime. Mens *det skjønne* består i en følelse av avslappethet, behag og harmoni, stiller det sublime menneskene overfor det mektige og grenseløse; det etterlater en «pinefull følelse av anspent lyst», ifølge

---

⁴⁷⁰ Slagstad 1998: 75.

⁴⁷¹ Slagstad 1998: 75.

Aarnes.⁴⁷² Den sublimerte naturen er derfor både tiltrekkende og avskrekkende. Ifølge Alain Corbin hadde dette konsekvenser for betraktningen av det nordlige som miljøfaktor. Det nye synet åpnet opp for det ubarmhjertige ved denne overveldende naturen, men også for økt oppmerksomhet. Dette kulminerte i de stemningsfulle beskrivelsene av det arktiske landskapet. Det islagte havet, den knirkende snøen og de øde og voldomme kystene i nord ble ofte omtalt. De gav stemningsbilder som ikke lenger var preget av harmoni, men av sublimert natur.⁴⁷³

Rudolf Keyser og P. A. Munch hadde en romantisk innstilling til det nasjonale, men ikke til naturen. De utfordret ikke idéen om en innvandring fra nord. Også de tok det for gitt at dette var natur som de eldste nordmenn mestret elegant. Når Eilert Sundt siden kom til å argumentere mot denne teorien, var det blant annet som en følge av hans romantiske innstilling til naturen. Dette skal jeg komme tilbake til i neste kapittel.

---

⁴⁷² Aarnes 1977: 233.

⁴⁷³ Corbin 1994 (1988): 126.

5. UTSYN OG OPPSUMMERING. DET NORDLIGE, INNVANDRINGSTEORIEN OG HISTORIEFORSKNINGEN I SCHØNINGS NÆRE ETTERTID

5.1. *Faser i patriotismen inntil 1830-årene*

Patriotismen gjennomgikk ulike faser som vi kan karakterisere som helstatspatriotisme, norsk patriotisme og nasjonal patriotisme.⁴⁷⁴ Tyge Rothe, Gerhard Schøning og Henrik Wergeland kan, i denne rekkefølgen, knyttes til de enkelte av patriotismens ulike faser.

Fedrelandsbegrepet betydde noe annet i opplysningstiden enn hva nordmenn i dag legger i det. Danmark-Norge var et eksempel på den dominerende statsformen i Europa, nemlig dynasti-staten. Fedrelandsbegrepet var knyttet opp mot dette statsbegrepet slik at det i realiteten betød stats-fedrelandet. Fedreland (*patria juris*) og fødeland (*patria naturae*) var altså ikke nødvendigvis det samme.⁴⁷⁵ Vi kan dermed snakke om en *patria juris*-patriotisme, eller helstatspatriotisme, som én form for patriotisme. Rothe hørte hjemme i denne kategorien.

Ordet «Nation» (av latin: «Nasci; natus» - «å bli født»), som vi har sett at Schøning benyttet seg av, ble særlig knyttet til fødelandet. Vi har sett at Schøning benyttet dette begrepet for å tale om *Norge*. Fødelandet - *patria naturae* - ble en viktigere kategori utover på 1700-tallet. Til en utvidet forståelse av fødelandet hørte beskrivelsen av folkekarakteren, dvs. de dyder og særegenheter som var typiske for f.eks. nordmenn.⁴⁷⁶ Det viktigste for dannelsen av slike karaktertrekk var naturgeografien, dernest kom den kulturelle arven og til slutt det politiske fellesskap.⁴⁷⁷ Det var imidlertid rom for ulike «Nationale» karaktertrekk innen et og samme politiske fellesskap.

Det var innen den intellektuelle eliten at det ble bygget opp et symbolunivers som formidlet folkets karakteristika; Olav Christensen har talt om at de gikk opp «vinterveien til et

---

⁴⁷⁴ Se Fjeldstad 1990.

⁴⁷⁵ Fjeldstad 1990: 153.

⁴⁷⁶ Fjeldstad 1990: 154.

⁴⁷⁷ Fjeldstad 1990: 154.

nasjonalt selvbylde» og at Gerhard Schøning, som en av førerne, blant annet var «skiløpningens og friluftslivets første apostel». ⁴⁷⁸ Liv Bliksrud har hevdet et korresponderende syn: «I nordmennenes frihetsbegrep inngår et element av naturopplevelse og 'sport'. Frihet innebærer en utfoldelse av de 'naturlige' krefter og muligheter som motsetter seg det kunstlede og selvhøytidelige». ⁴⁷⁹

Denne elitens felles referanseramme var likevel ikke først og fremst det norsk-patriotiske symbolunivers, men deres felles bakgrunn i *den klassiske europeiske dannelsen*, og dette gjaldt såvel for Schøning som for «generasjonen av 1814». Embetsmennenes symbolspråk var en arv fra romerrepublikkens tid, og de skrev i et morsmål som var sterkt preget av den latinske skrivemåten. ⁴⁸⁰

Breve og dagbøker fra tiden er spækket med latin, saaledes Niels Hertzbergs breve likesom Joh. Nordahl Bruns, hvis visitasbøker for en stor del er skrevet paa latin. Det samme er tilfælde med biskop P. O. Bugges og justitarius J. Chr. Bergs breve likesom med biskop J. St. Munchs. ...Selv i *Nationalbladet* forekommer stundom græske citater og mottoer. ⁴⁸¹

Embetsmenn «klipte seg som Cæsar, dei let seg avbilde sveipt i toga, og bygde embetsbustader og offentlige hus i empirestil». ⁴⁸² I *Morgenbladet* kunne en i 1826 lese en oppfordring om å reise statuer rundt om i landets byer og prestegjeld av betydningsfulle personer etter grekernes og romernes eksempel. ⁴⁸³

En gryende «nasjonal» tenkemåte tok først til å vokse frem fra 1820-årene av. Henrik Wergeland, og kretsen av patrioter som omga han, fant i nasjonen et etnisk-kulturelt fellesskap, hvor språket og historien til en viss grad var bærer av «norsk ånd». Derfor har Anton Fjeldstad villet definere Henrik Wergeland som *nasjonal-patriot*. ⁴⁸⁴ Dette var ikke en egentlig nasjonal innfallsvinkel i betydningen *fremming av nasjonal identitet*. For riktignok var Wergeland norskhetsmann, men samtidig var han også klassisist. Han fulgte den rasjonalistiske tradisjonen hvor man la vekt på at nordmennene ikke stod tilbake for

---

⁴⁷⁸ Christensen 1993: 47-61.

⁴⁷⁹ Bliksrud 1999: 102.

⁴⁸⁰ Fjeldstad 1990: 158.

⁴⁸¹ Schnitler 1911: 425.

⁴⁸² Fjeldstad 1990: 158.

⁴⁸³ Schnitler 1911: 425.

⁴⁸⁴ Fjeldstad 1990: 159.

grekernes og romernes gamle kultur.⁴⁸⁵ Men i denne sammenstillingen fremhevet man likheter og så bort fra motsetninger og endringer. For Wergeland var de historiske epoker eksempler på en evig strid mellom «det gode og det onde, mellom borgerånd og trellesinn, mellom frihet og despoti».⁴⁸⁶ Det falt altså naturlig for Wergeland og de frie borgere i Norge etter 1814 å kjenne seg igjen både i romerrepublikkens og sagatidens frie menn.

I norsk historiografi er det også et sprang mellom J. C. Berg på den ene siden og Keyser og Munch på den annen. Berg sto på én side fjernt fra Wergeland idet han ikke delte Wergelands demokratiske og bondevennlige tolkning av idéene fra 1814. For Wergeland var «det norske» en kraft som kunne gi ammunisjon til politisk deltakelse og norsk selvhevdelse. Berg derimot, «var og ble en representant for 1700-tallets kosmopolitiske opplysningsfilosofi».⁴⁸⁷ På den andre siden kom han da på kollisjonskurs med nasjonalromantikken til Keyser og Munch. Blant annet derfor ble det Keyser og Munch og ikke Berg som dannet «skole». Men også på grunn av et annet – men nært beslektet tema – kan det være grunn til å legge vekt på Keyser og Munchs arbeid som nyskapende, for med dem ble gjennombruddet for en kvalitativt ny historieoppfatning bragt til Norge.

5.2. En ny oppfatning av historien

Ifølge Foucault var, som vi har sett (se foran kap. 3.2.), det klassiske kunnskapssystemet smuldret opp i perioden 1775-1825, og det ble deretter erstattet av det moderne. Dette mener Foucault er et meget viktig skille. Mens man tidligere (som f.eks. Gunnerus) søkte å frembringe orden i den gudeskapte verden, kom mennesket som subjekt klarere frem nå, som en *forutsetning for kunnskap*.⁴⁸⁸ Mennesket, både som objekt for forskning og som «den utforskende», ble gjenstand for økt oppmerksomhet. Tidligere hadde man snakket om «den menneskelige natur» på et mer generelt grunnlag (jfr. David Hume: «a human nature»); nå kom menneskers og folks individualitet i fokus. Med det moderne oppsto det også nye empiriske felt, hvorav tre er særskilt interessante ifølge Foucault, nemlig økonomisk teori, biologi og filologi. Gjennom filologiske studier ble slektskapene mellom ulike språk oppdaget, som f.eks. norsk og tysk, og en ble også oppmerksom på visse grammatiske

---

⁴⁸⁵ Sanness 1959: 125 ff.

⁴⁸⁶ Sanness 1959: 126.

⁴⁸⁷ Sanness 1959: 27.

⁴⁸⁸ Svestad 1995: 146. I det følgende bygger jeg på Svestad, s. 146-160.

strukturer innen språkene – strukturer som også beviste språkenes endring. P. A. Munch kom, interessant nok, til å stille seg meget kritisk til Schøning og Suhm, blant annet fordi han mente de ikke hadde god nok kjennskap til de språkene som var i slekt med det norrøne (se nedenfor, kap. 5.3.).

Jeg har tidligere i denne oppgaven gjort rede for hvorledes begrepene «erfaringsrom» og «forventningshorisont» er sentrale når vi skal forsøke å forstå menneskers forhold til historisk tid (se foran, kap. 4.2.). Det oppsto – med den økende endringstakten i samfunnet – et gap mellom disse som gjorde at den klassiske historieoppfatningen mistet sin dominerende status, noe som fikk store konsekvenser:

Med 'nytida' syntest tida sjølv å få ein ny kvalitet, som ei 'overgangstid' som opna seg mot 'nye tider', *annleis* enn dei som hadde vore. Denne opninga av eit nytt erfaringsrom blei etterkvart omgrepsfesta som 'framsteget'. Framsteget innebar at det endemålet som i kristen eskatologi var lagt hinsides tida, blei tidleggjort og inkorporert i den verdslege hendingsgangen. Heile historia kunne dermed oppfattast som ei pågåande og tiltakande fullkomengjering som mennesket sjølv kunne planleggje og påskunde.⁴⁸⁹

Det oppsto altså en ny historieoppfatning som, ifølge den tyske forskeren Reinhart Koselleck, også manifesterte seg begrepshistorisk i det tvetydige ordet *historie* (tysk: «Geschichte» og «Historie»)⁴⁹⁰ På den ene siden fortrente ordet «Geschichte», som betegner de begivenheter som har funnet sted, ordet «Historie», som betydde *fortellingen* om begivenhetene. Dermed kan vi si at det oppsto et nytt etisk ideal i forholdet til kildene fordi man nå ble mer oppmerksom på det å *gå bak* de ulike fortellingene om begivenhetene for å avdekke en kritisk og sann historie.⁴⁹¹ P. A. Munch har selv gitt uttrykk for denne endringen:

Hvori bestaar nu den saakalte nyere norske historiske Skoles Særegenheder? Deri, at den har vovet at frigjøre sig fra den ældre, som jeg i Hast kan kalde den suhmske Skoles Lære. Den har vovet at forkaste en Theori, som ene og alene var bygget paa de islandske Lærdes Kombinationer i en Uvidenhedens Tidsalder, og er derimod gaaen tilbage til Kilderne selv, til de ældre Forfatteres Udsagn.⁴⁹²

På den andre siden begynte man å tale om historie i entall, dvs. *historien* kontra *historier*. I de eksemplariske historiefortellingene besto *historien* av en rekke enkelthistorier som ble

⁴⁸⁹ Fulsås 1999: 85.

⁴⁹⁰ Se Koselleck 1985: 21-39. For en instruktiv gjennomgang av denne teorien, se Fulsås 1999: 84 ff.

⁴⁹¹ Se Bjerg 1985: 185.

⁴⁹² Munch 1875 (1852): 242.

forbundet gjennom en rammefortelling. Schönings ramme var det norske «Riiget», og innifantenes en rekke mindre fortellinger som blant annet beskrev den norske folkekarakteren (f.eks. beretningen om Qverini på Røst). Med den nye historieoppfatningen ble det mulig å tenke seg at historien består av sammenhengende hele – at hele historien kunne betraktes som en «ufortalt fortelling».⁴⁹³ Denne tanken ble etterhvert ført ut i sin fulle konsekvens hos Ernst Sars.

Den vitenskapsoppfatningen som kalles for *historismen* sprang ut av den nye oppfatningen av historie, og overfor historismen sto etterhvert også ulike former for *historisisme*.⁴⁹⁴

Innen historismen ble vekten lagt på *individualitetsperspektivet*. Dette innebar at en i studiet av fortiden alltid måtte slutte fra det enkelte historiske fenomen til det allmenne; aldri omvendt – da ville en miste fokuset på det unike ved hvert fenomen. Det unike kunne en bare gripe ved grundige kildestudier. Den tyske historikeren Leopold von Ranke (1795-1886) opphold ved arkivet i Venezia og P. A. Munchs kildeutgivelser og studier i Vatikanet er typiske uttrykk for dette nye idealet. Narve Fulsås sier at denne «kunnskapsnormen kan ein sjå som kjerna i historismen. Den var basisen for kravet om 'empirisk' metode og konstitueringa av historie som forskingsdisiplin med skolering i kjeldekritikk som det sentrale profesjonelle elementet».⁴⁹⁵ Med denne innfallsvinkelen ble det også klart at den gamle tanken om at en kunne trekke direkte lærdommer av historien var frafalt. Historien speilet ikke universelle sannheter eller allmenne lover, men den kunne vise menneskene det enestående ved hver enkelt epoke og hver nasjon.

Annerledes var vitenskapsidealet innen historisismen. Historisismen innebærer, for å si det enkelt, å benytte historisk refleksjon til å søke *påvirkning på historien*. Hvor historikerne tidligere hadde lagt vekt på fortidens erfaringer, tradisjonen, ble altså vekten nå lagt på fremtiden – på å skape historien. Marxistiske og positivistiske retninger f.eks., var dominert av dette historiebegrepet, og i Norge ble etterhvert Ernst Sars en fremtredende representant. Utviklingsperspektivet ble den overordnede kategorien, slik at *sammenhengen* mellom de ulike epokene i historien ble det viktigste. Skulle historie fremtre som vitenskap, så måtte også vekten legges på andre ting enn bare kildegranskning, mente Ernst Sars. Viktigere var

⁴⁹³ Fulsås 1999: 86. Begrepet «ufortalt fortelling» er hentet derfra.

⁴⁹⁴ Fulsås 1999: 86. I det følgende bygger jeg på hans gjennomgang, se side 86-93.

⁴⁹⁵ Fulsås 1999: 87.

dét å binde sammen kildene – å opptre som *historieskriver*. Sars ville studere historien for å komme frem til mønstre og lover som kunne rettlede samtiden og foregripe fremtiden. Dermed ble erfaringsrommet og forventningshorisonten «smeltet sammen», og «fortid, samtid og framtid eintydig tilordna kvarandre som delar av ei enkelt rørsle».⁴⁹⁶ Schøning hadde ment at flere små historier fra Norge kunne fremstå som lærestykker, men Sars mente at vi bare kunne lære av norgeshistorien som helhet.

5.3. Den norske historiske skole

«Den som dannet 'skole', var ikke Berg, men professor Rudolf Keyser», skriver John Sanness.⁴⁹⁷ Berg hadde stått for en rasjonalistisk statsfilosofi mens Keyser kom til å bli blant dem som innledet nasjonalromantikken. Den innebar blant annet at «stammens» eller ulike folks historie og identitet ble satt foran alt annet, også lojaliteten til staten.⁴⁹⁸ Nasjonaliteten ble knyttet til slektskap og språk, ikke til statsborgerskapet. Hvert folk, eller hver «stamme», var preget av en «folkeånd» som kunne spores tilbake til den fjerneste fortiden i historien. Først og fremst var det den tyske romantikken – med Johan Gottfried Herder i spissen – som hadde overskredet den gamle statsfilosofien og den klassiske historieoppfatningen. Sammen med sin yngre kollega P. A. Munch kom Keyser til å fremheve nasjonale forskjeller, blant annet dem som fantes mellom Danmark og Norge. Dette ble tydelig i deres *historiske fremstillinger*, hvor forskjellenene til det danske ble kraftig understreket.⁴⁹⁹ (Også Schøning hadde ment at det fantes forskjell på folkene men, som vi har sett, hadde begrunnelsen vært en annen.) De nasjonale forskjellene kunne man finne helt tilbake til den første innvandringen. Innvandringsteorien – eller skissen av hvordan folkenes vandring i Norden hadde artet seg – er svært lik Schønings skisse. Men tenkningen omkring historie og nasjon hadde endret seg mye, og innvandringsteorien til Keyser og Munch avspeiler dette.

Deres synspunkt var at det germanske urfolk hadde sitt utspring i det nåværende Russland.⁵⁰⁰ Av dette folket stammet svensker, tyskere, dansker og nordmenn. Den *norrøne* stammen (nordgermanerne) innvandret til Skandinavia fra nordøst, både nord for

---

⁴⁹⁶ Fulsås 1999: 88.

⁴⁹⁷ Sanness 1959: 47.

⁴⁹⁸ Sanness 1959: 55.

⁴⁹⁹ Fulsås 1999: 93.

Bottenviken og siden langs kysten til Hålogaland, og over Åland til Sverige. Sydgermanerne (siden gotere/tyskere) hadde etablert seg lenger sør i Skandinavia, og etterhvert kom den norrøne stammen til å støte på disse. Keyser og Munch kunne finne de tryggeste støttepunktene for denne teorien i den sammenlignende språkvitenskapen. Keyser mente at det som han oppfattet som de eldste former for et Nordisk språk, det reneste norrøne, fantes nord i dette området, mens man lenger sør fant rester av et språk han antok var gotisk. Han delte de germanske folk i to, sydgermanere og nordgermanere. Svenskene og – i enda større grad – nordmennene representerte det egentlig nordiske, det reneste norrøne. Først opp mot vikingetiden hadde det lyktes dem å vinne herredømme over områdene i Syd-Sverige og i Danmark. Her undertrengte og fordrev de stammene av gotere (som siden ble tyske folk) som altså fantes der fra før. P. A. Munch modifiserte denne delen av innvandringsteorien ved å dele germanerne i tre grupper. Nordgermanerne representerte de egentlig Nordiske folk. Mellomgermanerne var den folkegruppen han identifiserte som gotere. Sydgermanerne var det tyske folk. Også hos Munch var historien den at de nordiske folk etterhvert undertvang goterne. Den svenske og i særdeleshet den danske folkekarakteren, ble ifølge Keyser og Munch preget av den gotiske nasjonaliteten, og de var derfor ikke så «rent nordiske» som sine norske naboer, men sto nærmere tyskerne.

Innvandringsteorien i Keyser og Munchs utforming avslører, som jeg har nevnt (se kap. 1.1.) en ny tenkning om «det norske». Tanken var jo nå at en nasjon og det fellesskapet denne omkranset, var naturgitte og vedvarende.⁵⁰¹ Dette var den generasjonen som reiste spørsmålet om nordmennenes *nasjonale identitet*. Men her lå det en indre spenning. Selv om Munch fremhevet forskjellene mellom nasjonene, var han likevel motstander av kulturell isolasjonisme. P.A. Munch tilhørte en gruppe som kaltes for «Intelligenspartiet» eller «Troppen», og denne gruppen sto mot de såkalte «Patriotene» eller «Norskhetpartiet», hvor Henrik Wergeland hørte hjemme. Patriotene drev en utbredt dyrking av det norske, og mange kom i sterke personlige motsetningsforhold til mange danske. Munch mislikte deres innadventhet. Overfor Patriotene la Munch derfor vekt på de ulike historiske epokenes individualitet; at nordmennenes nyvunne frihet etter 1814 ikke var en direkte arv fra fortiden, men et moderne fenomen. Munch samarbeidet gjerne med danskene. Narve Fulsås sier at «Henrik Wergeland hørde intellektuelt meir heime i 1814-generasjonens klassisisme

---

⁵⁰⁰ Denne innvandringsteorien er gjengitt på bakgrunn av Keyser 1866: 19-53; Dahl 1957-58; Dahl 1992, samt Sanness 1959.

⁵⁰¹ Fulsås 1999: 91.

enn dei nye tendensane som slo gjennom i hans eiga samtid». ⁵⁰² Som vi tidligere har sett, var både historie- og nasjonsbegrepet hans forskjellig fra f.eks. Munchs. For Munch derimot, kunne samtidsorienteringen komme i motsetning til fortidsorienteringen; på den ene siden ville han samarbeide med danskene, på den andre siden var han svært så tydelig og uforsonlig med hensyn til nasjonenes ulikhet. ⁵⁰³

Med Intelligenspartiets gjennombrudd innen kultur og vitenskap startet nasjonen sin selvoppdagingsprosess. Den intellektuelle eliten begynte å beskrive folket og dets «sjel». Keyser og Munch brukte det historiske feltet. Den teorien denne eliten utformet, speilet på et vis de nasjonale behov i samtiden. Ikke bare utgjorde de norske en likeverdig nasjonalitet i forhold til svensker og dansker, men nordmennene utgjorde *kjernen* i det nordiske og hadde i tillegg historisk eiendomsrett til størsteparten av den norrøne litterære arven. ⁵⁰⁴ Men vi kan, tross disse forskjellene mellom den norske historiske skole og eldre oppfatninger av «det norske» og av historien, også finne likheter med hensyn til *begrunnelsen* av innvandringsteorien? Dette skal jeg om litt vende tilbake til.

I artikkelen *Om den saakalte nyere historiske Skole i Norge* tok P. A. Munch blant annet opp forholdet til Schøning og hans generasjon. Artikkelen begynner med at Munch går gjennom de nyvinningene som har skjedd i historiefaget og i «hjelpvitenskapene» i de første femti årene av 1800-tallet. Dette gjelder for eksempel fag som språkvitenskapen, arkeologien, naturhistorien og geografien. Munch konkluderer da:

Efter det her anførte vil det saaledes blive indlysende for Enhver, at det historisk-ethnographiske Studium nu befinder sig paa et Standpunkt, i Forhold til hvilket det samme Studium for 50 Aar eller længere tilbage næsten synker tilbage til Intet. Det vil erkjendes, at endog de lærdeste Mæns Udsagn i hine Tider om denne Materie maa betragtes som umyndige og uvederheftige. ⁵⁰⁵

De personer Munch særlig hadde i tankene var Suhm, Schøning og den svenske historikeren Sven Lagerbring. Munch hevdet at disse personene inntil midten av 1800-tallet hadde øvd en overordentlig stor innflytelse på historieundervisningen i skolen. Særlig var det uheldig at det var Suhm, den minst kritiske av disse tre, som kom til å prege lærebøkene i historie. ⁵⁰⁶

---

⁵⁰² Fulsås 1999: 91.

⁵⁰³ Fulsås 1999: 93.

⁵⁰⁴ Se Dahl 1957-58: 54; Dahl 1992: 44.

⁵⁰⁵ Munch 1875 (1852): 225.

⁵⁰⁶ Munch 1875 (1852): 226 f.

Munch var særlig kritisk til den eldre historikergenerasjonens beskjeftigelse med eldre germansk-skandinaviske folkeforhold, ettersom de blant annet ikke hadde kunnskaper nok om språkforholdene i eldre tid.⁵⁰⁷ Munchs konklusjon var klar nok. Som en historiker med høy kritisk sans kunne han ikke bygge på disse historikerne. Alle de nye kunnskapene hadde umuliggjort det. Selv ville han «rydde bordet». Her kom nok Munch til å overse tradisjonens kraft, fordi han selv kom til å stille seg inn i den på viktige punkter, i hvert fall ble han kritisert for det av den danske historikeren Christian Molbech.⁵⁰⁸ Molbech, og mange andre danske (og etterhvert også norske) forskere med han, mente *ikke* at Munchs begrunnelse av innvandringsteorien holdt mål.

Det som tydeligst knytter Munch til den eldre historikergenerasjonen, er innvandringsteorien. Selv om Munch hadde en annen tilnæringsmåte til faget og benyttet en del andre kildekritiske grep enn Schøning, er ikke hovedtrekkene i beskrivelsen av innvandringen veldig ulike. Munch retter kritikk mot Schøning og hans generasjon på særlig to punkter. Munch formulerer antagelsene til den *eldre* generasjonen slik:

1. Norden var først beboet af Finner eller Joter, hvilke man antog for de samme, baade som Goter og som Gudelærens Jøtner eller Jetter. Denne Befolkning var kommet søndenfra, over Tyskland, Jylland, Skaane o.s.v. Dette have dog enkelte Nyere modificeret derhen, at Urbefolkningen skulde være finnisk eller jøtnisk, men at Goterne, vore foregivne Stamfædre, siden ere komne søndenfra og have fortrængt Finnerne.

2. Odin og Æserne eller Aserne ansees som historiske Personer, hiin som en Fyrste, disse som et Folk, der et Par Generationer før Christi Fødsel skulde have vandret fra deres ældre Hjem, Asaheim ved Tanais i Asien, gjennem det nuværende Sydrusland, Ungarn og Tyskland til Danmark og videre til Sverige og Norge, og der indført deres Sprog og Religion. Suhm antager endog flere Odiner, af hvilke den sidste levede omkring 70 Aar før Christus. De, som holde sig til den nysomtalte Modifikation, lade ogsaa den gotiske Indvandring selv være den samme som Odins og Æsernes.⁵⁰⁹

Munch mente disse to hovedhypotesene hadde sitt grunnlag i to oppfatninger. Det første gjaldt «sakens natur». Munch sa at den eldre generasjons grunnoppfatning var at innvandringen måtte skje fra sør til nord. Årsaken var at de eldre generasjonene mente et

---

⁵⁰⁷ De språklige bevis som la grunnlaget for den nye begrunnelsen av innvandringsteorien, ble heller ikke i 1840 alminnelig godtatt. Christian Molbech skrev: «Hvad nu de norske Forfatteres Sprog-Beviis for deres Hypothese angaae, da er dette ikke mer fyldestgiørende. Det behøver ingen Gientagelse eller Udvikling, hvad der i vore Dage er almindeligen erkjendt: at de tre scandinaviske Rigers Tungemaal har en fælles Grundrod, og i Sprogbygningen selv den samme Grundvold». Molbech 1840: 498.

⁵⁰⁸ Molbech i (dansk) *Historisk Tidsskrift* 1. R. 1. Bd, 1840. Det er snakk om en bokmelding som heter «P. A. Munchs skandinaviske historie».

folk naturligvis først ville søke til de mest gjestmilde områder, altså til Tyskland eller Nordens sydlige områder. Den andre grunnoppfatningen som preget den eldre eldre historikergenerasjonen, ifølge Munch, var at de sammenvevde Snorres utsagn om de eldste tider med den norrøne mytologien, og benyttet disse fortellingene for ukritisk som kilder til Nordens eldste historie. Historikere som Schøning og Suhm gav så en «etnografisk» forklaring på disse kildene, og på den måten hadde man innbilt seg at jotter og æser faktisk hadde eksistert og at Tor og Odin hadde vært høvdinge.⁵¹⁰

På dette siste punktet er Munch helt klar og har helt rett: Kildene til den eldste historien ble med hans generasjon behandlet på en helt ny måte. Tor og Odin var vist ut av historien for godt, sammen med en mengde andre personer og sagn. Det er imidlertid det første punktet vi skal forfølge her, nemlig innvandringsveien.

Verken Schøning eller Suhm hadde hevdet at innvandringen utelukkende skjedde sørfra. Dét var et synspunkt som blant annet Leibniz hadde stått for. Nyheten med Schønings teori var jo nettopp at Norge var blitt befolket hovedsakelig nordfra. Når Munch hevdet at han angrep «den suhmske Skoles Lære», så kan han altså ikke ha siktet til innvandringsveien. Dette hadde Christian Molbech sett allerede i 1840. Molbech mente at den norske historiske skoles innvandringsteori egentlig bare var festet i deres innbildning om den mytiske og mørke tidsalderen: «at han [Munch] deri har fulgt vor udødelige Suhms Exempel, er neppe heller det, man snarest af en norsk Forfatter havde ventet».⁵¹¹

Hvordan kunne man begrunne at innvandringen skjedde nordfra? *For det første* gav den en forklaring på de språklige forskjellene innenfor det germanske området, men dette var likevel ingen nyhet med Keyser og Munchs teori i forhold til Schønings. Dette punktet hadde imidlertid Keyser og Munch lagt mye større vekt på enn Schøning. De bygde først og fremst på den sammenlignende språkvitenskapen. Keyser mente det gikk et grunnleggende skille mellom nordisk og tysk språk, og med dette stilte han seg egentlig *bak* Schøning (se foran kap. 4.4.). Som man må vente, var de språkhistoriske detaljene adskillig mer utførlige hos Keyser og Munch, men det vil være en anakronisme å laste Schøning for dette. Keyser bestemte at siden de «reneste» formene for det nordiske språket fantes i Norge, måtte man

⁵⁰⁹ Disse to punktene er sitert etter Munch 1875 (1852): 228.

⁵¹⁰ Munch 1875 (1852): 228 ff.

⁵¹¹ Molbech 1840: 500.

også slutte at de nordiske språkene hadde sitt eldste hjem i nord.⁵¹² Dermed kom slutningen: «Hvad der --- er sagt om *Sproget*, maa og gjælde om *Folket* eller *Folkestammen*, hvem sproget tilhørte».⁵¹³ Men som vi har sett var det slett ikke enighet om Keyser og Munchs tolkning av slektskapet mellom disse germanske språkene. Molbech for eksempel, sto på at de nordiske språkene var utviklet fra et felles grunnspråk. *For det andre* gav altså de separate innvandringsveier en umiddelbar forklaring på de nordiske folks adskilte nasjonaliteter, og denne tolkningen av innvandringen hadde ikke Schøning. *For det tredje* ble også den egalitære samfunnsstrukturen i Sverige og særlig Norge begrunnet gjennom teorien, men dette hadde Schøning også argumentert for. *Det fjerde*, og viktig i denne sammenhengen, er at Keyser og Munch dermed heller ikke lanserte noe *alternativt* bilde av nord, f.eks. et romantisk bilde. For så vidt er ikke dette overraskende, for verken Munch eller noen andre fra Intelligenspartiet oppfattet seg selv som representanter for romantikken på noen som helst måte.⁵¹⁴ Uansett var både Keyser og Munch helt fjern fra å gi den norske naturen en særskilt påvirkningskraft på folkets karakter eller de samfunnsinstitusjoner de hadde skapt.⁵¹⁵ Den norske geografien hadde hjulpet til med å bevare stammens renhet, til forskjell fra folkene lenger sør. Norges geografi virket avskjermende, og det var bra. Her gikk det et skille mellom den norske historiske skole og Johan Sebastian Welhaven, som mente at den norske folkeånden helt avgjørende hadde blitt preget av den norske naturen. Welhaven så på norsk natur som den «reneste nordiske».⁵¹⁶

Munchs forklaring på at innvandringen måtte ha skjedd nordfra, tok utgangspunkt i det samme som Schøning hadde lagt til grunn tidligere, nemlig at nordmennenes forfedre begynte vandringen vestover fra Russland. Munch fant det således – som Schøning – veldig usannsynlig at de «uden at gjøre en aldeles utrolig og usandsynlig Omvej kunde have taget Vejen over Tydskland».⁵¹⁷ Og hvorfor skulle man ikke ha forsert de nordlige traktene? Munch mente dette ville være underlig når nordmannen, så langt man hadde kilder, var «Europas djærveste Sømænd» og at andre folk på et langt lavere kulturtrinn hadde erobret

---

⁵¹² Dahl 1992: 49.

⁵¹³ Keyser, sitert etter Dahl 1992: 49.

⁵¹⁴ Sanness 1959: 121.

⁵¹⁵ Mer om dette, se Sanness 1959: 60 f.

⁵¹⁶ Sanness 1959: 61.

⁵¹⁷ Munch 1875 (1852): 229.

vanskeligere tilgjengelig land.⁵¹⁸ Nettopp dette synet som Munch her gir uttrykk for, kom Eilert Sundt siden til å kritisere sterkt.

5.4. Reorientering

Innvandringsteorien sto ikke uanfektet på 1840- og 50-tallet. I 1849 kom det første angrepet på den i Norge.⁵¹⁹ Angrepet kom fra Ludvig Kr Daa, som var erklært skandinavist. Som tidligere nevnt, hadde innvandringsteorien kommet til å virke som et argument mot skandinavismen. I en artikkel i Christianiaposten, *Om Professor Munchs antiskandinaviske Historik*, utdypet han kritikken.⁵²⁰ Daa kom i artikkelen med en rekke innsigelser mot teorien. Han reiste først en hel rekke argumenter av fysisk-geografisk art. Naturen, klimaet og avstandene måtte ha lagt avgjørende hindringer i veien for en eventuell innvandring fra nord.

Men også andre ting talte mot denne teorien. En prinsipiell innvending var at han betraktet innvandringsteorien som en slags «revolusjons»- eller «katastrofeteori». I lang tid hadde det vært vanlig i historiefaget som ellers å forklare f.eks. folkeforflytninger eller nasjonsdannelser med henvisning til dramatiske begivenheter og voldsomme omveltninger.⁵²¹ Daa mente at den moderne etnografien hadde avløst disse katastrofeteorierne med et utviklingsperspektiv, hvor vekten ble lagt på små endringer som over lang tid førte til de likheter og forskjeller man i samtiden kunne betrakte. Daa hadde satt inn støtet på et vitalt sted: Det behøvde ikke å være snakk om noen samlet innvandring av hele stammer eller folk, den kunne ha funnet sted litt etter litt og over lang tid. På 1860-tallet utdypet han dette.⁵²² Innvandringen hadde skjedd i en tid hvor skriftlige kilder ikke fantes og denne problematikken var derfor en oppgave for arkeologene. Daa rettet nå også kritikk mot Keyser og Munch for deres nasjonsbegrep. Nasjonen lå ikke som en spire i et frø som på et tidspunkt i fortiden hadde sprunget ut med alle kjennetegn inntakt. Noen norsk

---

⁵¹⁸ Munch 1875 (1852): 229:

⁵¹⁹ I Danmark hadde man uttrykt forundring over at denne teorien fremdeles kunne stå så sterkt. I tillegg til at danskene for en stor del forkastet teorien, satte den dem i forlegenhet i forhold til tyskerne som Danmark på denne tiden var i konflikt med angående grensetvister sør i landet. Danskene var jo, ifølge innvandringsteorien, i nær slekt med tyskerne.

⁵²⁰ Dahl 1957-58: 54 ff; Dahl 1992: 80.

⁵²¹ Dahl 1957-58: 55. Dette er et karakteristisk kjennetegn for både Schønings og den norske historiske skoles historieskrivning.

⁵²² Det gjorde han i foredraget *Have Germanerne indvandret til Skandinavien fra Nord eller fra Syd* (1868) og i boken *Nationaliteternes Udvikling* (1869)

nasjonalitet hadde ikke forekommet før etter at de norske hadde slått seg ned i landet; da først ble nasjonaliteten formet.⁵²³ Det var samkvemmet med andre folkeslag og geografien som satte sine spor i nasjonens særtrekk, ikke herkomsten og opphavet.

Den virkelige reorienteringen med hensyn til innvandringsteorien kom på 1860-tallet. Eilert Sundt hadde på bakgrunn av sine reiser i landet kommet til å betvile holdbarheten av teorien.⁵²⁴ Hva var den dypere årsak til Sundts skepsis?

På 1700-tallet var naturen et forbilde for og en nøkkel til forståelsen av kulturer. Linné og Gunnerus hadde klarlagt skapelsens skjønnhet og indre sammenheng. Schøning hadde formulert dens betydning for menneskenes karaktertrekk. Denne samme naturen, med de samme karakteristika, ble i den romantiske tolkningen gjenstand for idealisering og besjeling. Keyser og Munch bidro ikke til dette, men det gjorde Eilert Sundt. Det sublime var et av naturens kjennetegn, særlig demonstrert i nord. Naturen, og særlig det nordlige, var både betagende og avskrekkende. Dermed får vi en ny innstilling til det nordlige (se kap. 4.10.). Samtidig, hos Sundt, kan vi se hvordan han begynte å analysere samfunnet som en egen kategori. Vi ser det på flere hold, blant annet om forholdene til fiskerne i det nordlige Norge. Fiskernes død er ikke et spørsmål om skjebne eller om Guds inngripen, men om uforsiktighet og adferd. Samfunnet er således en egen kategori mellom individet og Gud, og individet og samfunnsformasjonene blir satt på ekstra påkjenninger i nord. Naturen er dermed en av flere forklaringskategorier på den menneskelige tilpasningsform. Alle ulykkene han observerte bare bekreftet det ubarmhjertige.

Sundt stilte en rekke kritiske spørsmål til hvordan man i praksis kunne tenke seg at innvandringen til Norge hadde skjedd. Det første «stammen» som skulle ha innvandret fra nord ville møte var *havet*. Dette måtte ha vært innlandsfolk, ressonerte han. Sundt hadde selv kartlagt ulike båttyper i hele Norge og påvist den lange tradisjonen utvikling av båttyper og båtmannskap bygde på, og han fant det usannsynlig at dette innlandsfolket i revolusjonerende fart skulle ha lært seg denne sakkunnskapen. Dessuten var havet, særlig i nord, betraktet som uendelig og voldsomt i mange romantikers øyne (se foran, kap. 4.10.). For Sundt sto det som en gåte hvordan dette «Urfolket ved Hvide-Havets Bredder skulde

---

⁵²³ Dahl 1957-58: 56.

⁵²⁴ Sundt kommer i artikkelen med grundige argumenter for hvor vanskelig det i praksis måtte være å forsvare den, «så og si mot sin vilje» som det heter hos Ottar Dahl.

have vundet den Dygtighed og Dristighed paa Søen, at det skulde falde paa og virkelig være istand til at bygge sig en Flaade og omseile den uhyre vidstrakte og vilde Ishavs-Kyst». ⁵²⁵

Sundt tilnæringsmåte til naturen var romantikerens. Hans stil var følelsesorientert, grublende og individualistisk. ⁵²⁶ Når han så seg istand til å angripe innvandringsteorien var det fordi han selv hadde «fornemmet» omgivelsene i disse traktene; han hadde i egen person «sett og følt» i motsetning til Keyser og Munch:

Jeg derimod tilbragte 2-3 Maaneder af forrige Sommer i Nordlandene og Finmarken og kom idelig til at tænke paa disse Ting.

Jeg tilstaar, at paa denne Reise faldt det mig saa underligt, at dette Haalogaland skulde være Landets Moder-Bygd. ⁵²⁷

Å berøres av det sublime er nettopp individuelt og subjektivt, men Sundt fulgte opp med fakta som understøttet hans syn. I forbindelse med avhandlingen om dødelighet i Norge ble han klar over at det var uvanlig mange dødsulykker i Norge sammenlignet med andre land. Særlig gjaldt dette *drukningssulykker*, og særlig utsatt var Tromsø stift. ⁵²⁸

På sin ferd i Nord-Norge hadde også opplevd kjente og nære omgivelser. I Bardu og Målselv på innlandet fantes den milde kontrasten:

Hver af de to Hoveddale har faaet sin Kirke, og begge Sogne danne et Præstegjeld. En tredie Kirke er paatænkt. Dalens Hoved-Strøg har faaet en tidsmæssig Vei. Bygden udmærker sig fremfor de øvrige Bygder her nord med sine vel dyrkede og vel bebyggede Gaarde, og man ser strax paa Bønderne at de skille sig fra Nabolagets Søbønder. Det er et stykke Østerdalen og Gudbrandsdalen, som er flyttet herop, og for Sørlændingen, som reiser i disse nordlige Egne, danner det en behagelig Modsætning til Søbygderne: Landet synes ham behageligere og Livet forekommer ham lykkeligere her end ude ved Søkysten. ⁵²⁹

Sundts konklusjon var klar: «... ved at lægge det ene sammen med det andet, have de nævnte lærde [Keyser og Munch] kommet til at danne sig en storartet Gisning, eller som en Bygning af Gisninger fra Grundvold til Tag». ⁵³⁰

⁵²⁵ Sundt 1864a: 128.

⁵²⁶ Stenseth 1997: 79.

⁵²⁷ Sundt 1864a: 119. Sundt har en mengde historier om mennesket og naturen i nord. Et lite eksempel er dette: «Jeg mindes dette ... naar jeg tænker paa det Menneskeliv, som holder ud langs Nordlandenes og Finmarkens Havstrækninger og Fjorde. Saa let som en Sten triller ned fra Fjeldkammen og knuser en Blomst, saa let kommer et Faldveir fra Fjeldtinden farende henover Fjorden og begraver en Mand i Bølgerne ...» (Sundt 1864b: 630 f.).

⁵²⁸ Christophersen 1979: 382 f.

⁵²⁹ Sundt 1864a: 136 f.

⁵³⁰ Sundt 1864a: 121.

Senere kom andre bidrag som bidro til å rive den bygningen Sundt snakker om. De eldre runeinnskriftene som på Munchs tid bare var lokalisert sør i Norden, hadde han tolket som gotiske og utfra dette lagd et skille mellom nord og sør – mellom nordisk og gotisk. Sophus Bugge viste at disse runene i stedet var uttrykk for et gammelt nordisk språk som i virkeligheten hadde vært utbredt over hele dette området. Nå var bunnen såpass utvasket under innvandringsteorien at Ludvig Kr. Daa kunne holde «gravtale» over den i 1868.⁵³¹ I året 1869 var det hundre år siden Schøning hadde lansert denne teorien. Gustav Storm skrev samme år en liten bok *Om den gamle norrøne Literatur*. Her nyanserte han kraftig Keyser og Munchs syn på hvem som hadde opphavsretten til den norrøne kulturarv. Det å gjengi teorien om innvandringen karakteriserte han som «ørkesløst» siden han i Norge ikke kunne finne «... noe som strider mod en Bebyggelse søndenfra nordover langs Kysterne; men mod en Indvandring nordenfra gjøres stadig flere Indvendinger, og den er da ikke heller nødvendig at antage, når man ikke længere har Goter i Danmark».⁵³² Jeg vil tilføye at teorien ikke lenger virket like attraktiv fordi den idylliserende fremstillingen av det nordlige var over, og at dragingen mot nord antok andre former. Fra nå av ble det nordlige i en helt annen grad enn tidligere et sted for utforskning og opplevelse. Siden skulle f.eks. Fridtjof Nansens ekspedisjoner gi et overbevisende uttrykk for de realiteter man mente å finne i den norske, nasjonale identiteten. Fridtjof Nansen ble som en levende norsk romanfigur; han var tiltrukket av spenningen i nord, og han formidlet sine syner til et meget lydhørt norsk publikum. Nansen og Sundt er begge to, hver på sine områder, gode eksempler på det nye synet på det nordlige fra ca. 1860 og utover.

5.5. Konklusjon

Året 1814 er ikke egnet som skille mellom norsk og dansk skriftkultur. Ottar Dahl, som selv har benyttet dette året som bakre tidsavgrensning for sin bok om norsk historieforskning, har også redegjort for problemet:

Tidsavgrensningen ved årstallet 1814 er vel temmelig vilkårlig ut fra historieforskningens egne kriterier. Det skjer intet spesielt i *historieforskningen* verken i dette år eller de nærmeste følgende som skulle berettige til et grunnleggende skille. Men de politiske begivenheter i dette år startet noe avgjørende nytt i hele vårt

---

⁵³¹ Dahl 1992: 91.

⁵³² Gustav Storm.: *Om den gamle norrøne Literatur. Et Indlæg i Striden mellem Docent Grundtvig og den norske historiske Skole*. Christiania 1869. Sitatet er hentet fra side 10.

folks liv, og dette kom i sin tid selvsagt også til å prege vår historieforskning, selv om det egentlig ikke for alvor manifesteres før et par tiår senere.⁵³³

Den vilkårlighet året 1814 utgjør som bakre avgrensning for historieforskningen blir ytterligere forsterket ved at Dahl også gir et riss av den felles dansk-norske tradisjon før dette året.⁵³⁴ Her fremstår Schøning som et vitne om sin egen avhengighet av det danske lærdomsmiljøet og institusjonene der. Det er imidlertid et spørsmål hvor det norske blir av imellom det danske.

Noen egentlig norsk historieforskning kunne en da heller ikke vente før etableringen av det norske Universitetet som institusjon i 1811, ifølge Dahl.⁵³⁵ Imidlertid kom ingen av universitetslærerne til å utmerke seg «verken i arbeidet med samling og utgivelse av kilder, med historiske detaljstudier, eller med den bredere historieskrivning»,⁵³⁶ altså det som inngår i Dahls definisjon av hva som er historieforskning.⁵³⁷ Denne oppgaven var det først og fremst historisk interesserte embetsmenn som skjøttet.

Ifølge Dahl kom det avgjørende gjennombruddet for norsk historisk forskning med Keyser og Munch.⁵³⁸ De var i harmoni med hensyn til de fleste historiske spørsmålene og dertil så bevisst sin nasjonale egenart at betegnelsen den norske historiske skole er treffende. De erobret lærestolene på Universitetet, og fra disse posisjonene la de grunnlaget for de normer og for den faglige autonomi som historikerne siden har kunnet bygge på.⁵³⁹ I Dahls fremstilling av grunnlaget for den norske historieforskningens tradisjon spiller således *profesjonaliserings-* og *institusjonaliseringstesen* en viktig rolle.⁵⁴⁰ Han har sterkt knyttet dette til Keyser og Munchs forpliktelser overfor *kildene*. Et sted beskriver han Munchs holdning slik:

---

⁵³³ Dahl 1992: 12.

⁵³⁴ Dahl 1992: 13-19.

⁵³⁵ «I 1811 var det norske Universitetet blitt grunnlagt, og dermed en institusjon som det var grunn til å vente ville bli sentrum for en egen norsk historieforskning. Slik kom det også til å bli. Men i den første generasjon etter 1814 var det folk utenfor Universitetet som gjorde den største innsats i forskningsarbeidet». (Dahl 1992: 20.). Historiefaget fikk sitt første professorat i 1813.

⁵³⁶ Dahl 1992: 22.

⁵³⁷ Dahl 1992: 11.

⁵³⁸ Dahl 1992: 42.

⁵³⁹ Dahl 1992: 45 f.

⁵⁴⁰ Mer om begrepene, se Myhre 1996: 9.

Den 'kritiske' orientering betyr for Munch for det første å prøve holdbarheten i historiske oppfatninger ved konfrontasjon med kildene, dernest å prøve kildenes troverdighet eller brukbarhet ved innbyrdes kontroll og mot allmenn kunnskap.⁵⁴¹

Det første som faller en i øynene, er at også Schønings kildekritikk kan sies å falle inn under denne beskrivelsen. Skal denne beskrivelsen fungere som en slags «grenseoppgang» mot den form for vitenskap Schønning bedrev, må altså andre kategorier tas med. Sitatet peker mot en karakteristisk tendens hos Dahl, nemlig tendensen til å avgrense historievitenskap til å bety *forskning* (se foran kap. 1.2.4.).⁵⁴² Men som Narve Fulsås har vist er dette problematisk. Historiefaget har vært preget av flere vitenskapelige idealer. Blant annet utfordres Dahls posisjon ved at historiens narrative aspekt stadig understrekes. Det var først i Dahls egen generasjon at man identifiserte historie med et «'sjøvtilstrekkeleg forskingsparadigme', der historievitenskap kunne forståast etter modell av kumulativ forskning på veg til sanninga».⁵⁴³ Dahl har kommet til å legge stor vekt på det kritiske aspektet – som jo *var* fremtredende – ved særlig Munchs innsats, og fremhevet at de synspunktene han stod for var godt begrunnet i sin samtid. Det var de også. Men begrunnelsen til f.eks. innvandringsteorien var også festet i andre forhold enn kildene, og det er grunn til å legge vekt på dette. Ett feste var den nasjonalromantiske forestillingen om folkefelleskapet; et annet var forestillingen om at nordmenn alltid hadde kunnet beherske den nordlige naturen.

Jeg har lagt vekt på at heller ikke historie- og vitenskapsoppfatninger er konstante; at tanker om historie selv er omringet av sin historisitet. Man kan ikke anklage Dahl for å utelukke dette perspektivet, men det er ikke her han har lagt *vekten*. Med dette som bakgrunn har det vært av stor interesse for meg å avklare hvilke tanker om historien også Schønning gjorde seg.

En markant forskjell mellom Schønning og Munch går mellom klassisk og moderne historieoppfatning. Den *moderne historieoppfatningen* er en konsekvens av *moderniteten* (se kap. 4.1.), akkurat som det forestilte fellesskapet *nasjonen* er det.⁵⁴⁴ Schønning kunne dra praktiske, politiske og moralske lærdommer ut av historien fordi den grunnleggende sett ikke var preget av for store endringer, ihvertfall ble den ikke tolket slik. Det fantes dessuten bare små forskjeller på mennesker både i tid og rom mente han, og kunne derfor gjøre en

---

⁵⁴¹ Dahl 1997: 69.

⁵⁴² Fulsås 1999: 287.

⁵⁴³ Fulsås 1999: 18.

⁵⁴⁴ Jfr. Anderson 1996 (1991).

historisk sannhet fra f.eks. romerriket gyldig også for Danmark-Norge. I en viss forstand var dermed borgernes dyder universelle, men i praksis ble de gjerne knyttet til det spesifikke norske. Det fantes altså *særlige lærdommer for nordmenn* som ble visualisert gjennom historien (se foran kap. 4.6., 4.7., 4.8.). Keyser og Munch var sterkt preget av en motstridende tendens med hensyn til historieoppfatning, nemlig historismens allmenne betoning de ulike epokenes forskjellighet.

Hos Keyser og Munch var tanken om en *kjerne* i hvert folk og i hvert individ av dette folket, *nasjonaliteten*, av avgjørende betydning. Den nasjonale identiteten var derfor stabil og vedvarende og den hadde visstnok alltid eksistert. Selv ikke omgivelsene som «Stammen» hadde innvandret til kunne rokke ved deres opprinnelige åndelige gehalt. Men til tross for disse ulikhetene står én ting fast: Både Schøning og den norske historiske skole skrev fra et *norsk ståsted*.

«Norsk sakprosas historie tek til med perioden 1750-1800» skriver Arne Apelsest⁵⁴⁵. Det ble utviklet et nytt felt av tekster i denne perioden; tekster som markerte en norsk tendens i den dansk-norske litteraturen. Rammen rundt var den norske patriotismen. Patriotismen fløt sammen med borgerskapets interesse for anvendelig kunnskap. Hovedsaken er at det spesifikt norske ble gjenstand for vitenskapelige undersøkelser (se foran kap 2.3.). Innenfor den rent historisk anlagte litteraturen var Schøning den dominerende figuren. Schøning la for dagen en fremstilling av Norges store fortid, og etablerte med dette et uvurderlig historisk reservoar som blant annet dikterne flittig benyttet. Johan Nordal Brun, Hans Bull (begge to elever av Schøning), Andreas Bull, Christen Pram og Claus Friman var noen av dem som tok til seg de bildene Schøning viste fra Norges fortid. De symbolene og kjennetegnene som ble betraktet som særnorske, hadde for en stor del med naturen og Norges beliggenhet mot nord å gjøre. I dette lå en kulturell avgrensning av det norske fordi nordmennene som etnisk kategori hadde tatt merke av sine omgivelser. Men her manglet organismemetaforen, tanken om frøet med den faste kjernen, dvs. «folket». Skal vi finne et slikt ankerfeste hos Schøning, så var det i siste instans Bibelen. Dette har jeg vært inne på tidligere, men det er nødvendig til slutt å tydeliggjøre den religiøse dimensjonen som lå bak vendingen mot «det norske». Dette gjelder i hovedsak idéer om det menneskelige og naturen.

---

⁵⁴⁵ Apelsest 1998: 32.

1700-tallet var fysikoteologiens (naturteologiens) århundre. Grunnsetningen var at Gud hadde skapt verden slik den enda var og at ingenting var skapt forgjeves (se foran kap. 4.10.).⁵⁴⁶ Alt i naturen var til nytte og kunne utnyttes av menneskene. Sverker Sörlin har sagt det slik:

En føljsats blev at Gud inte skapat några platser på jorden där det omöjligt för människor att leva. Och det var inte bara fråga om att klara sig – överallt kunde man leva ett godt liv. Villkoret för detta var människans arbete. Genom arbetet skulle återupprättandet av Paradiset ske. Den som försvarade för människorna att utbreda sig också till de mest avlägsna trakter för där att odla, bygga och leva – den var en fiende till Gud. Och omvänt, den som verkade för att sprida odlingen handlade i enlighet med skapelsens idé.⁵⁴⁷

Fysikoteologien var opphav til to tendenser. På den ene siden stimulerte den til vitenskapelig nyskjerrighet. De oppdagelsene man gjorde i naturen om forbindelsene mellom alle dyr og planter ville ytterligere bevise hvor sinnrikt Gud hadde ordnet verden. Det var Gud som hadde stilt menneskene til rådighet den rike naturen, og gjennom vitenskapen ville man bedre bli kjent med skaperverket. På den andre siden ble denne innsikten til et religiøst og moralsk imperativ. Gud hadde formet normer og en orden i naturen som det var menneskets plikt å rette seg etter.⁵⁴⁸ Omsorgen for jammvekten i naturen sto det til mennesken å etterse. Linné forestilte seg at alt hang sammen med alt; verden fungerte på grunn av de naturlovene Gud hadde innstiftet. Om bare menneskene ville leve *med* naturen; om Guds normer ble etterlevd, ikke overskredet, ville menneskene ha det godt. Disse synspunktene delte Schøning. Hans prosjekt var, som vi har sett, ikke å kartlegge naturen, men historien. Hans historiefremstilling er derfor, som tidligere nevnt, nært beslektet med Linnés og Gunnerus' naturbeskrivelser. Hvor Linné og Gunnerus viste naturens orden og godhet, skrev Schøning om dens betydning for nordmennene gjennom historien. De «ældste» nordmenn hadde levd et moralsk høyverdige liv fordi de hadde innrettet seg etter Guds intensjoner: «De vare lykkelige i vor Norden, og vor Norden med dem; begge vare dannede for hinanden».⁵⁴⁹ Om bare nordmennene i hans samtid ville streve etter de «ældstes» idealer, så ville de også bli lykkeligere, og ikke minst: Rikets posisjon og innflytelse ville øke. Den mest omfangsrige av tidens vitenskapelige litteratur, den historisk-topografiske, beskrev både menneskene og naturen. Schøning støttet iherdig dette arbeidet, og han gav råd og veiledning der hvor han kunne hjelpe. Apelseth hevder at de funnene en gjorde her «vart ein del av den abstrakte

---

⁵⁴⁶ Sörlin 1988: 43.

⁵⁴⁷ Sörlin 1988: 43 f.

⁵⁴⁸ Sörlin 1981-82: 94.

fellesskapen Noreg, ein slags historisk og topografisk analogi til den modellen Linné hadde sett opp for plantane i *Systema Naturae*». ⁵⁵⁰

«Det nasjonale gjennombrudds menn» (Moltke Moes uttrykk) hadde altså et norsk symbolunivers til rådighet som de kunne benytte seg av. Dette gjaldt også for historiefaget. Det nordlige er et godt eksempel. På Schønings tid hadde det allmenne «ideologiske klimaet» i Europa vært et springbrett for å uttømme dette historiske symboluniverset. Den norske historiske skole trakk ikke bare veksler på de metodene som ble bygd ut før og etter Schønning (og som både Koht og Dahl viser til). Koht holdt det også for utvilsomt at Schønings innvandringsteori, som dels bygde på hans positive vurdering av nordområdene, hjalp Keyser til å forme *sin* teori, ⁵⁵¹ selv om Keyser selv er taus om en slik påvirkning. Dette kan ha hatt sammenheng med forholdet til blant andre Christian Molbech i Danmark. I Danmark hadde Molbech ment at motsetningen mellom de danske bøndernes livegenskap og de norske bøndernes frihet nettopp skyldtes naturforholdene, siden bønder i et tynt befolket fjell-land lettere kunne forsvare sin frihet. På dette punktet unndro Keyser og Munch seg fra en prinsipiell diskusjon. ⁵⁵² Munch holdt fast på at samfunnsformasjonen måtte forklares ut fra nasjonaliteten, naturforholdene diskuterte han ikke, han godtok bare at nordmennene alltid hadde kunnet mestre hardfør natur. Hadde han gitt innrømmelser på dette punktet, måtte han kanskje også vurdert hvilke følger en slik analyse ville ha å si for en innvandring fra nord. Han måtte ha vurdert den nordlige geografien, *satt den under lupen*, men han gjorde det ikke.

Schønings draging mot nord må også bidra til å modifisere det bildet som har vært tegnet av det nordlige i forskningen tidligere – på to måter. For det første: Schønings teoretiske inspirasjon var på mange måter den franske opplysningen, men ikke bare den. Schønings bilder av Norge ble også nedtegnet i opposisjon til svenskenes patriotiske historieskrivning. Det fantes tanker om et edelt nord også før Montesquieu, og det ble i stor grad formet av svensker (se foran kap. 2.4.). For det andre: I stor grad er beskrivelsene av det nordlige Norge blitt presentert som en relativt entydig bevegelse fra det primitive til det betagende

---

⁵⁴⁹ Schønning 1771: 25.

⁵⁵⁰ Apelseth 1998: 45.

⁵⁵¹ Koht 1914: 157.

⁵⁵² Sanness 1959: 60.

sent på 1800-tallet.⁵⁵³ Men bildet er ikke så entydig. Hos Schøning var det nordlige entydig positivt, og menneskene der hadde rike muligheter så lenge de bare dyrket de karaktertrekk som opprinnelig kjennetegnet dem. «Nordlandene» kom til å få beholde en privilegert plass i den tidlige nasjonale identitetsskapningen gjennom innvandringsteorien. Først med det romantiske bildet av Nord-Norge fikk området sin tvetydige karakter: Det kunne være vakkert og stemningsfullt, javel, men også ubarmhjertig. Bildet av det nordlige har, som historiefaget, endret karakter gjennom alle tider, men hos Schøning var bildet av natur og mennesker i nord *harmonisk*, og Schøning følte en dragning mot disse landskapene.

---

⁵⁵³ Et eksempel på dette er f.eks. dette utdraget fra Nils M. Knutsens bok om Tromsø: «Da Tromsø blei grunnlagt i 1794, var Nord-Norge i noen hundre år blitt skildret som mørkt og kaldt, fattig og tilbakeliggende, primitivt og uopplyst, med et forferdelig klima både sommer som vinter, et slags norsk Sibir dit ingen ville dra frivillig, aller minst folk med artium og framtid og ambisjoner». (Knutsen 1996: 8 f.) Ifølge Knutsen, ble folkene i nord også omtalt som noen forferdelige latsabber, særlig hos embetsmennene (Knutsen 1996: 9.). Men dette er neppe enestående for Nord-Norge. Embetsmennesenes paternalisme kom til uttrykk i hele Danmark-Norge med den følge at enkelte beskrev f.eks. bøndene som «råe» mennesker som kalte på forbedringer.

KILDER

Utrykte kilder

Paus, Hans: *Beskrivelse over Finmarken eller Samling til Finmarkens Beskrivelse og Samlinger til en historisk Beskrivelse over Finmarken*. Norsk Historisk Kildeskrifts-Institutt, Kildeskriftfondets ms. nr. 272-292.

Schønning, Gerhard: *G. Schønning's forelesninger over den Danske Historie i Forening med den Norske og Svenske*. Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling, ms. 4: 431.

Litteratur

Anderson, Benedict 1996 (1991): *Forestilte fellesskap : refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Oslo

Andresen, Anton Fredrik 1994: *Opplysningsidéer, nyhumanisme og nasjonalisme i Norge i de første årene etter 1814. Nytt lys på vår første skoledebatt*. I *KULTs* skriftserie nr. 26.

Apelseth, Arne 1998: "Lærdom, borgarleggjering og skriftkultur. I *Norsk Litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1, 1750-1920. Oslo.

Bagge, Sverre og Mykland, Knut 1987: *Norge i dansketiden*. Oslo.

Bagge, Sverre 1996: "150 års forskning om eldre historie". I *Historisk tidsskrift*.

Bjerg, Svend 1985: "Eskatologisk tidsopfattelse". I *Tidsopfattelse og historiebevidshed. Studier i historisk metode XVII*. Århus.

Bliksrud, Liv 1997: *Norsk grålysning eller europeisk aftenrøde? Patriotisme i Norske Selskab i København*. I *KULTs* skriftserie nr. 88.

Bliksrud, Liv 1999: *Den smilende makten : Norske Selskab i København og Johan Herman Wessel*. Oslo.

Brattli, Terje 1993: *Evolusjonismen og det moderne. Ein analyse av tilkomsten av arkeologien som vitenskapelig disiplin*. Magistergradsavhandling. Tromsø.

Brekke, Marit Lovise 1998: "Hans Strøm og Søndmørs Beskrivelse". I *Norsk Litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1, 1750-1920. Oslo.

Bruun, Chr. 1898: *Peter Frederik Suhm. 18. Oktober 1728 - 7. September 1798. En levnetsbeskrivelse af Chr Bruun*. Kjøbenhavn.

Bull, Edvard d.y. 1978: *Nordmenn før oss : Norgeshistorie for den videregående skolen*. Oslo.

Bull, Francis 1916: *Fra Holberg til Nordal Brun : Studier til norsk aandshistorie*. Kristiania.

Bull, Francis 1958: *Norges Litteratur : Fra reformasjonen til 1814*. Oslo.

Bull, Ida 1992: *Thomas Angell : Kapitalisten som ble hjembyens velgjører*. Trondheim.

Bø, Gudleiv 1998: "Land og Lynne - norske diktere om nasjonal identitet". I Øystein Sørensen (red.): *Jakten på det norske : perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo.

Bøås, Øivind 1997: *Danske reaksjoner på den norske historiske skole*. Hovedoppgave Oslo.

Castrén, Gunnar 1910: *Norden i den franska Litteraturen*. Stockholm.

Christensen, Dan Chr. 1996: *Det moderne projekt : Teknik og kultur i Danmark-Norge 1750-(1814)1850*. København.

Christensen, Olav 1993: *Skiidrett før Sondre : Vinterveien til et nasjonalt selvbilde*. Oslo.

Christensen, Olav 1996: "Vinterveien". I Olav Christensen og Audhild Skoglund (red.): *Nansen ved to århundreskifter*. Oslo.

Christensen, Olav 1998: "En nasjonal identitet tar form. Etniske og nasjonalkulturelle avgrensninger". I Øystein Sørensen (red.): *Jakten på det norske : Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo

Christophersen, Helge O. 1979: *Eilert Sundt ; en dikter i kjensgjerninger*. Oslo.

Collingwood, Robin George 1973 (1946): *The idea of history*. Oxford.

Corbin, Alain 1994 (1988): *The lure of the sea : the discovery of the seaside in the western world 1750-1840*. Berkeley, California.

Dahl, Ottar 1957-58: "Noen etnografiske synspunkter hos Ludv. Kr. Daa". I *Norsk Geografisk Tidsskrift*.

Dahl, Ottar 1992: *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo.

Dahl, Ottar 1997: *Peter Andreas Munch (1810-1863)*. I Guri Hjeltnes (red): *Vitenskapelige profiler på 1800-tallet. Forum for universitetshistorie* nr. 1.

Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Anne Marit, Wold, Helge A. (red.) 1994: *Nordnorsk kulturhistorie : Det gjenstridige landet*. Oslo.

Daae, Ludvig 1880: *Gerhard Schønning. En Biographi*. Christiania.

Daae, Ludvig: "Gerhard Schønning's Ungdomshistorie". *Historisk tidsskrift*. Første rekke, bind 1.

Eriksen, Anne 1999: *Historie, minne og myte*. Oslo.

Falsen, Christian Magnus 1815: *Norges Odelsret, med hensyn paa Rigets Constitution*. Bergen.

Feldbæk, Ole 1984: "Kærlighet til fædrelandet. 1700-tallets nationale selvforståelse". I *Fortid og Nutid* nr. 31.

Feldbæk, Ole 1991: *Dansk identitetshistorie*. Bind 1. København.

Feldbæk, Ole 1994: "For Norge, Kjæmpers Fødeland. Norsk kritik og identitet 1770 - 1773". *Historisk tidsskrift* nr. 1.

Feldbæk, Ole 1998: *Nærhed og adskillelse*. Bind IV i *Danmark-Norge 1380-1814*. Oslo - København.

Foucault, Michel 1996: *Tingenes orden : en arkeologisk undersøkelse av vitenskapene om mennesket*. Oslo.

Frängsmyr, Tore 1996: "Mer Ljus över upplysningen". I *Lychnos*, side 153-165.

Fulsås, Narve 1995: "Om nokre forskjellar mellom det moderne og det førmoderne". I *Ottar* nr. 2.

Fulsås, Narve 1997a: "Sars og Koht - piggsvin og rev". *HIFO-nytt* nr. 2.

Fulsås, Narve 1997b: "Ernst Sars og historia (1835-1917)". I Gure Hjeltnes (red): *Vitenskapelige profiler på 1800-tallet. Forum for universitetshistorie* nr. 1.

Fulsås, Narve 1999: *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Oslo.

Gay, Peter 1954: "The Enlightenment in the history of political theory". I *Political Science Quarterly*, volume sixty-nine.

Guneriussen, Willy 1996: *Aktør, handling og struktur. Grunnlagsproblemer i samfunnsvitenskapene*. Oslo.

Habermas, Jürgen 1981: "Modernity versus Postmodernity". I *New German Critique* nr. 22.

Hagland, Jan Ragnar 1998: "Nordisk fortid og 1700-talets filologiske prosjekt". I *Norsk Litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1, 1750-1920. Oslo.

Hansen, Lars Ivar 1985: "Innledning". I *Major Peter Schnitlers Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745*, bind III. Utgitt av Norsk Historisk Kjeldeskrifts-institutt, Kjeldeskriftfondet.

Horstbøll, Henrik 1992: "Civilisation og nation 1760-1830". I Søren Mørch (red): *Danmarks historie bind 10. Historiens historie*. Gyldendal.

Hørby, Kai 1980: "Den ældre historiske kritik i Danmark". I (dansk) *Historisk Tidsskrift*, bind 80.

Høystad, Ole M. 1994: *Det menneskelege og naturen. Innføring i filosofisk antropologi*. Oslo.

Iggers, Georg G. 1980: *Moderne historievitenskap : socialhistorie efter 1945: forudsætninger, hovedlinier, perspektiver*. København.

Ilsøe, Harald og Hørby, Kai 1980: "Historie". I *Københavns universitet 1479-1979*. Bind X. København.

Jaeger, Friedrich, Rüsen, Jörn 1992: *Geschichte des Historismus. Eine Einführung*. EineVerlag C. H. Beck. München.

Jarrick, Arne 1990: "Borgare, småfolk och böcker i 1770-talets Stockholm". I (svensk) *Historisk Tidsskrift*.

Keyser, Rudolf 1866: *Norges Historie*. Første bind. Kristiania.

Kittang, Atle 1983: "Litteraturhistoriografien i historisk og teoretisk perspektiv". I Kittang, Meldahl og Skei: *Om litteraturhistorieskriving. Perspektiv på litteraturhistoriens vilkår og utvikling i europeisk og norsk samanheng*. Øvre Ervik.

Kjeldstadli, Knut 1991: "Om verdens beskaffenhet. Natur, samfunn og tid i Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus*". I *Samtiden* nr. 2.

Kjeldstadli, Knut 1992: *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget. Oslo.

Kjeldstadli, Knut 1999: "I hvilken forstand kan vi snakke om sannhet i historie?". I *Historisk tidsskrift*.

Knutsen, Nils Magne 1996: *Nordens Paris : vandringer i Tromsøs muntre liv og historie*. Tromsø.

Knutsen, Paul 1996: "Formens innhold og innholdets form. En kritikk av Hayden Whites topologi". I *Historisk tidsskrift* nr. 4.

Knutsen, Paul 1997: "Om sannhet og mening i historie". I *Historisk tidsskrift* nr. 4.

Koht, Halvdan 1913: "Gerhard Schøning". I *Vore høvdinger: portretter av berømte nordmænd. Med bidrag av forskjellige forfattere*. Kristiania.

Koht, Halvdan 1914: "Gerhard Schøning og «Norge, kjæmpers fødeland»". *Historisk tidsskrift*, 5. R. III.

- Koht, Halvdan 1920: "Historieskriving og folkevokster". I *Norsk historisk videnskap i femti år 1869-1919*. Kristiania.
- Koht, Halvdan 1922: "Småting om Gerhard Schøning". *Håløygminne* 3-4.
- Koht, Halvdan 1953: "Liner i norsk historie". I *På leit etter liner i historia*. Oslo.
- Koht, Halvdan 1958: "Gerhard Schøning". I *Norsk Biografisk Leksikon*.
- Koht, Halvdan 1959: *Frå norsk midalder : tre førelesningar for Universitetet i Bergen november 1958*. Bergen.
- Koht, Halvdan 1962: "Rudolf Keyser". I *Syn og Segn*.
- Koht, Halvdan: "Hans Paus". I *Norsk Biografisk leksikon*.
- Koselleck, Reinhart 1985: *Futures Past : on the Semantics of Historical Time*. Cambridge, Massachusetts og London.
- Krag, Claus 1995: *Vikingtid og rikssamling : 800-1130*. Oslo.
- Kristiansen, Gunnar Schrøder 1997: *Jens Kraft og opplysningen. Filosofi og vitenskap i Danmark-Norge i det 18. århundre*. Hovedoppgave. Oslo.
- Landmark, Wencke 1940: *Gerhard Schøning. Liv og produksjon inntil 1770*. Hovedoppgave. Oslo.
- Leem, Knud 1975 (1757): *Beskrivelse over Finmarkens lapper : 1767 = Canuti Leemii de lapponibus Finmarchiæ, eorumque lingua, vita et religione pristina commentatio, multis tabulis æneis illustrata*. København.
- Lindhardt, Jan 1989: "Historieforskningens hermeneutik". I Christian Kvium (red.): *Historisk kundskab og fremstilling. Studier i historisk metode XX*. Århus.
- Lockertsen, Roger 1998: "Gerhard Schøning om bynamna Nidaros og Throndhien. Eit handskriftfrå ca. 1760". I *Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* nr. 1.
- Lunden, Kåre 1992: *Norsk Grålysing. Norsk nasjonalisme på allmenn bakgrunn*. Oslo.
- Lunden, Kåre 1995: "History and Society". I William Hubbard (et al.): *Making a Historical Culture*. Oslo - Copenhagen - Stockholm - Boston.
- Manniche, Jens Chr. 1992: "Historieskrivningen 1830-1880". I Søren Mørch (red): *Danmarks historie bind 10. Historiens historie*. Gyldendal.
- Meldahl, Per 1983: "Om norske litteraturhistorier". I Kittang, Meldahl og Skei: *Om litteraturhistorieskriving. Perspektiv på litteraturhistoriografiens vilkår og utvikling i europeisk og norsk samanheng*. Øvre Ervik.

Midbøe, Hans: *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie 1760-1960*. Trondheim.

Molbech, Christian 1840: "Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug. Christiania 1838 og Norges, Sveriges og Danmarks Historie, i kortfattet Udtog sammesteds 1839". I (dansk) *Historisk Tidsskrift* årgang 1.

Monsson, Odd 1998: "Marcus Schnabels ordsamling". I Johnsen, Egil Børre, Eriksen Trond Berg (red.) 1998: *Norsk Litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1, 1750-1920. Oslo.

Munch, Peter Andreas 1875 (1849): "Kritiske Undersøgelser om vore Kongesagaers Fremstilling af Harald Sigurdsøns (Haardraades) Bedrifter i den græske Kejsers Tjeneste". Trykt i *Samlede Afhandlinger* (S.A.) bind 1.

Munch, Peter Andreas 1875 (1852): "Om den saakalte nyere historiske Skole i Norge". Trykt i *Samlede Afhandlinger* (S.A.) bind 3.

Mykland, Knut 1986: "Firehundraarignatten". I (dansk) *Historisk Tidsskrift*.

Mykland, Knut 1989: "Norges vei til frihet". I Mykland, Opsahl og Hansen (red.) 1989: *Norges grunnlov i 175 år*. Østerås.

Niemi, Einar 1987: "Nord-norsk lokallhistorie - kulturaktivitet, vitenskap og politisk redskap". I *Heimen* nr. 2.

Niemi, Einar 1988: "Christian 4.s Finnmarksreise i 1599". I *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Årbok, Oslo.

Niemi, Einar 1991: "Kven - et omdiskutert begrep". I *Varanger årbok*.

Niemi, Einar 1992: *Pomor : Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år*. Oslo.

Niemi, Einar 1993: "Hans Hansen Lilienskiold - embetsmann, vitenskapsmann og opprører". I *Portretter fra norsk historie*. Oslo.

Nordhagen, Rolf 1960: "Biskop Johan Ernst Gunnerus som naturforsker og hans forbindelse med Linné. I *D.K.N.V.S. Forhandlinger*, bd. 33.

Olsen, Bjørnar 1994: *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Oslo.

Outram, Dorinda 1995: *The Enlihtenment*. Cambridge.

Porter, Roy 1995 (1990): *Upplysningen - en introduktion*. Göteborg.

Reill, Peter Hanns 1975: *The German Enlightenment and the Rise of Historicism*. Berkeley. Los Angeles. London.

Reksten, Erling 1993: *Europas historie 1500-1815*. Asker.

Rian, Øystein 1997: "Oppfatningen av Norge fra seinmiddelalderen til 1814". I *KULTs skriftserie* nr. 88.

Rüsen, Jörn og Blanke, Horst Walter. 1984: *Von der Aufklärung zum Historismus. Zum Strukturwandel des historischens Denkens*. Schöningh.

Rüsen, Jörn 1993: *Studies in metahistory*. Pretoria.

Ræder, Trygve 1960: "Gerhard Schøning". I *D.K.N.V.S. Forhandlinger*, bd. 33.

Sagmo, Ivar 1991: "«...hvilke Vers, hvilket Billede! O Fæderneland! O Norge! Norske selvbilder på 1700-tallet". I *Norveg* nr. 34.

Sandmo, Erling 1998: *Mordernes forventninger : kriminalhistoriske essay*. Oslo.

Salvesen, Helge 1994: "Holberg som historiker". I Sigmund Nettet og Helge Salvesen (red.): *Ludvig Holberg i Tromsø*. Tromsø

Sandnes, Jørn 1970: "Lokalhistorisk litteratur til omkring 1900". I Bjørkvik, Fladby, Reinton og Sandnes: *Lokal historie i forskning og kulturarbeid gjennom 200 år*. Oslo - Bergen - Tromsø.

Sanness, John 1959: *Patrioter, intelligens og skandinaver : norske reaksjoner på skandinavismen før 1848*. Oslo.

Sara, Aslak Nils 1984: "Samene i Norge". I *NOU 1984:18. Om samenes rettsstilling*.

Sars, Ernst 1887: *Historisk indledning til grundloven*. Kristiania.

Sars, Ernst 1912: *Samlede Værker (S.V.)*. Kristiania og København.

Schlözer, August Ludwig von 1771: *Allgemeine nordische Geschichte: aus den neuesten und besten nordischen Schriftstellern und nach eigenen Untersuchungen beschrieben: und als eine geographische und historische Einleitung zur richtigern Kenntniss aller Skandinavischen, Finnischen, Slavischen, Lettischen, und Sibirischen Völker, besonders in alten und mittleren Zeiten*. J.J. Gebauer, Halle.

Schnitler, Carl W. 1911: *Slegten fra 1814. Studier over norsk embedsmanskultur i klassicismens tidsalder 1814-1840*. Kulturformene. Kristiania.

Schøning, Gerhard 1751: *Forsøg Til de Nordiske Landes, Særdeles Norges, Gamle Geographie, hvorved Finmarkens og hosliggende Lapmarkers gamle Grændser og Strekning, Indbyggernes Oprindelse, Landenes Ælde, samt andre saa vel Geographiske som Politiske Omstændigheder undersøges*. Christoph Georg Glasing, Kiøbenhavn.

Schøning, Gerhard 1757a: "Om Harald Haardraade, Konge i Norge". I Peter F. Suhm og Gerhard Schøning: *Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie*. Kiøbenhavn.

Schøning, Gerhard 1757b: "Om Eystein, eller Augustinus. Erkebiskop i Throndhjem". I Peter F. Suhm og Gerhard Schøning: *Forsøg til Forbedringer i den gamle Danske og Norske Historie*. København.

Schøning, Gerhard 1758a: *Velmeente Tanker Om Agerdørkningens muelige Forbedring I Norge*. København.

Schøning, Gerhard 1758b: "Nordlysets Ælde, Beviist med gamle Skribenters Vidnesbyrd". I *Det Kongelige Danske Videnskabers Selskabs Skrifter*. København.

Schøning, Gerhard 1762: *Beskrivelse over den tilforn meget prægtige og vidtberømte Dom-Kirke i Throndhjem, egentligen kaldet Christ-Kirken*. Trondhiem.

Schøning, Gerhard 1763a: "Nogle Anmærkninger og Erindringer ved det, over Norge nylig udkomne, Kart". I *Det Trondhiemske Selskabs Skrifter. Anden Deel*.

Schøning, Gerhard 1763b: "Beretning om den Venetianske Edelmands Petri Qvirini Skibbrud og Ankomst til Øen Røst i Nordlandene. Ao. 1432". I *Det Trondhiemske Selskabs Skrifter. Anden Deel*.

Schøning, Gerhard 1765a: "Udtog af hvad der angaaende Veyrets og Luftens Forandringer og Beskaffenhed er iagttaget i Trondheim, fra den 1ste Octob. 1759 til den 1ste Octob. 1761". I *Det Kongelige Danske Videnskabers Selskabs Skrifter*. København.

Schøning, Gerhard 1765b: "Afhandling om De gamle Grækere og Romeres rette Begreb og Kundskab om de Nordiske Lande, særdeles om den af dem saa kaldte Scandinavia". I *Det Kongelige Danske Videnskabers Selskabs Skrifter*. København.

Schøning, Gerhard 1769a: *Afhandling om de Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse, som Indledning til den Norske Historie*. Sorøe.

Schøning, Gerhard 1769b: *Afhandling om Tiids-Regningen i den gamle Nordiske Historie, indtil Harald Haarfagers Tiider*. Sorøe.

Schøning, Gerhard 1771: *Norges Riiges Historie, Første Deel, indeholdende Riigets ældste Historie fra dets Begyndelse til Harald Haarfagers Tiider*. Sorøe.

Schøning, Gerhard 1773a: *Norges Riiges Historie, Anden Deel, indeholdende Riigets Historie, under Kong Harald Haarfagers, og hans tvende Søønners, Ericks og Hagens Regiering, fra Aar 863 til 963*. Sorøe.

Schøning, Gerhard 1773b: *Sigurd Sigurdsens Anmærkninger i et Brev til sin Ven over den 3Ite Deel af Allgemeine Welt-Historie forfattet af A.L. Schlözer*. Sorøe.

Schøning, Gerhard 1774: "Lovtale, over Høiædle, Høiærværdige og Høilærde Doctor og Professor, Johan Ernst Gunnerus". I Hans Jacob Wille 1805: *Samling af Minde-Taler, holdne i det Kongelige Norske Videnskabers Selskab over adskillige af dets afdøde Medlemmer*. København.

Schøning, Gerhard 1781: *Norges Riges Historie, Tredie Deel, indeholdende Rigets Historie fra Kong Hagen Adelstein-Fostres Død til Kong Olaf Tryggvæsøns Ankomst til Regieringen*. Gyldendal, København.

Schøning, Gerhard 1910 (1773-1775): *Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestæt Kongens bekostning er gjort og beskreven*. Det Kongelige norske Videnskabers Selskab, Trondhjem. Bind 1 og 2.

Schøning, Gerhard 1926 (1773-1775): *Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestæt Kongens bekostning er gjort og beskreven. Reise gjennem Gudbrandsdalen 1775*. Hamar.

Schaanning, Espen 1993: *Modernitetens oppløsning. Sentrale skikkelser i etterkrigstidens idéhistorie*. Oslo.

Seip, Jens Arup 1958: "Teorien om det opinionsstyrte enevælde". I *Historisk tidsskrift*.

Sejersted, Francis 1989: "Norsk historisk forskning ved inngangen til 1990-årene. Et oppgjør med den metodologiske individualisme". I *Historisk tidsskrift* nr. 4.

Slagstad, Rune 1998: *De nasjonale strateger*. Oslo.

Solberg, Unni 1997: "Klassisisme". I Lothe, Refsum og Solberg (red.) 1997: *Litteraturvitenskapelig Leksikon*. Oslo.

Stang, Håkon 1980: "Murmaner, pomorer og folkesettingen av Nord-Russland". I *Historisk tidsskrift*.

Stang, Håkon 1981: "Norges første flyktninger - asiatiske perspektiv på Troms 1242". I *Historisk tidsskrift*.

Stenseth, Bodil 1997: "Eilert Sundt som nasjonalromantiker (1817-1875)". I Gure Hjeltnes (red): *Vitenskapelige profiler på 1800-tallet. Forum for universitetshistorie* nr. 1.

Stigen, Anfinn 1990: *Tenkningens historie : Den nyere tid. Fra 1600-tallet til vår egen tid*. Oslo.

Storm, Gustav 1869: *Om den gamle norrøne Literatur. Et Indlæg i striden mellem Docent Grundtvig og den norske historiske Skole*. Christiania.

Storsveen, Odd Arvid 1997a: *Henrik Wergelands norske historie. Et bidrag til nasjonalhistoriens mytos*. I *KULTs skriftserie* nr. 80.

Storsveen, Odd Arvid 1997b: *Norsk patriotisme før 1814*. I *KULTs skriftserie* nr. 88.

Suhm, Peter Frederik 1776: *Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms bedste*. København.

Suhm, Peter Frederik 1781: "Fortale". I bind tre av Gerhard Schønings *Norges Riiges Historie*. København. Upaginert.

- Sundt, Eilert 1864a: "Helgeland den ældste norske Bygd?". Trykt i *Folkevennen*.
- Sundt, Eilert 1864b: "Paa Havet, Beretning om Forlis i Tromsø Stift 1863". Trykt i *Folkevennen*.
- Supphellen, Steinar 1979: "Den historisk-topografiske litteraturen i Noreg siste halvparten av 1700-talet, regionalisme eller nasjonalisme?". I *Heimen* bind XVIII.
- Supphellen, Steinar 1997: *Trondheims historie 997-1997 : Innvandrernes by*. Universitetsforlaget.
- Supphellen, Steinar 1998: "Den historisk-topografiske litteraturen". I Johnsen, Egil Børre, Eriksen Trond Berg (red.) 1998: *Norsk Litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1, 1750-1920. Oslo.
- Svendsen, Åsmund 1997: *Konservativ og nasjonsbyggende historieskrivning? Belyst gjennom Ludvig L. Daaes og Yngvar Nielsens kritikk av Ernst Sars «Historisk indledning til grundloven». 1882-1884*. Hovedoppgave. Oslo.
- Svestad, Asgeir 1995: *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Oslo.
- Sørensen Øystein 1987: "Ernst Sars' teori om 1814 - et forsvar verdt?". I *Historisk tidsskrift*.
- Sørensen, Øystein (red.) 1998: *Jakten på det norske : perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo.
- Sörlin, Sverker 1981-82: "Natur och kultur. Om skogen och fosterlandet i det industriella genombrottets Sverige". I *Lychnos*.
- Sörlin, Sverker 1988: *Framtidslandet : debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Stockholm.
- Thue, Fredrik W. 1998: "Nasjonal historieskriving fra Sars til Mykland". I Bjørnson, Nysæther og Uthaug (red.) 1998: *Til debatt. Innlegg ved Norske historiedager 1996*. Historisk institutt, UiB, skr. 3.
- Tjelmeland, Hallvard 1998: "Sjablonmessig om nasjon og region". Bokmelding i *Nytt Norsk Tidsskrift* nummer 2.
- Trigger, Bruce G. 1996 (1989): *Arkeologiens idéhistorie*. Oslo.
- Tønnesson, Kåre 1989: *Revolusjonen som rystet Europa. Frankrike 1789-1815*. Oslo.
- Vahtola, Jouko 1994: "Kvenerne - vem var de ursprungligen?". I *Rapport fra seminaret "Kvenene - en glemt minoritet?"*. UiTø/Tromsø Museum.
- Winsnes, Andreas H. 1919: *Johan Nordahl Brun. En monografi*. Kristiania - København.
- Winsnes, Andreas H. 1924: *Det Norske Selskab 1772-1812*. Kristiania.

Winther, Truls 1975: "Natur og samfunn hos Jean-Jacques Rousseau". I *Kirke og Kultur*, hefte 4.

Witoszek, Nina 1998: *Norske naturmytologier. Fra Edda til økofilosofi*. Oslo.

Wittrup, Lorents 1805 (1781): "Tale over Gerhard Schøning". I Hans Jacob Wille 1805: *Samling af Minde-Taler, holdne i det Kongelige Norske Videnskabers Selskab over adskillige af dets afdøde Medlemmer*. København.

Wold, Helge A. 1991: *I paradisetes første krets : om drømmen om ære og rikdom, om et grusomt forlis, om et opphold på Røst i Lofoten 1432: italieneren Pietro Querinis egen beretning i ny oversettelse : med et tillegg om en reise til Røst i vår tid for å lete etter det tapte paradiset*. Oslo.

Worm-Müller, Jacob S. 1920: "Synet paa Norges historie". I *Norsk historisk videnskap i femti år 1869-1919*. Utgitt av Den Norske Historiske Forening. Kristiania.

Wærp, Henning Howlid 1997: *Diktet natur : natur og landskap hos Andreas Munch, Vilhelm Krag og Hans Børli*. Oslo.

Østergård, Uffe og Ifversen, Jan 1996: "Europæisk civilisation, begrebshistorie og diskursanalyse. Præsentation af et ny forskningsnætværk". I *Den Jyske Historiker* nr. 73.

Østerud, Øyvind 1997: "Kunnskap som illusjon? Søkelys på den postmoderne fagkritikken". I *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 2.

Øverland, Ole Andreas 1913: *De norske bygdemagasiner*. Kristiania.

Aase, Monica og Hård, Mikael 1997: *Det norske Athen. Trondheim som lærdomsstad under 1700-talets andra hälft*. Trondheim.

Aarnes, Asbjørn 1977: *Litterært leksikon : begreper og betegnelser : teori - kritikk - historie*. Oslo.